

АБСЕ

Бюро па дэмакратычных інстытутах і правах чалавека

**Даклад аб маніторынгу
судовых працэсаў у
Беларусі
(сакавік – ліпень 2011 г.)**

Варшава

10 лістапада 2011

Толькі англійская версія дадзенанга дакладу з'яўляецца афіцыйным дакументам

ЗМЕСТ

СПІС АБРЭВІЯТУР.....	5
АСНОЎНЫЯ ПАЛАЖЭННІ.....	6
АБАГУЛЬНЕННЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ	11
УВОДЗІНЫ.....	17
Даведачная інфармацыя аб дакладзе	17
Рамкі, скіраванасць і методыка	17
Структура даклада	21
Кантэкст судовых працэсаў	22
РАЗДЗЕЛ 1: ПРАВА НА СВАБОДУ І АСАБІСТУЮ НЕДАТЫКАЛЬНАСЦЬ.....	25
А. Міжнародныя нормы	25
В. Нацыянальнае заканадаўства	27
С. Атрыманыя дадзеныя і аналіз	29
Папярэдняе зняволенне	30
Забарона на адвольнае змяшчэнне пад варту.....	30
D. Высновы і рэкамендацыі	31
Рэкамендацыі.....	31
РАЗДЗЕЛ 2: ПРАВА НА КАМПЕТЭНТНЫ, НЕЗАЛЕЖНЫ І БЕССТАРОННІ СУД	32
А. Міжнародныя нормы	32
В. Нацыянальнае заканадаўства.....	33
С. Атрыманыя дадзеныя і аналіз.....	34
Сістэмная незалежнасць судовай улады.....	34
Неправамернае ўмяшанне ў незалежнасць суда	39
Бесстароннасць - статыстыка і лічбы.....	40
Паслядоўнасць і непаслядоўнасць пры вынясенні прысудаў.....	42
Разгляд касацыйных скаргаў	42
D. Высновы і рэкамендацыі	43
Рэкамендацыі.....	43
РАЗДЗЕЛ 3: РОЎНАСЦЬ БАКОЎ	45
А. Міжнародныя нормы	45
В. Нацыянальнае заканадаўства	46
С. Атрыманыя дадзеныя і аналіз	48
Экспертыза	48
Доказы бакоў	49
Відэаматэрыялы	49
Абавязак абвінавачання па раскрыцці апраўдальных доказаў.....	51
Мноства абвінавачаных па адной справе	51
D. Высновы і рэкамендацыі	52
Рэкамендацыі.....	52
РАЗДЗЕЛ 4: ПРЭЗУМПЦЫЯ НЕВІНАВАТАСЦІ	53
А. Міжнародныя нормы	53
В. Нацыянальнае заканадаўства	54
С. Атрыманыя дадзеныя і аналіз	55
Заявы дзяржаўных службовых асоб і дзяржаўных СМІ	55
Меры бяспекі і прымяненне клетак	57

Азнямленне суддзі з матэрыяламі справы да пачатку судовага працэсу	58
Публікацыя паказанняў некаторых абвінавачаных ў сродках масавай інфармацыі ...	58
Матэрыялы аб ранейшых судзімасцях	59
Цяжар даказвання	60
D. Высновы і рэкамендацыі	62
Рэкамендацыі	62
РАЗДЗЕЛ 5: ПРАВА НА СЛУХАННЕ Ў АДКРЫТЫМ ПАСЯДЖЭННІ	64
A. Міжнародныя нормы	64
B. Нацыянальнае заканадаўства	65
C. Атрыманыя дадзеныя і аналіз	67
Вядзенне аўдыёзапісаў падчас суда	67
Доступ да судовых рашэнняў	67
Бяспека ў памяшканнях і залах суда	69
Прысутнасць абвінавачаных на разглядзе касацыйных скаргаў	69
Прысутнасць публікі	69
Недапушчэнне міжнародных назіральнікаў ад НДА	70
Непаслядоўнасць у прадастаўленні доступу да матэрыялаў	70
D. Высновы і рэкамендацыі	71
Рэкамендацыі	72
РАЗДЗЕЛ 6: ПРАВА АБАРАНЯЦЬ СЯБЕ САМОМУ АБО З ДАПАМОГАЙ АДВАКАТА НА ЎЛАСНЫ ВЫБАР	74
A. Міжнародныя нормы	74
B. Нацыянальнае заканадаўства	76
C. Атрыманыя дадзеныя і аналіз	77
Абаронцы на ўласны выбар	78
Дастатковая магчымасць будаваць абарону	80
Доступ да адваката падчас знаходжання да суда ў ізалятары КДБ	80
Эфектыўнасць юрыдычнага прадстаўніцтва	80
D. Высновы і рэкамендацыі	81
Рэкамендацыі	81
РАЗДЗЕЛ 7: ПРАВА НА АДМОВУ АД ДАЧЫ ПАКАЗАННЯЎ І ВЫКЛЮЧЭННЕ ДОКАЗАЎ, АТРЫМАНЫХ НЕЗАКОННЫМ ШЛЯХАМ	82
A. Міжнародныя нормы	82
Стандарты ў дачыненні да праслухоўвання	84
B. Нацыянальнае заканадаўства	84
Прадпісанні закона аб праслухоўванні	86
C. Атрыманыя дадзеныя і аналіз	86
Неналежная рэакцыя на сцвярджэнні аб прымяненні катаванняў, жорсткага абыходжання і празмерным прымяненні сілы	87
«Неафіцыйныя» допыты падазраваемых супрацоўнікамі КДБ	88
Доказы, атрыманыя шляхам перахопу перамоў	89
D. Высновы і рэкамендацыі	91
Рэкамендацыі	91
РАЗДЗЕЛ 8: ПРАВА ДАПЫТВАЦЬ СВЕДАК ІНШАГА БОКУ І ДАСЛЕДАВАЦЬ ІХ ДОКАЗЫ	93
A. Міжнародныя нормы	93
B. Нацыянальнае заканадаўства	94
C. Атрыманыя дадзеныя і аналіз	95
Няўка сведак	96
Адсутнасць пацярпелых/сведак па не вельмі слушнай прычыне	96

Выкарыстанне пісьмовых сведчанняў для падмацавання непераканаўчых вусных паказанняў сведак	97
Прысутнасць пацярпелых падчас дачы паказанняў іншымі ўдзельнікамі працэсу	97
D. Высновы і рэкамендацыі	98
Рэкамендацыі	98
ДАДАТАК 1: АБВІНАВАЧАННЯ І ПРЫСУДЫ	99
ДАДАТАК 2: ПАРАЎНАЛЬНАЯ КОЛЬКАСЦЬ АСУДЖАНых ПАКРАІНАХ	103
ДАДАТАК 3: КАРОТКІ ВЫКЛАД ДРУКАВАНых МАТЭРЫЯЛАЎ, ЯКІЯ ПАРУШАЮЦЬ ПРЫНЦЫП ПРЭЗУМПЦЫІ НЕВІНАВАТАСЦІ	104
ДАДАТАК 4: АДПАВЕДНЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ ЎНІВЕРСАЛЬНАГА ПЕРЫЯДЫЧНАГА АГЛЯДУ, ПРЫНЯТЫЯ РЭСПУБЛІКАЙ БЕЛАРУСЬ	106
ДАДАТАК 5: АДПАВЕДНЫЯ АБАВЯЗАЦЕЛЬСТВЫ АБСЕ	107

СПІС АБРЭВІЯТУР

КК	Крымінальны кодэкс Рэспублікі Беларусь
КПК	Крымінальна-працэсуальны кодэкс Рэспублікі Беларусь
КПЧ	Камітэт па правах чалавека Арганізацыі Аб'яднаных Нацый
МПГПП	Міжнародны пакт аб грамадзянскіх і палітычных правах
МКЮ	Міжнародны Камітэт юрыстаў
БДПЧ	Бюро па дэмакратычных інстытутах і правах чалавека
АБСЕ	Арганізацыя па бяспецы і супрацоўніцтву ў Еўропе
УДПБ	Усеагульная Дэкларацыя правоў чалавека
ААН	Арганізацыя Аб'яднаных Нацый

АСНОЎНЫЯ ПАЛАЖЭННІ

1. Гэты даклад утрымлівае дадзеныя маніторынга судовай над асобамі, што падвергліся крымінальнаму абвінавачанню ўслед за падзеямі ў цэнтры Мінска пасля выбараў 19 снежня 2010 г., праведзенага Бюро па дэмакратычных інстытутах і правах чалавека (БДПЧ) Арганізацыі па бяспецы і супрацоўніцтву ў Еўропе (АБСЕ) у адпаведнасці з яго мандатам і дастасавальнымі абавязацельствамі АБСЕ. Што да мэтай ажыццяўлення маніторынга, узгодненых паміж уладамі Рэспублікі Беларусь і БДПЧ, маніторынг судовых працэсаў праводзіўся дзеля таго, каб а) ацаніць адпаведнасць разглядаемых судовых працэсаў і адпаведнага нацыянальнага заканадаўства міжнародным нормам справядлівага судовага разбіральніцтва, б) вызначыць магчымыя недахопы ў сістэме крымінальнага правасуддзя, в) прадставіць беларускім уладам рэкамендацыі, накіраваныя на ўдасканаленне адпраўлення крымінальнага правасуддзя ў святле прынятых імі абавязацельстваў АБСЕ.
2. У дадатак да абавязацельстваў АБСЕ міжнародныя нормы, што выкарыстоўваліся ў гэтым аналізе, выцякаюць з Міжнароднага пакта аб грамадзянскіх і палітычных правах (МПГПП) з тлумачэннямі, пададзенымі ў адпаведных Заўвагах агульнага характару Камітэта па правах чалавека (КПЧ), і Канвенцыі супраць катаванняў і іншых жорсткіх, бесчалавечных ці прыніжаючых чалавечую годнасць відаў абыходжання або пакарання (КСК). МПГПП і КСК з'яўляюцца юрыдычна абавязковымі для Рэспублікі Беларусь з 1973 і 1987 гг. адпаведна. Акрамя таго, вытлумачэнне гэтых нормаў у дакладзе абапіралася на практычны вопыт, кіруючыя дакументы і судовую практыку іншых дзяржаў.
3. Маніторынг быў найперш сканцэнтраваны на публічнай фазе крымінальнага пераследу – судах, – але ён таксама ахопліваў агляд адпаведнага ўнутранага заканадаўства ў супастаўленні з міжнароднымі нормамі. Каманды, што вялі маніторынг, наведвалі слуханне спраў у судзе, а пасля заканчэння судовых пасяджэнняў намагаліся сустрэцца як з прадстаўнікамі абароны, так і з абвінавачаннем па кожнай справе. Калі сустрэчы адбываліся, бакам задаваліся аднолькавымі пытаннямі, заснаванымі на дастасавальных нормах у галіне правоў чалавека. Большасць адвакатаў згаджаліся на сустрэчы. Абвінавачанне згаджалася сустракацца толькі на ўзроўні кіраўніка ўпраўлення дзяржаўнага абвінавачання і касацый, з якім каманда назіральнікаў сустракалася ў чатырох выпадках. Таксама мелі месца спробы сустрэцца з суддзямі. Аднак у такіх сустрэчах было адмоўлена ва ўсіх выпадках.
4. Некаторыя звязаныя з правамі чалавека аспекты падзей 19 снежня знаходзяцца па-за межамі гэтага даклада. Перш за ўсё гэта датычыць характару ўмяшання дзяржавы ў дэманстрацыю. Каманда, што вяла маніторынг, прагляdzела шматгадзінныя відэазапісы падзей, і ў некалькіх выпадках бачна, як амонаўцы б'юць дубінкамі ўдзельнікаў пратэсту. У іншых выпадках удзельнікі пратэсту распачынаюць сутычкі з міліцыяй. Аднак у некаторых выпадках дэманстранты, якіх б'юць дубінкамі, або не аказваюць супраціву, або, калі яны былі аказвалі супраціў да гэтага, то ўжо падпарадкаваліся сіле. Паколькі БДПЧ АБСЕ само не вяло назірання за дэманстрацыяй, верагоднае выкарыстанне празмернай сілы знаходзіцца па-за межамі гэтага даклада.
5. Падобным чынам, законнасць ці незаконнасць самой дэманстрацыі ў адпаведнасці з нацыянальным заканадаўствам і міжнароднымі нормамі не з'яўляецца прадметам

нашага аналізу, хіба што ў той ступені, у якой наглядныя доказы гэтага прыводзіліся падчас судовых працэсаў. Напрыклад, прыведзены ніжэй аналіз даследуе пытанне: у якой ступені доказы «арганізацыі несанкцыянаванай дэманстрацыі» могуць спалучацца з доказамі «арганізацыі масавых беспарадкаў».

6. У рэшце рэшт, шэраг адвакатаў страцілі свае ліцэнзіі падчас прадстаўніцтва інтарэсаў асоб, падазраваемых у дачыненні да падзей 19 снежня. БДПЧ не аналізавала паглыблена сістэму санкцый супраць юрыстаў. Высновы зроблены толькі ў межах таго, наколькі сістэма ліцэнзавання і санкцый, якой кіруе Міністэрства юстыцыі, зрабіла свой уплыў на права падсудных выбіраць сабе адвакатаў.
7. У пракце ўдзельнічалі восем назіральнікаў з сямі розных краін. Аднаводна ўзгодненай праграме колькасць назіральнікаў у краіне скарачалася ў пэўны момант да чатырох згодна з працягласцю судовых працэсаў.
8. За некаторымі выключэннямі, назіральнікі наведвалі судовыя слуханні па два чалавекі, заўсёды ў суправаджэнні перакладчыка на рускую і беларускую мовы. Аднак, калі адначасова праходзіла больш судовых пасяджэнняў, чым было задзейнічана назіральнікаў, на некаторых слуханнях прысутнічаў толькі адзін назіральнік. Аб кожным наведаным слуханні назіральнікі складалі кароткую справаздачу. Па завяршэнні кожнай справы яны падрыхтоўвалі канчатковую справаздачу, выкарыстоўваючы ўніфікаваную анкету, заснаваную на міжнародных і нацыянальных нормах справядлівага судовага разбіральніцтва. Такія справаздачы служылі першаснай крыніцай для гэтага даклада. Назіральнікі збіралі таксама кантэкстуальную інфармацыю падчас сустрэч з прадстаўнікамі Міністэрства юстыцыі, Вярхоўнага Суда, пракуратуры, НДА, іншымі экспертамі па прававых пытаннях, прадстаўнікамі праваабарончых арганізацый – як міжнародных так і нацыянальных – са звесткамі, што маюць дачыненне да Беларусі, яе сістэмы крымінальнага правасуддзя і падзей 19 снежня 2010 г.
9. За перыяд з 9 сакавіка 2011 г. па 23 ліпеня 2011 г. БДПЧ назірала 10 крымінальных спраў у першай інстанцыі і па касацыйным абскарджанні і дзве дадатковыя справы толькі па абскарджанні, з агульным удзелам 41 падсуднага.
10. Большасць падсудных абвінавачваліся па артыкулу 293 Крымінальнага кодэкса Беларусі. Ён утрымлівае дзве істотныя часткі. Першая прызнае супрацьзаконнымі дзеянні «арганізатараў» масавых беспарадкаў, што прыводзяць да «падпалаў, гвалту ў дачыненні да асобаў, пагромаў, знішчэння маёмасці і ўзброенага супраціву прадстаўнікам улады». Пакаранне прадугледжана ў межах ад 5 да 15 гадоў зняволення. У другой частцы вызначаецца пакаранне «удзельнікам» такіх беспарадкаў. Дадзенае абвінавачанне прадугледжвае прысуд у межах ад трох да васьмі гадоў зняволення. Папярэдне артыкул 293 яшчэ ніколі не выкарыстоўваўся ў крымінальным правасуддзі Беларусі. За нешматлікімі выключэннямі астатнія адказчыкі абвінавачваліся па артыкулу 342 за «грубыя парушэнні грамадскага парадку». Гэты артыкул прадугледжвае меншае пакаранне – ад штрафу да трох гадоў зняволення.
11. Кожны з 41 падсуднага быў прызнаны вінаватым у судзе першай інстанцыі. Ніводнае рашэнне не было перагледжана па касацыі. 11 абвінавачаным былі вынесены прысуды, не звязаныя з пазбаўленнем волі (штрафы ці абмежаванне волі без пазбаўлення волі), у той час як 30 атрымалі прысуды, часткова ці цалкам звязаныя з

пазбаўленнем волі (некаторыя з іх былі ўмоўнымі), ад двух да васьмі гадоў зняволення. Такім чынам, 28 асуджаных, у тым ліку тры былыя кандыдаты ў прэзідэнты, засталіся ў турме пасля судоў над імі.

12. Даклад тэматычна арганізаваны ў адпаведнасці з дастасавальнымі нормамі справядлівага судовага разбіральніцтва. Спачатку разглядаецца права на свабоду і асабістую недатыкальнасць (Раздзел 1), затым права на кампетэнтны, незалежны і бесстаронні суд (Раздзел 2), далей ідзе роўнасць бакоў (Раздзел 3), прэзумпцыя невінаватасці (Раздзел 4), права на слуханне ў адкрытым пасяджэнні (Раздзел 5), права абараняць сябе самому альбо праз адваката на ўласны выбар (Раздзел 6), права адмовы ад дачы паказанняў і недапушчэння незаконна здабытых доказаў (Раздзел 7) і права на допыт сведак і даследаванне доказаў процілеглага боку (Раздзел 8). У кожным раздзеле прадстаўлены дастасавальныя міжнародныя нормы, агляды адпаведнага нацыянальнага заканадаўства і, нарэшце, заключэнні з наборам высноў і рэкамендацый, атрыманых з аналізу падзей, ацэненых па дастасавальных нормах. Маніторынг ускрыў шэраг важных праблем.
13. Не атрымаўшы доступу да месцаў папярэдняга зняволення, БДПЧ не магло сістэматычна збіраць інфармацыю пра ўмовы ўтрымання да суда. Аднак падчас маніторынгу судовых працэсаў і сустрэч усплывала інфармацыя, якая выклікала занепакоенасць у дачыненні да права не быць пазбаўленым волі і права на бяспеку асобы падчас знаходжання пад вартай. Тэрмін знаходжання пад вартай у дасудовы перыяд складаў ад трох да шасці месяцаў, што не выходзіць за межы міжнародных нормаў у адносінах да права на суд на працягу разумна неабходнага часу. Аднак у затрыманых узніклі сур'ёзныя пытанні адносна падстаў для іх затрымання, абыходжання з імі падчас знаходжання пад арыштам і доступа да адвакатаў. Пытанні доступа і абыходжання разглядаюцца асобна.
14. БДПЧ адзначыла шэраг праблематычных пытанняў наконт права на кампетэнтны, незалежны і бесстаронні суд. Некаторыя з іх былі структурнымі па свайму характару, а іншыя былі спецыфічнымі для судовых працэсаў, звязаных з падзеямі 19 снежня 2010 г. Найбольшая сярод цяжкасцей заключалася ва ўсепранікальным уплыве выканаўчай улады на справы, якія звычайна знаходзяцца ў кампетэнцыі судовай улады. Праявы надта цесных сувязей паміж пракурорам і суддзёю выклікалі падазрэнні, што існуе судовая прадузятасць. Аб тым жа самым сведчыла і статыстыка хадайніцтваў і вынясення прысудаў. Цяжкасці з сістэмнай незалежнасцю сканцэнтраваны на працэдуры прызначэння на пасаду і звальнення, тэрмінах знаходжання на пасадзе, дысцыплінарных спагнаннях і доступе да розных дабротаў у адносінах да суддзяў, умяшанні выканаўчай улады ў працу судоў і ўхіле на карысць абвінавачага боку. Прысутнасць супрацоўнікаў Міністэрства ўнутраных спраў і, згодна з паведамленнямі, супрацоўнікаў КДБ на судовых пасяджэннях, магла ўплываць на суддзяў, адвакатаў і, увогуле, на ход працэсуальных дзеянняў. Многія суддзі паказвалі прыклады паводзін, якія можна тлумачыць як ухіл у бок абвінавачання.
15. Што да прынцыпа роўнасці бакоў, БДПЧ адзначыла, што абвінаваччы бок карыстаўся шэрагам прававых і працэдурных магчымасцей, недаступных для абароны, ці, прынамсі, даступных не ў роўнай меры. Гэтыя структурныя адрозненні, дзякуючы якім пракурор, а не суддзя, дзейнічаў як брамнік на шляху выкарыстання абаронаю экспертаў, вобыскаў і вымушаных сведкавых паказанняў, дзейнічалі на карысць абвінавачання. Фактычна, маніторынг многіх спраў выявіў недахопы ў

дачынэнні сапраўднай працэдурай роўнасці паміж абвінавачаннем і абаронаю, якія паспрыялі прызнанню вінаватымі 100 працэнтаў падсудных у назіраемых справах.

16. Падчас маніторынгу судовых працэсаў узнікла істотная занепакоенасць наконт захавання права на прэзумпцыю невінаватасці, выклікаўшы сумненні ў тым, ці падсудныя фактычна лічыліся невінаватымі да доказу іх віны. Фактары на карысць такой ацэнкі ўключаюць стаўленне выканаўчай і судовай галін улады ў дачынэнні да судаў, самыя палажэнні Крымінальнага і Крымінальна-працэсуальнага кодэксаў, а таксама абыходжанне з падсуднымі падчас судовых працэсаў. Больш таго, на аснове назіранняў здавалася, што абвінаваўчы бок не спраўляецца з важкім цяжарам даказвання ў дачынэнні да наяўнасці намеру згодна з артыкулам 293 Крымінальнага кодэкса. Аднак, атрымаўшы адмову ў доступе да рашэнняў суда, назіральнікі не мелі магчымасці займацца больш падрабязным аналізам.
17. БДПЧ заўважыла, што беларускія ўлады рабілі спробы забяспечыць права на слуханне ў адкрытым пасяджэнні, паколькі быў прадастаўлены доступ на судовыя пасяджэнні некаторым прадстаўнікам грамадскасці і сродкаў масавай інфармацыі на ўсіх назіраемых судовых працэсах. Недапушчэнне міжнароднай кааліцыі назіральнікаў ад НДА, аднак, не адпавядала праву на слуханне ў адкрытым пасяджэнні і дастасавальным абавязацельствам АБСЕ. Больш таго, недастатковы доступ грамадскасці да рашэнняў суда таксама з'яўляецца несумяшчальным з правам на слуханне ў адкрытым пасяджэнні.
18. Што да права на судовую абарону, БДПЧ заўважыла, што права абараняць сябе самому або праз адваката на ўласны выбар паважалася ў гэтых выпадках у пэўнай меры, паколькі кожны падсудны быў прадстаўлены на судзе адвакатам – прыватна нанятым альбо прызначаным дзяржаваю. Тым не менш, правы асобных падсудных былі ў некаторых выпадках абмежаваны адкліканнем адвакацкіх ліцэнзій, што ўспрымаецца як празмернае ўмяшальніцтва выканаўчай улады ў прафесійную самастойнасць і маральныя абавязкі, якія павінны быць уласцівымі прафесіі юрыста. Больш таго, некаторым адавакатам было адмоўлена ў доступе да іх кліентаў на працягу значнага часу, пакуль тыя ўтрымліваліся ў следчым ізалятары КДБ.
19. БДПЧ заўважыла ў дачынэнні да права адмовы ад дачы паказанняў і недапушчэння незаконна здабытых доказаў, што суддзі не аддавалі загаду аб расследванні заяў аб тым, што паказанні былі атрыманы пад прымусам, пры запалохванні, бесчалавечным абыходжанні і, магчыма, катаваннях, з пункту гледжання міжнародных нормаў. У кожным выпадку суддзя задавальняўся высвятленнем таго факта, што любое паказанне, выкарыстанае на судзе, падпісана ў прысутнасці адваката. Ніводзін суддзя не паспрабаваў сабраць факты датычна заяўленых выпадкаў дрэннага абыходжання, таксама ніводзін суддзя не загадаў правесці незалежнае расследаванне. Прапановы абароны выключыць паказанні, заснаваныя на заяўленым дрэнным абыходжанні, былі праігнараваны альбо адхілены. Акрамя таго, выкарыстанне доказаў, атрыманых праз праслухоўванне тэлефонных размоў, таксама можа выклікаць занепакоенасць.
20. Практыка, якая назіралася падчас работы судаў, выкрыла, што суддзі ў высокай ступені абпіраліся на пісьмовыя паказанні, атрыманыя да суда, што негатыўна ўплывала на права на допыт сведак процілеглага боку. У некалькіх выпадках мела месца зачытванне пісьмовых паказанняў, атрыманых да суда, замест выслухоўвання паказанняў сведак у судзе, што дзейнічала на шкоду праву абвінавачанага на допыт сведак, якія выступалі супраць яго. Суддзі даволі паблажліва ставіліся да сведак

абвінавачання, якія не хацелі з'яўляцца на пасяджэнне суда. Калі сведкі паўставалі перад назіраемымі судамі, суддзі часта былі схільныя больш давяраць пісьмовым паказанням, атрыманым да суда, чым даследаванню іх вусных паказанняў, дадзеных у судзе, асабліва калі такія паказанні былі супярэчлівымі.

21. БДПЧ дзякуе Міністэрству замежных спраў Рэспублікі Беларусь за супрацоўніцтва пры ажыццяўленні гэтага маніторынга.

АБАГУЛЬНЕННЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ

Заканадаўцам і асобам, адказным за распрацоўку палітыкі:

Аб ролі выканаўчай улады

1. Ажыццявіць рэфармаванне і ўдасканаленне сістэмы самакіравання судовай улады ў мэтах вызвалення яе ад прыняцця рашэнняў органамі выканаўчай/прэзідэнцкай улады па такіх пытаннях, як дысцыплінарныя меры і меры заахвочвання шляхам стварэння незалежнай судовай рады з такімі паўнамоцтвамі, як адбор, прасоўванне па службе суддзяў і прымяненне да іх дысцыплінарных мер; у прыватнасці, скасаваць паўнамоцтвы, у адпаведнасці з якімі Прэзідэнт мае права прымяняць у дачыненні да любога суддзі любыя дысцыплінарныя меры без распачынання дысцыплінарнай вытворчасці.
2. Рэфармаваць сістэму прызначэння суддзяў, скасаваўшы ролю выканаўчай улады да заключнага этапа. Як мінімум, заснаваць механізм адбора, які надаваў бы галоўную ролю незалежнаму ад выканаўчай і заканадаўчай улады органу, у склад якога ўваходзіла б істотная колькасць суддзяў, абраных у гэты орган іх калегамі.
3. Устрымлівацца ад практыкі часовага прызначэння суддзяў, якая можа весці да злоўжыванняў, і ўмацаваць мадэль пажыццёвага прызначэння і знаходжання суддзяў на пасадзе, праводзіць адкрыты, празрысты і непасрэдна даступны конкурс на вакантныя пасады суддзяў замест працэдуры, якая прадугледжвае рашэнні старшыняў судаў і органаў выканаўчай улады; забяспечыць адкрытасць усіх рашэнняў аб прызначэннях на пасады суддзяў.
4. Ліквідаваць любы ўплыў з боку выканаўчай улады на прыняцце рашэнняў аб заключэнні пад варту.
5. Рэарганізаваць існуючы рэжым выдачы ліцэнзій юрыстаў у адпаведнасці з патрабаваннямі, выкладзенымі ў Асноўных прынцыпах ААН у дачыненні да ролі юрыстаў. У прыватнасці скасаваць удзел Міністэрства юстыцыі ў сістэме ліцэнзавання адвакатаў.
6. Дзяржаўным службовым асобам усіх узроўняў устрымлівацца ад публічных заяў, у якіх сцвярджаецца вінаватасць падсудных.
7. Забяспечыць міжнародным назіральнікам ад НДА бесперашкодны доступ да адкрытых судовых працэсаў.

Аб унясенні паправак у Крымінальна-працэсуальны кодэкс

8. Унесці ў палажэнні КПК, што датычацца папярэдняга зняволення, папраўкі, якія б забяспечвалі, каб
 - а. рашэнні ў першай інстанцыі аб дасудовым заключэнні пад варту прымалі суддзі, а не пракуроры;

- b. праводзіліся слуханні ў дачыненні да мэтазгоднасці папярэдняга зняволення, і каб такія слуханні праводзіліся ў адкрытым рэжыме пры абавязковым удзеле абвінавачанага;
 - c. рашэнні аб заключэнні пад варту засноўваліся на абгрунтаваным падазрэнні аб тым, што дадзеная асоба здзейсніла злачынства, і затым на індывідуалізаванай ацэнцы магчымасці таго, што затрыманы можа схавацца ад правасуддзя, знішчыць доказы, паўплываць на сведак ці паўторна парушыць закон. Рашэнне аб заключэнні той ці іншай асобы пад варту павінна ўтрымліваць канкрэтнае абгрунтаванне дадзеных высноў;
 - d. былі скасаваны палажэнні, якія дазваляюць заключэнне пад варту толькі на падставе цяжару абвінавачання.
9. Перагледзець і дапоўніць дастасавальныя палажэнні КПК у мэтах забеспячэння роўнасці працэсуальных паўнамоцтваў бакоў, у тым ліку:
- a. пазбавіць пракурораў права прызначаць правядзенне экспертызы па ўласнай ініцыятыве, а замест таго даць права прымаць рашэнне аб неабходнасці экспертызы суду; прадаставіць абароне тыя ж правы доступа да вынікаў экспертыз, якімі карыстаецца абвінавачанне;
 - b. забяспечыць, каб абвінавачанне было абавязана прад'яўляць абароне ўсе наяўныя ў яго доказы невінаватасці, а не толькі тыя, што будуць далучаны да справы, з указаннем ясна і выразна вызначаных выключэнняў (такіх, як пытанні дзяржаўнай бяспекі, абароны сведак і г.д.). Суддзі павінны ажыццяўляць кантроль за выключэннем сакрэтных матэрыялаў і забяспечваць перадачу астатніх матэрыялаў абароне;
 - c. забяспечыць бесстароннасць адбору сведак і доказаў з пункту гледжання іх дастасавальнасці і даказальнай каштоўнасці; усталяваць больш строгі кантроль за дапушчэннем непрыдатных доказаў, якія маглі б быць далучаны да справы;
 - d. забяспечыць, каб усе паказанні, якія дапускаюцца падчас судовага разбіральніцтва на відэаносбітах ці ў пісьмовай форме, мелі дакументальнае пацвярджэнне таго, што асобе, якая дала паказанні, былі растлумачаны ўсе адпаведныя правы. Асабліва ў тых выпадках, калі абвінавачаныя адмаўляюцца ў зале суда ад раней дадзеных пісьмовых паказанняў, такія паказанні павінны выключацца з доказаў і не ўлічвацца судом.
10. Прыняць дадатковыя меры, накіраваныя на выкараненне абвінаваўчага ўхілу і, у прыватнасці:
- a. выкараніць практыку, пры якой суддзя, што ўдзельнічае ў разглядзе справы, знаёміцца з матэрыяламі абвінавачання, асабліва з доказамі, у поўным аб'ёме да пачатку судовага працэсу. У дакументах суддзі па разглядаемай справе павінны быць толькі матэрыялы, неабходныя для правядзення папярэдняга слухання і прызначэння даты судовага працэсу;

b. у судовым працэсе падзяліць стадыю разгледжання справы і стадыю вынясення прысуду і не дапускаць прадстаўлення доказаў, якія характарызуюць асобу абвінавачанага, да вынясення прысуду;

c. выкараніць практыку азнаямлення суддзі са звесткамі аб судзімасці абвінавачанага да таго, як судом устаноўлена яго вінаватасць або невінаватасць.

11. Перагледзець адпаведныя палажэнні заканадаўства адносна прадстаўлення адкрытага доступу да рашэнняў суда і забяспечыць гарантыі такога доступу да судовых рашэнняў, з улікам законных абмежаванняў, звязаных з раскрыццём асабовых дадзеных і пытаннямі дзяржаўнай бяспекі.

Аб унясенні паправак у Крымінальны кодэкс

12. Для кожнага крымінальнага злачынства, асабліва калі артыкул утрымлівае спасылку як на дзеянне, так і на яго наступствы/вынікі, растлумачыць, наяўнасць якога менавіта суб'ектыўнага элементу (*mens rea*) павінна давесці абвінавачанне. Палажэнне павінна паказваць, наяўнасць якога намеру (прамога або ўскоснага) належыць давесці. Што да артыкула 293, растлумачыць, ці неабходна даказваць наяўнасць толькі аднаго ці ўсіх пералічаных наступстваў.

Аб унясенні паправак у Закон аб аператыўна-вышуковай дзейнасці

13. У КПК і ў Закон аб аператыўна-вышуковай дзейнасці варта ўнесці наступныя папраўкі:

a. дазволіць толькі суддзям санкцыянаваць арганізацыю праслухоўвання тэлефонных перамоў і прыняцце іншых аналагічных следчых мер, што парушаюць права на недатыкальнасць асабістага жыцця. Гэтую папраўку падмацаваць навучаннем суддзяў метадам ацэнкі такіх запытаў у святле міжнародных нормаў і перадавой практыкі;

b. не дапускаць праслухоўвання тэлефонных размоў і іншых формаў умяшання ў прыватнае жыццё за выключэннем выпадкаў, калі спробы прымянення іншых следчых працэдур скончыліся няўдачай або ёсць дастатковыя падставы лічыць іх занадта небяспечнымі ці відавочна няздольнымі прывесці да поспеху;

c. уключыць у Закон аб аператыўна-вышуковай дзейнасці тыя ж юрыдычныя стандарты для санкцыянавання праслухоўвання тэлефонных размоў і прымянення аналагічных следчых мер, звязаных з умяшаннем у прыватнае жыццё, якія ў цяперашні час дзейнічаюць у КПК.

14. Унесці папраўкі ў Закон аб аператыўна-вышуковай дзейнасці з тым, каб асобы, якія падвергнуліся ўмяшанню ў сваё прыватнае жыццё, па заканчэнні мерапрыемства, а не толькі ў выпадку апраўдальнага прысуду або неўзбуджэння крымінальнай справы, маглі даведацца а) чаму яны падвергліся праслухоўванню, б) на працягу якога часу, c) якімі сродкамі і d) атрымаць пацвярджэнне, што інфармацыя, сабраная падчас праслухоўвання, знішчана.

Аб ахове бяспекі ў судзе

15. Перагледзець меры бяспекі ў памяшканні суда, забяспечыўшы, каб адказным за бяспеку быў старшыня суда, і каб гэтая важная функцыя не перадавалася асобам, якія не маюць дачынення да судовых органаў.

Аб незалежных расследаваннях

16. Правесці незалежнае расследаванне ўсіх скаргаў аб неналежным абыходжанні, выказаных абвінавачанымі па дадзеных справах. У рамках расследавання вывучыць усе наяўныя відэаматэрыялы. Забяспечыць, каб расследаванне адпавядала нормам, прадугледжаным у прынятых ААН Прынцыпах эфектыўнага расследавання і дакументавання катаванняў і іншых жорсткіх, бесчалавечных ці прыніжаючых годнасць відаў абыходжання або пакарання.
17. Правесці незалежнае расследаванне на прадмет правамернасці санкцыянавання праслухоўвання тэлефонных размоў у дадзеных справах. У прыватнасці, вызначыць, ці было праслухоўванне «неабходным» і ці было яно ў дастатковай ступені абгрунтаваным з пункту гледжання нормы аб «дастатковых падставах для падазрэнняў», звязаных з «цяжкім або асабліва цяжкім злачынствам».

Аб супрацоўніцтве з міжнароднымі працэдурамі і механізмамі ў галіне правоў чалавека

18. Супрацоўнічаць з міжнароднымі працэдурамі і механізмамі ў галіне правоў чалавека, асабліва ў плане выканання рэкамендацый, якія змяшчаюцца ў наступных дакументах:
- a. Заключныя заўвагі Камітэта ААН супраць катаванняў пачынаючы з 2000 г. і заўвагі, якія рыхтуюцца ў цяперашні час;
 - b. Даклад Адмысловага дакладчыка ААН па пытанні аб незалежнасці суддзяў і адвакатаў з 2000 г.;
 - c. Даклад Рабочай групы ААН па адвольных затрыманнях з 2005 г.;
 - d. Універсальны перыядычны агляд Савета ААН па правах чалавека з 2010 г.;
 - e. Заключныя заўвагі Камітэта ААН па ліквідацыі дыскрымінацыі ў адносінах да жанчын з 2011 г.

Судовым органам:

Аб структурных/інстытуцыйных рэформах

19. Размяркоўваць справы паміж суддзямі на аснове ў максімальна магчымай ступені аб'ектыўных і празрыстых крытэрыяў, устаноўленых загадзя згодна з законам або спецыяльнымі актамі на аснове закона, напрыклад, статутам суда. Выключэнні павінны быць абгрунтаванымі.
20. Правесці пераацэнку сістэмы занальнасці (нагляду з боку занальных суддзяў) і разгледзець мэтазгоднасць забароны занальным суддзям выступаць у якасці дакладчыкаў ці ўдзельнічаць у разглядзе скаргаў якім-небудзь іншым чынам, калі дадзены суддзя ажыццяўляў нагляд за судовым разбіральніцтвам у першай інстанцыі.

Аб адпраўленні правосуддзя па крымінальных справах

21. Прымушаць важных сведак да дачы паказанняў у зале суда, асабліва сведак, допыту якіх патрабуе абарона, у якасці меры гарантыі права канфрантацыі. Пры адсутнасці магчымасці прымусіць іх з'явіцца ў суд – выключыць іх пісьмовыя паказанні з дадзенай справы.
22. Выкараніць практыку ўтрымання абвінавачаных у клетках у зале суда. Меры бяспекі, што ўжываюцца ў дачыненні да абвінавачаных, у кожным выпадку павінны быць заснаваныя на індывідуальнай ацэнцы рызыкі. Такія меры павінны ажыццяўляцца з улікам прынцыпу прэзумцыі невінаватасці; неабходна ў максімальнай ступені імкнуцца пазбягаць абразлівага і зневажальнага абыходжання. Агульныя меры бяспекі, якія прымаюцца для забеспячэння парадку ў зале суда, не павінны ствараць уражанне аб вінаватасці абвінавачаных.
23. Перагледзець практыку фармальнага разгляду касацыйных скаргаў. Суддзі павінны быць гатовы працаваць з абодвума бакамі, канцэнтруючы ўвагу на істотных прававых і фактычных пытаннях, якія патэнцыйна могуць змяніць характар прысуду. Рашэнне па скарге не абавязкова павінна выносіцца неадкладна пасля вуснага разгляду з тым, каб суддзі мелі дастаткова часу на паглыблены разгляд узнятых пытанняў. Абвінавачаныя павінны прысутнічаць пры разглядзе касацыйнай скаргі па сваёй справе.
24. Забяспечыць, каб ролі пацярпелых і сведак у крымінальнай вытворчасці не змешваліся, так як гэта можа падрываць асаблівы статус пацярпелых або парушаць права на справядлівае судовае разбіральніцтва.
25. Забяспечыць навучанне суддзяў у мэтах выкаранення практыкі, якая пакідае ўражанне аб наяўнасці ў суда абвінаваўчага ўхілу.
26. Забяспечыць афіцыйнае стэнаграфаванне ўсіх слуханняў, уключаючы разгляд касацыйных скаргаў, з тым, каб забяспечыць наяўнасць поўнага і дакладнага запісу працэсу.

Аб кіраванні судамі

27. Пры разглядзе спраў, якія выклікаюць значную грамадскую цікавасць, прымаць канкрэтныя меры для таго, каб зала суда магла змясціць чакаемую колькасць прысутных – напрыклад, шляхам усталявання відэаэкранаў ці пераносу пасяджэння ў больш ёмістае памяшканне. Выкарыстоўваць гукаўзмацняльнае абсталяванне.
28. Забяспечыць, каб супрацоўнікі аховы суда праходзілі належнае навучанне метадам абыходжання з грамадскасцю, насілі апазнавальныя знакі і ўмелі ветліва і паважліва адказваць на пытанні наведвальнікаў. Прыход у суд наведвальнікаў павінен вітацца, і для іх знаходжання ў зале павінны стварацца ўмовы – пры захаванні належнага парадку ў судзе.
29. Адмовіцца ад практыкі адкрытай відэаздымкі ўсіх, хто ўваходзіць у будынак суда. У выпадках, калі гэта прадываляе меркаваннямі бяспекі, разгледзець мэтазгоднасць

усталявання камер відэаназірання і забяспечыць, каб пры адсутнасці на запісах супрацьзаконных дзеянняў усе відэазапісы своєчасова знішчаліся.

Праваахоўным органам:

30. Правесці расследаванне паведамленняў аб адмове ў доступе да дапамогі адваката асобам, якія знаходзіліся пад вартай у ізалятары КДБ пасля падзеяў 19 снежня 2010 г. Забяспечыць прымяненне належных санкцый да ўсіх, хто мае дачыненне да наўмыснага пазбаўлення затрыманых доступу да адвакацкай дапамогі.
31. Праверыць і перагледзець існуючыя працэдуры з тым, каб асобам, якія знаходзяцца пад вартай у ізалятары КДБ, быў забяспечаны неадкладны доступ да паслуг адваката.
32. Правесці расследаванне для выяўлення крыніцы ўцечкі матэрыялаў следства, якія былі апублікаваны дзяржаўнымі сродкамі масавай інфармацыі, прыняць неабходныя меры для пакарання вінаватых і прадугледзець механізм папярэджання такіх уцечак у будучыні.

Сродкам масавай інфармацыі:

33. Адмовіцца ад практыкі апублікавання фрагментаў допытаў або падслуханых гутарак па тэлефоне, асабліва калі гаворка ідзе аб асобах, віна якіх яшчэ не даказана судом.

УВОДЗІНЫ

Даведачная інфармацыя аб дакладзе

22. Гэты маніторынг судовых працэсаў быў распачаты ў выніку пагаднення паміж органамі ўлады Рэспублікі Беларусь і Бюро па правах чалавека і дэмакратычных інстытутах (БДПЧ) Арганізацыі па бяспецы і супрацоўніцтву ў Еўропе (АБСЕ). Гэтае пагадненне вызначыла фармат правядзення БДПЧ маніторынгу судовых працэсаў над асобамі, якім былі прад'яўлены абвінавачанні ў здзяйсненні крымінальных злачынстваў па выніках падзей у цэнтры Мінска пасля выбараў 19 снежня 2010 г.

Рамкі, скіраванасць і методыка

23. У адпаведнасці з узгодненым фарматам, мэтамі маніторынгу судовых працэсаў былі: (а) ацэнка адпаведнасці назіраемых судовых працэсаў і дастасавальнага нацыянальнага заканадаўства міжнародным нормам справядлівага судовага разбіральніцтва, (б) выяўленне магчымых недахопаў у сістэме крымінальнага правасуддзя, (с) прапанова ўладам Беларусі рэкамендацый, накіраваных на ўдасканаленне сістэмы крымінальнага правасуддзя ў святле прынятых гэтай дзяржавай абавязацельстваў АБСЕ¹.

24. Акрамя абавязацельстваў АБСЕ, гэты аналіз абапіраўся на міжнародныя нормы, якія вынікаюць з палажэнняў Міжнароднага пакта аб грамадзянскіх і палітычных правах (МПГПП) згодна з тлумачэннямі, пададзенымі ў адпаведных Заўвагах агульнага характару² Камітэта па правах чалавека (КПЧ), і Канвенцыі супраць катаванняў і іншых жорсткіх, бесчалавечных ці прыніжаючых чалавечую годнасць відаў абыходжання або пакарання (КСК). МПГПП і КСК з'яўляюцца юрыдычна абавязковымі для Рэспублікі Беларусь з 1973³ і 1987⁴ гг. адпаведна. Акрамя таго, вытлумачэнне гэтых нормаў у дакладзе абапіралася на прыклады перадавой практыкі, рэкамендацыйныя дакументы і судовую практыку іншых дзяржаў.

25. У мэтах выканання Венскай канвенцыі аб праве міжнародных дагавораў⁵ і абавязацельстваў АБСЕ⁶ Беларусь абавязана выконваць свае абавязацельствы ў

¹ Абавязацельствы АБСЕ ў галіне вяршэнства закона і крымінальнага правасуддзя можна знайсці, у тым ліку, у дакументах, прынятых у Вене ў 1989 г., у Капенгагене ў 1990 г., у Маскве ў 1991 г., у Рашэнні Савета міністраў у Любляне № 12/05 «Забеспячэнне правоў чалавека і вяршэнства закона ў рамках сістэм крымінальнага правасуддзя» і ў Рашэнні Савета міністраў у Хельсінкі № 7/08 «Далейшае ўмацаванне вяршэнства закона ў рэгіёне АБСЕ». Гл. таксама Дадатак 5 да гэтага даклада.

² Заўвагі агульнага парадку КПЧ ААН можна знайсці на адрасе: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/comments.htm> (дата апошняга наведвання вэб-сайта 31 мая 2011 г.).

³ Беларусь не зарэгістравала ніякіх агаворак, заяў або прырэчанняў з нагоды МПГПП. Гл. http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-9&chapter=4&lang=en (дата наведвання вэб-сайта – 27 чэрвеня 2011 г.).

⁴ Беларусь не зарэгістравала ніякіх агаворак, заяў або прырэчанняў з нагоды КСК. Гл. http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-9&chapter=4&lang=en (дата наведвання вэб-сайта – 2 верасня 2011 г.).

⁵ Венская канвенцыя аб праве міжнародных дагавораў, артыкул 31. Беларусь далучылася да гэтай канвенцыі 1 мая 1986 г. <http://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?&src=TREATY&mtdsgno=XXIII~1&chapter=23&Temp=mtdsg3&lang=en> (дата наведвання вэб-сайта - 3 верасня 2011 г.).

⁶ Хельсінкі, 1975 г., Прынцып Х; Брусель, 2006 г.; Хельсінкі, 2008 г.

рамках МПГПП, КСК, а таксама іншыя заснаваныя на дагаворах абавязацельствы ў духу добрай волі і ў святле мэтай і задач гэтых дагавораў. Неад'емным кампанентам добрасумленнага тлумачэння і выканання абавязацельстваў, якія вынікаюць з міжнародных дагавораў, з'яўляецца ўлік заўваг агульнага парадку і паведамленняў з боку органаў, утвораных на падставе дагавораў.

26. У першую чаргу маніторынг быў накіраваны на публічную фазу крымінальнай вытворчасці, гэта значыць, на судовыя працэсы, але таксама ўключаў і аналіз адпаведнасці дастасавальнага нацыянальнага заканадаўства краіны міжнародным нормам. Назіральнікі прысутнічалі на судовых пасяджэннях і, па заканчэнні кожнага судовага працэсу, звярталіся з просьбай аб сустрэчы да прадстаўнікоў абароны і абвінавачання. У выпадку атрымання згоды на такія сустрэчы абодвум бакам задаваліся адны і тыя ж пытанні, заснаваныя на палажэннях адпаведных нормаў у галіне правоў чалавека. Большасць прадстаўнікоў абароны згаджаліся на сустрэчы з камандай назіральнікаў. Бок абвінавачання пагадзіўся на такія сустрэчы толькі на ўзроўні кіраўніка аддзела па падтрымцы дзяржаўнага абвінавачвання ўпраўлення рэспубліканскай пракуратуры па забеспячэнню ўдзелу пракурора ў разглядзе судамі крымінальных спраў, з якім назіральнікі сустракаліся чатыры разы. Прадпрымаліся таксама спробы сустрэцца з суддзямі, што прымалі ўдзел у судовых працэсах, аднак ніводнай згоды на такія сустрэчы атрымана не было.
27. Як будзе больш падрабязна абмяркоўвацца ніжэй, прадстаўнікі БДПЧ спрабавалі атрымаць тэксты абвінавачных заключэнняў і прысудаў па кожнай справе, аднак ім было адмоўлена ў афіцыйным доступе да такіх дакументаў.
28. Некаторыя звязаныя з правамі чалавека аспекты падзей 19 снежня знаходзяцца па-за межамі гэтага даклада. Перш за ўсё гэта датычыць характару ўмяшання дзяржавы ў дэманстрацыю. Каманда, што вяла маніторынг, прагледзела шматгадзінныя відэазапісы падзей, і ў некалькіх выпадках бачна, як амонаўцы б'юць дубінкамі ўдзельнікаў пратэсту. У іншых выпадках удзельнікі пратэсту распачынаюць сутычкі з міліцыяй. Аднак у некаторых выпадках дэманстранты, якіх б'юць дубінкамі, або не аказваюць супраціву, або, калі яны былі аказвалі супраціў да гэтага, то ўжо падпарадкаваліся сіле. Паколькі БДПЧ АБСЕ само не вяло назірання за дэманстрацыяй, верагоднае выкарыстанне празмернай сілы знаходзіцца па-за межамі гэтага даклада⁷.
29. Таксама і пытанне аб законнасці або незаконнасці самой дэманстрацыі з пункту гледжання нацыянальнага заканадаўства і міжнародных нормаў не з'яўляецца прадметам аналізу гэтага даклада, за выключэннем выпадкаў, калі падчас судовых працэсаў прыводзіліся адпаведныя доказы⁸. Напрыклад, прыведзены ніжэй аналіз

⁷ Такое пытанне мае дачыненне да справы у тым сэнсе, што падчас сутыкненняў шэраг супрацоўнікаў міліцыі атрымалі траўмы і выступалі ў судзе ў якасці пацярпелых. Звычайна супрацоўнік праваахоўных органаў, які атрымаў траўму ад злачынцы, правамерна адносіцца да катэгорыі пацярпелых. Аднак у тых выпадках, калі супрацоўнік міліцыі перавышае межы неабходнага прымянення сілы і асобы, якіх ён збівае, бароняць сябе, то любыя атрыманыя ў выніку гэтага супрацоўнікам міліцыі траўмы належыць разглядаць у святле палажэння аб законнай самаабароне. Акрамя таго, існуе верагоднасць, што некаторыя з супрацоўнікаў міліцыі былі ненаўмысна траўмаваны калегаю ў працэсе празмернага прымянення сілы. БДПЧ не мела магчымасці даследаваць гэтыя аспекты, і таму не ўключыла ніякіх канкрэтных высноў у гэты даклад.

⁸ Гэтай праблемай займаліся іншыя арганізацыі, напрыклад, Камітэт міжнароднага кантролю за становішчам з правамі чалавека ў Беларусі. Гл. «Прамежкавая ацэнка падзей 19 снежня 2010 г. ў Мінску (Беларусь) з пункту гледжання правоў чалавека Адмысловым дакладчыкам Камітэта міжнароднага

даследуе ступень, у якой доказы «арганізацыі несанкцыянаванай дэманстрацыі» маглі спалучацца з доказамі «арганізацыі масавых беспарадкаў» (Гл. Раздзел 4 «Прэзюмпцыя невінаватасці»).

30. Нарэшце, падчас прадстаўлення інтарэсаў асоб, якія падазраваліся ва ўдзеле ў падзеях 19 снежня, шэраг адвакатаў страцілі свае ліцэнзіі. БДПЧ не праводзіла паглыбленага аналізу існуючай сістэмы прымянення санкцый да адвакатаў. Высновы зроблены толькі ў той частцы, у якой гэтая сістэма выдачы ліцэнзій і прымянення санкцый да адвакатаў (рэгулюемая Міністэрствам юстыцыі) адбілася на праве абвінавачаных карыстацца паслугамі адвакатаў на ўласны выбар.
31. У гэтым праекце былі заняты восем назіральнікаў з сямі краін⁹. У адпаведнасці з узгодненымі ўмовамі, агульная колькасць назіральнікаў, што знаходзіліся на месцах, не перавышала чатырох чалавек на працягу судовых працэсаў¹⁰.
32. За некаторымі выключэннямі, назіральнікі наведвалі слуханні ў судзе парамі, кожны раз у суправаджэнні перакладчыка на рускую і беларускую мовы. Аднак у тых выпадках, калі колькасць разглядаемых адначасова спраў перавышала колькасць задзейнічаных назіральнікаў, на некаторых слуханнях прысутнічаў толькі адзін назіральнік. Назіральнікі рыхтавалі кароткія справаздачы па кожным судовым працэсе, за якім яны назіралі. Пасля завяршэння кожнай справы яны рыхтавалі выніковую справаздачу па судовым працэсе, выкарыстоўваючы для гэтага стандартную анкету, распрацаваную на аснове міжнародных і нацыянальных нормаў справядлівага судовага разбіральніцтва. Гэтыя справаздачы паслужылі асноўнай крыніцай для складання гэтага даклада. На сустрэчах з прадстаўнікамі Міністэрства юстыцыі, Вярхоўнага Суда, пракуратуры, НДА, іншымі экспертамі ў галіне права і супрацоўнікамі праваабарончых арганізацый – як нацыянальных, так і міжнародных – назіральнікі таксама збіралі кантэкстную інфармацыю, якая мае дачыненне да Беларусі, яе сістэмы крымінальнага правасуддзя і падзей 19 снежня 2010 г.

У перыяд з 9 сакавіка 2011 г. па 23 ліпеня 2011 г. БДПЧ ажыццявіла назіранне за 10 крымінальнымі справамі ў судах першай інстанцыі і пры разглядах касацыйных скаргаў, калі такія падаваліся, а таксама за дзвюма дадатковымі справамі толькі ў другой інстанцыі.

33. Усяго па назіраемых крымінальных справах праходзіў 41 абвінавачаны. БДПЧ ажыццявіла назіранне за судовымі працэсамі ў адносінах да 37 абвінавачаных у судах першай інстанцыі і па разгляду касацыйных скаргаў (калі такія падаваліся), а таксама за працэсамі над яшчэ чатырма абвінавачанымі толькі ў другой інстанцыі. Пэралік спраў прыводзіцца ніжэй.

- i Суд першай інстанцыі; абвінавачаныя: Арцём Брэус і Іван Гапонаў (прысуд не абскарджаны);
- ii Суд першай інстанцыі; абвінавачаны: Дзмітрый Мядзведзь (прысуд не абскарджаны);

- iii Суд першай інстанцыі і абскарджанне; абвінавачаны: Мікіта Ліхавід;

кантролю за становішчам з правамі чалавека ў Беларусі» - <http://hrwatch-by.org/en/presentation-report-events-19-december-2010-minsk>. (дата наведвання вэб-сайта - 25 жніўня 2011 г.).

⁹ З Арменіі, Венгрыі, Германіі, Грузіі, Злучанага Каралеўства, Італіі і Малдовы.

¹⁰ Методыка гэтага праекта была распрацавана на аснове выдання БДПЧ «Маніторынг судовых працэсаў. Дапаможнік для практыкаў» (2008), якое можна знайсці на адрасе: http://www.osce.org/odihr/item_1130849.html.

- iv Суд першай інстанцыі і абскарджанне; абвінавачаны: Дзмітрый Бандарэнка;
- v Суд першай інстанцыі і абскарджанне; абвінавачаныя: Уладзімір Хамічэнка, Дзмітрый Дрозд, Алесь Кіркевіч, Павел Вінаградаў, Андрэй Пратасеня;
- vi Суд першай інстанцыі і абскарджанне; абвінавачаныя: Андрэй Саннікаў, Ілля Васілевіч, Алёг Гнедчык, Фёдар Мірзаянаў, Уладзімір Яроменка;
- vii Суд першай інстанцыі і абскарджанне; абвінавачаныя: Уладзімір Някляеў, Андрэй Дзмітрыеў, Віталь Рымашэўскі, Аляксандр Фядута, Анастасія Палажанка, Сяргей Вазняк;
- viii Суд першай інстанцыі і абскарджанне; абвінавачаныя: Уладзімір Лобан, Сяргей Казакоў, Андрэй Федаркевіч, Яўген Сакрэт, Дзмітрый Даронін, Віталь Мацукевіч;
- ix Суд першай інстанцыі і абскарджанне; абвінавачаныя: Мікалай Статкевіч, Дзмітрый Усс, Андрэй Пазняк, Аляксандр Класкоўскі, Аляксандр Квяткевіч, Арцём Грыбкоў, Дзмітрый Буланаў;
- x Суд першай інстанцыі і абскарджанне; абвінавачаныя: Павел Севярынец, Сяргей Марцалеў, Ірына Халіп;
- xi Абскарджанне; абвінавачаны: Васіль Парфянкоў;
- xii Абскарджанне; абвінавачаныя: Аляксандр Атрошчанкаў, Дзмітрый Новік, Аляксандр Малчанаў.

35. Большасці абвінавачаных было прад'яўлена абвінавачанне паводле артыкула 293¹¹ КК Рэспублікі Беларусь. Ён утрымлівае дзве істотныя часткі. Першая прызнае супрацьзаконнымі дзеянні «арганізатараў» масавых беспарадкаў, што прыводзяць да «падпалаў, гвалту ў дачыненні да асобаў, пагромаў, знішчэння маёмасці і ўзброенага супраціву прадстаўнікам улады». Пакаранне прадугледжана ў межах ад 5 да 15 гадоў зняволення. У другой частцы вызначаецца пакаранне «удзельнікам» такіх беспарадкаў. Дадзенае абвінавачанне прадугледжвае прысуд у межах ад трох да васьмі гадоў зняволення. Папярэдне артыкул 293 яшчэ ніколі не выкарыстоўваўся ў крымінальным правасуддзі Беларусі. За нешматлікімі выключэннямі рэшта падсудных абвінавачваліся па артыкулу 342¹² за «арганізацыю і падрыхтоўку дзеянняў, якія груба парушаюць грамадскі парадак, або актыўны ўдзел у такіх

¹¹ У артыкуле 293 КК гаворыцца: «1. Арганізацыя масавых беспарадкаў, якія суправаджаліся гвалтам у дачыненні да асобы, пагромамі, падпаламі, знішчэннем маёмасці, узброеным супрацівам прадстаўнікам улады, караецца пазбаўленнем волі на тэрмін ад пяці да пятнаццаці гадоў. 2. Удзел у масавых беспарадках, якія выявіліся ў непасрэдным здзяйсненні дзеянняў, названых у частцы першай гэтага артыкула, караецца пазбаўленнем волі на тэрмін ад трох да васьмі гадоў».

¹² У артыкуле 342 КК гаворыцца: «1. Арганізацыя групавых дзеянняў, якія груба парушаюць грамадскі парадак і спалучаюцца з відавочным непарадкаваннем законным патрабаванням прадстаўнікоў улады або выклікалі парушэнне працы транспарту, прадпрыемстваў, устаноў або арганізацый, або актыўны ўдзел у такіх дзеяннях пры адсутнасці прыкмет больш цяжкага злачынства - караюцца штрафам, або арыштам на тэрмін да шасці месяцаў, або абмежаваннем волі на тэрмін да трох гадоў, або пазбаўленнем волі на той жа тэрмін».

дзеяннях». Гэты артыкул прадугледжвае меншае пакаранне – ад штрафу да трох гадоў зняволення.

36. Суды першай інстанцыі прызналі кожнага з 41 абвінавачанага вінаватым. Ні адзін прысуд не быў зменены па выніках абскарджання.
37. З 41 асуджанага 11 атрымалі пакаранні, не звязаныя з заключэннем пад варту (штрафы або абмежаванне волі, не звязанае са зняволеннем)¹³, а 30 былі вынесены прысуды, звязаныя з частковым або поўным пазбаўленнем волі (некаторыя – умоўна) на тэрмін ад двух да васьмі гадоў. Дваццаць восем асуджаных, у тым ліку тры былыя кандыдаты ў прэзідэнты краіны, пасля суду засталіся ў зняволенні¹⁴.
38. На момант напісання гэтага даклада 19 чалавек былі памілаваны і вызвалены.
39. Назіральнікі планавалі правесці маніторынг усіх судовых працэсаў, звязаных з падзеямі 19 снежня. Нягледзячы на ўсе намаганні, назіранне за двума крымінальнымі працэсамі ў дачыненні да чатырох асоб, абвінавачаных у сувязі з названымі падзеямі, не адбылося або адбылося толькі часткова. Так сталася ў сувязі з тым, што гэтыя судовыя працэсы пачаліся да таго, як былі завершаны ўсе афіцыйныя працэдуры, неабходныя для прыезду назіральнікаў. У адным выпадку назіральнікі не змаглі наведаць апошняе пасяджэнне суда па адной са спраў у сувязі з адсутнасцю дазволу на прысутнасць у краіне адначасова дастатковай колькасці назіральнікаў¹⁵.

Структура даклада

40. Гэты даклад складзены па тэматычным прынцыпе ў адпаведнасці з дастасавальнымі нормамі справядлівага судовага разбіральніцтва. Спачатку разглядаецца права на свабоду і асабістую недатыкальнасць (Раздзел 1), потым - права на кампетэнтны, незалежны і бесстаронні суд (Раздзел 2), далей ідзе роўнасць бакоў (Раздзел 3), прэзумпцыя невінаватасці (Раздзел 4), права на слуханне ў адкрытым пасяджэнні (Раздзел 5), права абараняць сябе самому альбо праз адваката на ўласны выбар (Раздзел 6), права адмовы ад дачы паказанняў і недапушчэння незаконна здабытых доказаў (Раздзел 7) і права на допыт сведак і даследаванне доказаў процілеглага боку (Раздзел 8). У кожным раздзеле прадстаўлены дастасавальныя міжнародныя нормы, агляды адпаведнага нацыянальнага заканадаўства і, нарэшце, заключэнні з наборам высоў і рэкамендацый, атрыманых з аналізу падзей, ацэненых па дастасавальных нормах.
41. Многія з праблем, якія абмяркоўваюцца ў гэтым дакладзе, ужо разглядаліся адпаведнымі міжнароднымі працэдурамі і механізмамі ў галіне правоў чалавека, такімі, як Камітэт ААН супраць катаванняў, Адмысловы дакладчык ААН па пытаннях незалежнасці суддзяў і адвакатаў, Рабочая група ААН па адвольных затрыманнях, Камітэт ААН па ліквідацыі дыскрымінацыі ў адносінах да жанчын і Ўніверсальны перыядычны агляд Савета ААН па правах чалавека. Іх рэкамендацыі, асабліва прапанаваныя ва Ўніверсальным перыядычным аглядзе, у значнай ступені адпавядаюць высновам, зробленым падчас маніторынгу. Яны ўключаны ў Дадатак 4.

¹³ У дзевяці выпадках - абмежаванне волі.

¹⁴ Гл. Дадатак 1. Абвінавачаныя і прысуды.

¹⁵ 11 мая адбываліся судовыя паседжанні па пяці справах адначасова. БДПЧ дамагалася дазволу на ўдзел пятага назіральніка ў выглядзе выключэння. Аднак гэтая просьба ўладамі Беларусі была адхілена.

Кантэкст судовых працэсаў

42. Ад пачатку выбарчай кампаніі кандыдаты ад апазіцыі Уладзімір Някляеў, Віталь Рымашэўскі, Андрэй Саннікаў і Мікалай Статкевіч заклікалі сваіх прыхільнікаў выйсці 19 снежня для «абароны свайго выбару» мірным шляхам на Кастрычніцкую плошчу Мінска.
43. Увечары ў дзень выбараў кандыдату Някляеву не дазволілі прайсці на Кастрычніцкую плошчу, пры гэтым яго жорстка збілі. Ён быў шпіталізаваны, але пасля яго павезлі з лякарні невядомыя асобы. На Кастрычніцкую плошчу выйшлі многія іншыя кандыдаты ў прэзідэнты, за выключэннем дзеючага, а таксама тысячы дэманстрантаў. Затым пяць кандыдатаў у суправаджэнні дэманстрантаў рушылі на плошчу Незалежнасці, на якой размешчаны будынкі Парламента і Цэнтральнай выбарчай камісіі. Група асоб, якая знаходзілася ў некаторым аддаленні ад мірных дэманстрантаў, паспрабавала ўварвацца ў Дом урада, пры гэтым пашкодзіўшы яго. Гэтыя дзеянні сустрэлі супраціў з боку АМАПу, які ўжыў сілу супраць тых, хто нападаў, а таксама супраць мірных дэманстрантаў. У выніку бязладнага і несуразмернага прымянення сілы некалькі дэманстрантаў атрымалі сур'ёзныя траўмы¹⁶. Пасля многія дэманстранты пакінулі месца падзей, а каля пяці тысяч засталіся на плошчы разам з кандыдатамі Рымашэўскім і Саннікавым, якія па чарзе звярталіся да прысутных з прамовамі.
44. Незадоўга да поўначы сотні байцоў АМАПу ўжылі сілу для разгону дэманстрацыі. Падчас і неўзабаве пасля дэманстрацыі былі арыштаваны сем кандыдатаў у прэзідэнты, кіраўнікі іх выбарчых штабоў, іх прадстаўнікі, а таксама сотні актывістаў і ў тым ліку журналісты, прадстаўнікі грамадзянскай супольнасці і замежныя грамадзяне. Пры затрыманні быў збіты кандыдат Андрэй Саннікаў. Большасць арыштаваных былі прызнаны вінаватымі ў выніку адміністрацыйнага разгледжання і прысуджаны да зняволення на тэрмін ад пяці да пятнаццаці дзён. Некалькім дзясяткам чалавек, у тым ліку некалькім кандыдатам у прэзідэнты, былі прад'яўлены крымінальныя абвінавачанні.
45. 20 снежня Прэзідэнт Лукашэнка назваў колькасць затрыманых – 639 чалавек – і пацвердзіў, што кандыдатаў дапытваюць у следчым ізалятары КДБ¹⁷. На працягу двух дзён не было ніякай інфармацыі пра месцазнаходжанне некалькіх з затрыманых кандыдатаў.
46. Непасрэдна пасля падзей, якія мелі месца ў ноч пасля дня выбараў, Місія БДПЧ АБСЕ па назіранні за выбарамі (МНВ) спрабавала правесці сустрэчы з супрацоўнікамі судаў і гарадскога ўпраўлення ўнутраных спраў, аднак пацярпела няўдачу. Дадзеныя ўстановы адмовіліся прадастаўляць якую б то ні было інфармацыю пра затрыманні і суды. У гэты час улады Беларусі патлумачылі, што шэраг удзельнікаў «несанкцыянаваных мерапрыемстваў» былі прысуджаны да адміністрацыйных арыштаў і штрафаў, і што, акрамя таго, былі распачаты крымінальныя справы па абвінавачаннях у «масавых беспарадках» і «грубых парушэннях грамадскага парадку».

¹⁶ Выніковая справаздача Місії БДПЧ АБСЕ па назіранні за выбарамі, 22 лютага 2011 г., с. 22, <http://www.osce.org/odihr/elections/75713>.

¹⁷ <http://president.gov.by/press104951.html>.

47. Слуханні па адміністрацыйных справах затрыманых праходзілі ў закрытым рэжыме, і патрапіць на іх можна было толькі па судовых позвах. Затрыманых прысудзілі альбо да выплаты адміністрацыйнага штрафу ў памеры 30 «базавых велічынь» (30 «базавых велічынь» складаюць каля 265 еўра), альбо да турэмнага зняволення тэрмінам ад 10 да 15 дзён за парушэнне палажэнняў аб правядзенні масавых мерапрыемстваў і/або ўдзеле ў іх¹⁸. Некалькі соцень чалавек адбылі гэтыя пакаранні або заплацілі штрафы і былі затым адпушчаны на волю. Астатнім прад’явілі крымінальныя абвінавачанні і судовыя працэсы над імі сталі аб’ектам гэтага маніторынгу.
48. Падчас судовых працэсаў, за якімі праводзілася назіранне, паўстаў шэраг спрэчных прававых пытанняў. Напрыклад, да іх належаць наступныя:
- ці адпавядаў у дадзеным выпадку ўзровень гвалту з боку натоўпу значэнню юрыдычнага тэрміна «масавыя беспарадкі»;
 - ці неабходна для ўжывання артыкула 293, каб наступілі ўсе пералічаныя ў ім наступствы, або толькі адно з іх;
 - ці можна дзеянні асоб, якія ламалі дзверы Дома ўрада, прыпісваць удзельнікам дэманстрацыі ці нейкім іншым чынам звязваць з усім астатнім сходам, які ў асноўным паводзіў сябе мірна;
 - ці падыходзяць прадметы, якія выкарыстоўвалі пратэстоўцы, пад юрыдычнае паняцце «зброя» у сэнсе, які адпавядае тэрміну «узброены супраціў»;
 - ці з’яўляюцца дапушчальным рэчавым доказам прад’яўлення абвінавачаннем відэафрагменты, крыніца якіх не была названа, і якія падвергнуліся значнаму рэдагаванню.
49. Аналагічным чынам падчас працэсаў паўстаў шэраг спрэчных пытанняў фактычнага характару, напрыклад:
- ці былі прадметы, такія як металічныя пруты, дубінкі і бутэлькі з запальнай сумессю сапраўды прынесены ўдзельнікамі дэманстрацыі і пакінуты імі на плошчы, пасля таго як людзей разганалі;
 - чаму сход перамясціўся з Кастрычніцкай плошчы на плошчу Незалежнасці;
 - ці былі прычыненыя страты прадпрыемствам, размешчаным уздоўж праспекта Незалежнасці;
 - якім быў характар траўмаў, нанесеных супрацоўнікам міліцыі, і хто менавіта іх нанёс;
 - ці былі дзверы і вокны ў Доме ўрада разбітыя іншымі асобамі, а не тымі, каму было прад’яўлена абвінавачанне.

¹⁸ Міністр юстыцыі спадар Галаванаў таксама заявіў 21 снежня, што дзейнасць палітычных партый і незарэгістраваных арганізацый, якія ўпаўнаважылі сваіх членаў удзельнічаць у паслявыбарчых падзеях, можа быць прыпынена. Услед за гэтым кіраўнікі зарэгістраваных палітычных партый праінфармавалі Міністэрства юстыцыі аб тым, што «кіруючыя органы іх партый не прымалі рашэнняў адносна ўдзелу іх партый у несанкцыянаваных мерапрыемствах у дзень выбараў». – http://www.minjust.by/ru/site_menu/news?id=726.

50. Гэтыя пытанні былі ў ліку асноўных, якія стаялі перад судом падчас працэсаў над абвінавачанымі ў сувязі з падзеямі 19 снежня.

РАЗДЗЕЛ 1: ПРАВА НА СВАБОДУ І АСАБІСТУЮ НЕДАТЫКАЛЬНАСЦЬ

51. Усякае заключэнне пад варту з’яўляецца замахам на адно з асноўных правоў чалавека: права на свабоду і асабістую недатыкальнасць. Дзяржаве варта строга абараняць асабістую свабоду грамадзян, а любое абмежаванне асабістай свабоды таго ці іншага чалавека дапушчальна толькі ў якасці выключнай, аб’ектыўна абгрунтаванай і як мага больш кароткачасовай меры.
52. Не маючы доступу да месцаў папярэдняга зняволення, БДПЧ не праводзіла сістэматычнага збору інфармацыі аб практыцы папярэдняга зняволення. Аднак інфармацыя, атрыманая падчас маніторынгу судовых працэсаў і сустрэч, дае падставы для заклапочанасці ў дачыненні да права не быць пазбаўленым волі і права на недатыкальнасць асобы ўзятых пад варту грамадзян.

А. Міжнародныя нормы

53. Права на свабоду гарантавана асноўнымі міжнароднымі дакументамі ў галіне правоў чалавека, такімі як УДПЧ¹⁹ і МПГПП²⁰. Такое ж права замацавана і ў Маскоўскім дакуменце АБСЕ 1991 года²¹.
54. Права на свабоду азначае, што ніхто не можа падвяргацца адвольнаму арышту або затрыманню. Пазбаўленне волі дапушчальна толькі на законных падставах і пры выкананні ўстаноўленых законам працэдур²², г.зн. у адпаведнасці з прынцыпамі законнасці і прававой вызначанасці. Тэрмін «згодна з законам» мае на ўвазе нацыянальнае заканадаўства, аднак само нацыянальнае заканадаўства павінна адпавядаць прынцыпам, якія прадугледжаны міжнародным заканадаўствам у галіне правоў чалавека ці вынікаюць з яго²³. Прынцып законнасці прадугледжвае, што сам закон не павінен быць адвольным і што дазволенае законам пазбаўленне волі не павінна быць «відавочна несупамерным, несправядлівым або непрадказальным»²⁴.
55. Міжнародныя нормы ў галіне правоў чалавека прадугледжваюць шэраг ахоўных мер, якія забяспечваюць, каб людзі не падвяргаліся незаконнаму або адвольнаму пазбаўленню волі, а таксама ўсталёўваюць меры абароны ад іншых відаў супрацьпраўных дзеянняў у дачыненні да асоб, якія ўтрымліваюцца пад вартай. У прыватнасці, прадугледжваецца доступ да паслуг адваката неўзабаве пасля затрымання²⁵. Затрыманыя павінны быць неадкладна праінфармаваны прастай, зразумелай для іх мовай, якая не змяшчае прафесійнай лексікі, аб асноўных прававых і фактычных падставах для іх затрымання з тым, каб яны маглі, калі палічаць гэта

¹⁹ УДПЧ, артыкул 3.

²⁰ МПГПП, артыкул 9.

²¹ Маскоўскі дакумент 1991 года, § 23/01 (1).

²² МПГПП, артыкул 9 (1).

²³ Беларусь прызнае прыярытэт міжнароднага права ў артыкуле 8 Канстытуцыі: «Рэспубліка Беларусь прызнае прыярытэт агульнапрызнаных прынцыпаў міжнароднага права і забяспечвае адпаведнасць ім заканадаўства».

²⁴ У справе *Альберт Уомах Муконг супраць Камеруна* (Albert Womah Mukong v. Cameroon), UN Doc. CCRP/C/51/D/458/1991, ад 21 ліпеня 1994 г., §9.8, Камітэт па правах чалавека растлумачыў, што тэрмін «адвольны» у пункце 1 артыкула 9 МПГПП варта не толькі прыраўноўваць да «супрацьзаконнага затрымання», але таксама даваць яму больш шырокае тлумачэнне, уключаючы ў яго такія кампаненты, як неадпаведнасць, несправядлівасць і адсутнасць прадказальнасці.

²⁵ Гл., напрыклад, «Заклучныя заўвагі КПЧ па Грузіі», UN Doc. CCRP/C/79 Add.75, 1 красавіка 1997 г., §27; «ААН: Збор прынцыпаў абароны ўсіх асоб, падвернутых затрыманню або зняволенню ў якой бы то ні было форме», прынцып 17(1); «Асноўныя прынцыпы ў дачыненні ролі юрыстаў», прынцып 1; Цэнтр па правах чалавека ААН: «Права чалавека і папярэдняе зняволенне», чэрвень 1994 г., с. 21-23.

неабходным, звярнуцца ў суд і аспрэчыць законнасць свайго затрымання²⁶. Як адзначае КПЧ, мэта першага сказа пункта 3 артыкула 9 МПГПП²⁷ «зключаецца ў забеспячэнні судовага кантролю над утрыманнем пад вартай асобы, якой прад'яўлена абвінавачанне ў здзяйсненні крымінальнага злачынства»²⁸. Важна, каб з разумнай перацягнутасцю праводзілася судовая праверка законнасці такога ўтрымання. КПЧ таксама паставіў, што дзяржаўныя абвінавачанцы не з'яўляюцца належным органам для прыняцця рашэнняў аб утрыманні пад вартай²⁹.

56. Утрыманне пад вартай разглядаецца як найбольш строгая мера стрымання, якую належыць прымяняць у крайнім выпадку, прычым толькі ў сітуацыі, калі менш строгія меры стрымання не могуць забяспечыць належныя паводзіны абвінавачанага і належнае адпраўленне правосуддзя. Увогуле, утрыманне пад вартай павінна быць законным, неабходным і разумным. КПЧ прызнае як мінімум тры дапушчальныя падставы для ўжывання папярэдняга зняволення без парушэння прынцыпаў Пакту:

«Камітэт пацвярджае сваё ранейшае заключэнне, што ўтрыманне пад вартай да суда павінна быць выключэннем і што трэба дазваляць вызваленне пад заклад, акрамя сітуацый, калі ёсць верагоднасць таго, што абвінавачаны схавецца ад правосуддзя або знішчыць доказы, паўплывае на сведак або ўцячэ з-пад юрысдыкцыі краіны-удзельніцы»³⁰.

57. Падазрэнне, што дадзеная асоба здзейсніла крымінальнае злачынства, не з'яўляецца дастатковай падставай для ўтрымання яе пад вартай на працягу ўсяго перыяду следства і ў перыяд падрыхтоўкі да судовага разбіральніцтва³¹. З іншага боку, Камітэт лічыць, што асоба можа быць заключана пад варту, калі яна ўяўляе пэўную і сур'ёзную пагрозу для грамадства, прадукіліць якую любым іншым спосабам немагчыма³².
58. Любая затрыманая асоба мае права неадкладна паўстаць перад суддзёй ці іншай службовай асобай, упаўнаважанай па законе ажыццяўляць судовую ўладу. Асобы, якія знаходзяцца ў папярэднім зняволенні, маюць права на судовае разбіральніцтва ў

²⁶ «Збор прынцыпаў абароны ўсіх асоб, падвернутых затрымання або зняволенню ў якой бы то ні было форме», Генеральная Асамблея ААН, Doc. A/RES/43/173, Прынцып 13 («Любой асобе ў момант арышту і ў пачатку затрымання або зняволення або неўзабаве пасля гэтага органам, адказным за арышт, затрыманне або зняволенне, адпаведна, даводзяцца да ведама і тлумачацца яе правы і як яна можа гэтыя правы ажыццявіць»).

²⁷ «Кожная арыштаваная або затрыманая па крымінальным абвінавачанні асоба ў тэрміновым парадку дастаўляецца да судзі ці да іншай службовай асобы, якой належыць па законе права ажыццяўляць судовую ўладу, і мае права на судовае разбіральніцтва на працягу разумнага тэрміну або на вызваленне».

²⁸ КПЧ ААН, Паведамленне № 521/1992, *Куломін супраць Венгрыі* (V. Kulomin v. Hungary) (Меркаванні, прынятыя 22 сакавіка 1996 г.), у UN doc. GAOR, A/51/40, с. 80, §11.2.

²⁹ Характэрна, што ў справе Куломіна, тэрмін утрымання пад вартай якога неаднаразова падаўжаўся па рашэнні абвінавачанцы, КПЧ не задаволіўся тым, «што пракурора можна разглядаць як інстанцыю ўлады, надзеленую дастатковай інстытуцыйнай аб'ектыўнасцю і бесстароннасцю, неабходнымі для разгляду яго ў якасці “службовай асобы, упаўнаважанай у адпаведнасці з законам ажыццяўляць судовыя функцыі” у сэнсе артыкула 9 (3) Пакту», і заявіў, што «лічыць абавязковым элементам, неабходным для належнага выканання судовай улады, яе выкананне незалежным, аб'ектыўным і бесстароннім у адносінах да разглядаемых пытанняў органам». Там жа, с. 81, §11.3.

³⁰ КПЧ ААН, справа *Хіл супраць Іспаніі* (Hill v. Spain), UN Doc. CCPR/C/59/D/526/1993, 2 красавіка 1997 г., §12.3. Гл. таксама Заўвага агульнага парадку №. 27, CPR/C/21/Rev.1/Add.9, 2 лістапада 1999 г., §14.

³¹ Гл. даклад Рабочай групы па адвольных затрыманнях, Дадатак, Місія ў Арменію, A/HRC/16/47/Add.3 17 лютага 2011 г., §76. Гл. таксама: <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/training9chapter5en.pdf> раздзел 4.5, сс. 173 і 192.

³² Гл. справа *Кампора Швейцар супраць Уругвая* (Cámpora Schweizer v. Uruguay), UN Doc. CCPR/C/OP/2 на 90, 12 кастрычніка 1982 г., §18.1.

разумны тэрмін або на вызваленне³³. Асобы, якія знаходзяцца пад вартай, ні пры якіх абставінах не павінны падвяргацца катаванням або іншаму бесчалавечнаму або зневажачаму годнасць абыходжанню³⁴.

В. Нацыянальнае заканадаўства

59. Канстытуцыя Беларусі замацоўвае права на свабоду і недатыкальнасць асобы, прадугледжваючы, што «дзяржава забяспечвае свабоду, недатыкальнасць і годнасць асобы. Абмежаванне або пазбаўленне асабістай свабоды магчыма ў выпадках і парадку, устаноўленых законам»³⁵. Канстытуцыя дае затрыманым права на праверку законнасці іх затрымання³⁶.
60. Крымінальна-працэсуальны кодэкс (КПК) прадугледжвае прымяненне арышту: а) да асобы, падазраванай у здзяйсненні злачынства, за якое можа быць прызначана пакаранне ў выглядзе пазбаўлення волі б) да абвінавачанага пасля прад'яўлення абвінавачання або ў выпадку, калі абвінавачаны не выконвае ўмовы, звязаныя з мерай стрымання; в) у выпадку парушэння абвінавачаным умоў прымененай да яго меры стрымання, не звязанай са зняволеннем³⁷. Утрыманне пад вартай асобы, арыштаванай па падазрэнні ў здзяйсненні крымінальнага злачынства, не можа доўжыцца больш за 72 гадзіны³⁸. Разам з тым, больш працяглы (на 10 дзён) тэрмін затрымання да прад'яўлення абвінавачання прадугледжаны для асоб, арыштаваных па падазрэнні ў здзяйсненні шэрагу асабліва цяжкіх злачынстваў, у прыватнасці, звязаных з тэрарызмам і арганізаванай злачыннасцю, а таксама з падрыхтоўкай дзяржаўнага перавароту³⁹. Па заканчэнні 72-гадзіннага (або 10-дзённага, у залежнасці ад абставін) тэрміну затрымання, затрыманы павінен быць вызвалены з-пад варты або ў адносінах да яго павінна быць прыменена мера стрымання⁴⁰. Пракуратура абавязаны прыняць рашэнне аб распачынанні крымінальнай справы на працягу 12 гадзін з моманту затрымання⁴¹. У выпадку прымянення ў дачыненні да затрыманага на 72 гадзіны меры стрымання яму павінна быць прад'яўлена абвінавачанне не пазней дзесяці дзён з моманту фактычнага затрымання⁴².
61. КПК прадугледжвае шэраг мер стрымання, дзве з якіх (заклучэнне пад варту і хатні арышт) звязаны з пазбаўленнем волі, а астатнія, такія як вызваленне пад заклад, асабістае даручальніцтва, або перадача (непаўналетняга) пад нагляд, з пазбаўленнем волі не звязаны⁴³. КПК прадугледжвае шэраг агульных падстаў, якімі павінны кіравацца судзі пры прыняцці рашэння аб прымяненні мер стрымання⁴⁴. Закон не ўтрымлівае патрабавання аб тым, што ўтрыманне пад вартай павінна прымяняцца ў якасці крайняй меры.

³³ Гл. МПГПП, артыкул 9(3).

³⁴ «Збор прынцыпаў абароны ўсіх асоб, падвергнутых затрыманням або зняволенню ў якой бы то ні было форме», прынятыя Рэзальюцыяй Генеральнай Асамблеі ААН № 43/173 ад 9 снежня 1988 г., Прынцып 6. Гл. таксама «Канвенцыю супраць катаванняў», ратыфікаваную Рэспублікай Беларусь 13 сакавіка 1987 г.

³⁵ Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь, артыкул 25.

³⁶ Там жа («Асоба, узятая пад варту, мае права на судовую праверку законнасці яе затрымання або арышту»).

³⁷ Крымінальна-працэсуальны кодэкс Рэспублікі Беларусь, артыкул 107(2).

³⁸ Там жа, артыкул 108(3).

³⁹ Там жа, Артыкул 108 (4). Злачынствы, па якіх былі прад'яўлены абвінавачанні, не падпадалі пад дадзеную катэгорыю.

⁴⁰ Там жа, артыкулы 108(3) і 108(4).

⁴¹ Там жа, артыкул 108(2).

⁴² Там жа, артыкул 108(5).

⁴³ Там жа, артыкул 116.

⁴⁴ Там жа, артыкул 117(1); там жа, артыкул 127(2).

62. Заканадаўства Рэспублікі Беларусь дазваляе ўтрыманне пад вартай у выпадках, калі гаворка ідзе аб злачынствах, за якія законам прадугледжана пакаранне ў выглядзе пазбаўлення волі на тэрмін звыш двух гадоў⁴⁵. Да асоб, абвінавачаных у здзяйсненні цяжкага ці асабліва цяжкага злачынства, мера стрымання ў выглядзе заключэння пад варту можа быць прыменена па матывах аднаго толькі цяжару абвінавачання⁴⁶.
63. Права даваць санкцыю на заключэнне пад варту належыць Генеральнаму пракурору Рэспублікі Беларусь, пракурорам больш нізкіх узроўняў, а таксама міністру ўнутраных спраў, старшыні Камітэта дзяржаўнай бяспекі і намесніку старшыні Камітэта дзяржаўнага кантролю/кіраўніку Дэпартаменту фінансавых расследаванняў⁴⁷. Ордэр на заключэнне пад варту павінен быць належным чынам абгрунтаваны⁴⁸. У выпадку адмовы пракурора ці іншай адпаведнай службовай асобы ў дачы санкцыі на заключэнне пад варту, паўторны зварот за санкцыяй на заключэнне пад варту магчымы толькі пры ўзнікненні новых абставін у дадзенай справе⁴⁹.
64. Максімальны тэрмін утрымання пад вартай складае два месяцы⁵⁰, аднак гэты тэрмін можа быць падоўжаны на тэрмін да трох месяцаў пракурорам раёна ў выпадку немагчымасці скончыць расследаванне на працягу двух месяцаў, а таксама да васьмнадцатці месяцаў (таксама рашэннем пракурора, уключаючы генеральнага пракурора), калі дадзенаму затрыманаму прад'яўлена абвінавачанне ў здзяйсненні цяжкага ці асабліва цяжкага злачынства альбо, у тым ліку, пры наяўнасці падстаў меркаваць, што ён можа схавацца ад следства⁵¹.
65. Абаронца асобы, заключанай пад варту, або сама гэтая асоба маюць права абскардзіць пастанову аб заключэнні пад варту⁵². Скаргі асоб, якія ўтрымліваюцца пад вартай, у дачыненні меры дасудовага зняволення падаюцца ў суд, а скаргі асоб, якія ўтрымліваюцца пад хатнім арыштам, і іншых асоб, якім яшчэ не прад'яўлена абвінавачанне, у дачыненні ўтрымання пад вартай, хатняга арышту або падаўжэння тэрміну ўтрымання пад вартай або хатняга арышту падаюцца ў орган, які вядзе пераслед⁵³. Судовая праверка скаргі адносна законнасці затрымання да прад'яўлення абвінавачання праводзіцца аднаасобна суддзёй на працягу 24 гадзін, а адносна законнасці заключэння пад варту або хатняга арышту - у тэрмін не больш за 72 гадзіны з часу паступлення скаргі⁵⁴. Разгляд скаргі адносна законнасці заключэння пад варту праводзіцца ў закрытым судовым пасяджэнні⁵⁵. Абаронца, пацярпелы і законныя прадстаўнікі абвінавачанага маюць права прымаць удзел у такім судовым пасяджэнні, як згадваецца ніжэй, у той час як права абвінавачанага на ўдзел у ім не прадугледжана⁵⁶.
66. Заканадаўства Рэспублікі Беларусь у сферы папярэдняга заключэння пад варту не адпавядае міжнародным нормам. Закон прадугледжвае, што заключэнне пад варту павінна грунтавацца на адным толькі цяжары абвінавачання, у сувязі з якім праводзіцца расследаванне ў дачыненні да гэтага затрыманага, а не на падставе індывідуалізаванай ацэнкі таго, ці можа дадзены абвінавачаны «знішчыць доказы,

⁴⁵ Там жа, артыкул 126(1).

⁴⁶ Там жа.

⁴⁷ Там жа, артыкул 126(4).

⁴⁸ Там жа, артыкул 126(2). У законе няма крытэрыяў для ацэнкі падстаў для заключэння пад варту.

⁴⁹ Там жа, артыкул 126(6).

⁵⁰ Там жа, артыкул 127(1).

⁵¹ Там жа, артыкул 127(3); там жа, артыкул 127(4).

⁵² Там жа, артыкул 126(5).

⁵³ Там жа, артыкул 143(1).

⁵⁴ Там жа, артыкул 144(1).

⁵⁵ Там жа, артыкул 144(2).

⁵⁶ Там жа.

паўплываць на сведак або ўцячы з-пад юрысдыкцыі»⁵⁷. Акрамя таго, закон усё яшчэ прадугледжвае прыняцце пракуратурай першапачатковага рашэння аб заключэнні пад варту. Раней КПЧ ужо звяртаў увагу Рэспублікі Беларусь на тое, што дазвол прадстаўнікам пракуратуры прымаць такога роду рашэнні з'яўляецца парушэннем палажэнняў МПГПП⁵⁸. Іх роля ў далейшым крымінальным пераследзе азначае, што яны не валодаюць бесстароннасцю, наяўнасць якой прадугледжвае артыкул 9 МПГПП. Да такой жа высновы прыйшла і Рабочая група ААН па адвольных затрыманнях, якая адзначыла, што пракуратура Рэспублікі Беларусь - нават калі яе разглядаць у якасці незалежнага органа ў складзе мясцовай судовай сістэмы⁵⁹ - не з'яўляецца належным органам для прыняцця рашэнняў аб заключэнні пад варту⁶⁰. Нягледзячы на тое, што існуе магчымасць судовага перагляду законнасці заключэння пад варту пасля яго абскарджання, застаецца незразумелым, ці не абмяжоўваецца гэты перагляд вывучэннем працэсуальных пытанняў замест аналізу канкрэтных акалічнасцей справы⁶¹.

С. Атрыманыя дадзеныя і аналіз

67. Большасць падазраваных у судовых працэсах, за якімі праводзілася назіранне, заставаліся пад вартай на працягу ўсяго перыяду следства і судовага працэсу. Працягласць утрымання пад вартай на дадзеным дасудовым этапе складала ад трох да шасці месяцаў, што адпавядае міжнародным нормам у адносінах да права правядзення судовага працэсу на працягу разумнага перыяду часу⁶². Разам з тым, узніклі сур'ёзныя пытанні наконт падстаў для ўтрымання дадзеных асоб пад вартай, абыходжання з імі ў час знаходжання пад вартай, а таксама наяўнасці ў іх доступу да адвакатаў. Пытанні доступу да адвакатаў для асоб, што знаходзіліся пад вартай, а таксама пытанні абыходжання з імі разглядаюцца ў раздзелах 6 і 7 адпаведна. У выніку дзесяці падазраваным былі прад'яўлены абвінавачанні ў здзяйсненні менш грамадска-небяспечных злачынстваў, прадугледжаных артыкулам 342 Крымінальнага кодэкса. Гэтыя падазраваныя былі адпушчаныя на волю да заканчэння расследавання і заставаліся на волі на працягу судовага разбіральніцтва.

⁵⁷ Гл. вышэй заўвагу 30.

⁵⁸ КПЧ ААН, справа *Юрый Бандажэўскі супраць Беларусі* (Yuri Bandajevsky v. Belarus), Паведамленне № 1100/2002, UN Doc. CCPR/C/86/D/1100/2002 (2006). §10.3 «Камітэт нагадвае, што, па-першае, неад'емнай уласцівасцю належнага ажыццяўлення судовых паўнамоцтваў з'яўляецца тое, што [рашэнні аб заключэнні пад варту] павінны прымацца органамі, якія з'яўляюцца незалежнымі, аб'ектыўнымі і бесстароннімі ў адносінах да разглядаемых пытанняў. Камітэт таксама лічыць, што дзяржаўны пракурор не можа быць вызначаны як орган, што валодае інстытуцыяльнай аб'ектыўнасцю і бесстароннасцю, з тым каб разглядацца ў якасці «службовай асобы, якой належыць па законе права ажыццяўляць судовую ўладу» у сэнсе пункта 3 артыкула 9. З улікам гэтых абставін Камітэт прыходзіць да высновы, што правы аўтара ў адпаведнасці з пунктам 3 артыкула 9 Пакта былі парушаны» (некаторыя часткі гэтай цытаты апушчаны). Тэкст знаходзіцца на адрасе: <http://www1.umn.edu/humanrts/undocs/1100-2002.html> (дата апошняга наведвання вэб-сайта – 13 ліпеня 2011 г.).

⁵⁹ Нягледзячы на тое, што яны лічацца незалежнымі, пракуроры ў адпаведнасці з іерархіяй падпарадкоўваюцца Прэзідэнту. Гл. артыкул 127 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь.

⁶⁰ Гл. даклад Рабочай групы ААН па адвольных затрыманнях, Місія ў Беларусь, 25 лістапада 2004 г., E/CM.4/2005/6/Add.3, §39.

⁶¹ Гл. артыкул 143 (3) КПК: «Орган, які вядзе крымінальны працэс, абавязаны [...] накіраваць скаргу ў суд з прыкладаннем матэрыялаў крымінальнай справы, якія пацвярджаюць законнасць і абгрунтаванасць затрымання, прымянення меры стрымання ў выглядзе заключэння пад варту, хатняга арышту або падаўжэння тэрміну ўтрымання пад вартай, хатняга арышту. Суд мае права таксама запатрабаваць іншыя матэрыялы, неабходныя для вырашэння скаргі».

⁶² Гл. заўвагу 33.

Папярэдняе зняволенне

68. За выключэннем Дзмітрыя Усса, усе асобы, якім былі прад'яўлены абвінавачанні па артыкуле 293, утрымліваліся пад вартай на працягу ўсяго судовага працэсу. У большасці выпадкаў іх зняволенне санкцыянаваў пракурор. Большасць адвакатаў, з якімі гутарылі назіральнікі, паведамілі, што спрабавалі дамагчыся перагляду рашэння аб прынятых мерах стрымання. Наколькі вядома БДПЧ, выбраныя меры стрымання змяняліся толькі пасля змены цяжару прад'яўленага абвінавачання⁶³. Як адзначалася вышэй, тое, што рашэнне аб заключэнні пад варту прымае пракурор, з'яўляецца парушэннем міжнародных нормаў.
69. Праблемным з пункту гледжання міжнародных нормаў з'яўляецца не толькі орган, які прымае першапачатковае рашэнне аб заключэнні пад варту, але і падставы для прыняцця такіх рашэнняў (прынамсі, у дадзеных справах). Напрыклад, у кожным судовым працэсе ў прыдатных выпадках абарона звярталася да суда з хадайніцтвам аб змякчэнні або скасаванні прымененай да абвінавачаных меры стрымання, звязанай са зняволеннем. І ў кожным выпадку пракуратура выказвала прэрэчанні супраць такога хадайніцтва. Мяркуючы па выніках дыскусій у судзе і па прынятых урэшце судом рашэннях⁶⁴, ясна, што асновай для падаўжэння ўтрымання пад вартай служыла выключна ступень цяжару абвінавачання, а не індывідуальная ацэнка абвінавачанага альбо дапушчальныя падставы для ўжывання папярэдняга зняволення⁶⁵. Такія рашэнні супярэчаць міжнародным нормам у галіне правоў чалавека.

Забарона на адвольнае змяшчэнне пад варту

70. У перыяд правядзення маніторынгу кіраўнік дзяржавы зрабіў у сродках масавай інфармацыі заяву, з якой вынікае, што рашэнні аб заключэнні пад варту прымае асабіста ён, а не судовая ўлада. Шматлікія сродкі масавай інфармацыі 17 красавіка 2011 г. практычна аднолькава цытавалі наступнае выказванне Прэзідэнта:

«Павылазілі Багданкевіч, Казулін, Лябедзька, якога, дарэчы, выпусціў з турмы, а ён сёння вякае», - сказаў Лукашэнка. І далей: «Гэта ж падонкі. Скажыце лепш дзякуй, што гэты прэзідэнт вас выпусціў з камеры»⁶⁶.

71. З гэтага вынікае, што Беларусь парушае палажэнні артыкула 9 (3) МПГПП. МПГПП недвухсэнсоўна сцвярджае, што рашэнні аб змяшчэнні пад варту належыць прымаць «суддзі ці іншай службовай асобе, якая валодае па законе правам

⁶³ Адзін з кандыдатаў, Алесь Міхалевіч, быў вызвалены з-пад варты па невядомых для БДПЧ прычынах. Пасля ён з'ехаў з Беларусі і, па паведамленнях, атрымаў палітычны прытулак у Чэшскай Рэспубліцы. Гл. <http://www.nytimes.com/2011/03/15/world/europe/15belarus.html> і <http://praguemonitor.com/2011/03/25/%C4%8Dr-grants-asylum-belarusian-dissidentmikhalevich>

⁶⁴ У назіральнікаў не было доступу да якіх-небудзь пісьмовых пастановаў аб заключэнні пад варту.

⁶⁵ Напрыклад, гл. судовы працэс па справе Саннікава, 27 красавіка 2011 г. Да дапушчальных падстаў адносіцца верагоднасць таго, што абвінавачаны схавецца ад правасуддзя, паўплывае на сведак або знішчыць доказы або зноў парушыць закон. Дапушчальнай падставай з'яўляецца таксама прамая небяспека для грамадства. Гл. КПК, артыкул 126 (1).

⁶⁶ Інфармацыя знаходзіцца на адрасе: <http://www.charter97.org/be/news/2011/4/16/37792/>.

Іншыя варыянты гэтай цытаты - з кожнай з іх вынікае, што рашэнне аб вызваленні затрыманых прымае асабіста Прэзідэнт, - можна знайсці на адрасе: <http://www.svaboda.org/content/article/4746363.html> (на беларускай мове), <http://bdg.by/news/politics/14515.html> (на рускай мове), а таксама на адрасе: <http://www.belaruspartisan.org/bpforte/?page=100&backPage=10&news=81979&newsPage=0> (на рускай мове). Дата наведвання ўсіх згаданых вэб-сайтаў – 30 чэрвеня 2011 г. Аналіз наступстваў, якія гэтая заява Прэзідэнта мае для прэзумпцыі невінаватасці абвінавачаных, прыведзены ў Раздзеле 3 ніжэй.

ажыццяўляць судовую ўладу». Калі такое рашэнне фактычна прымаецца пракурорам або суддзёй, але па наказу Прэзідэнта, то наступствы такіх дзеянняў з'яўляюцца ў роўнай ступені сур'ёзным замахам на незалежнасць названых структур.

Д. Высновы і рэкамендацыі

72. Права на свабоду асобы адносіцца да асноўных правоў чалавека і залежыць ад захавання права на справядлівае судовае разбіральніцтва, якое служыць гарантыяй ад яго незаконнага і адвольнага абмежавання. У вышэйшай ступені важна, каб асоба, якая прымае рашэнне аб заключэнні пад варту, не залежала, з аднаго боку, ад органаў пракуратуры і расследавання, а з другога – ад умяшання выканаўчай улады. Суд павінен улічваць усю фактычную інфармацыю аб канкрэтным абвінавачаным. Узяцце пад варту ні пры якіх абставінах нельга разглядаць у якасці стандартнай меры, што прымяняецца да асобы, якая падазраецца ў здзяйсненні крымінальнага злачынства: да яго варта звяртацца толькі ў выпадку наяўнасці рэальнай пагрозы, што абвінавачаны можа схавацца ад правасуддзя, знішчыць доказы або паўторна парушыць закон.

Рэкамендацыі

- Ліквідаваць любы ўплыў з боку выканаўчай улады на прыняцце рашэнняў аб заключэнні пад варту.
- Унесці папраўкі ў КПК з тым, каб выдача першапачатковых санкцый на заключэнне пад варту была прэрагатывай суддзяў, а не пракурораў.
- Унесці папраўкі ў палажэнні КПК, якія б забяспечвалі, каб рашэнні аб заключэнні пад варту засноўваліся на абгрунтаваным падазрэнні ў тым, што дадзеная асоба здзейсніла злачынства і затым на індывідуальнай ацэнцы пагрозы таго, што дадзеныя затрыманы можа схавацца ад правасуддзя, знішчыць доказы, паўплываць на сведак або паўторна парушыць закон. Рашэнне аб заключэнні той ці іншай асобы пад варту павінна ўтрымліваць канкрэтнае абгрунтаванне дадзеных высноў.
- Выключыць з КПК палажэнні, якія дапускаюць узяцце пад варту выключна на падставе цяжару абвінавачання.

РАЗДЗЕЛ 2: ПРАВА НА КАМПЕТЭНТНЫ, НЕЗАЛЕЖНЫ І БЕССТАРОННІ СУД

73. Незалежнасць і бесстароннасць суда – гэта два з самых фундаментальных складнікаў справядлівага судовага разбіральніцтва. У адпаведнасці з абавязковымі для выканання палажэннямі міжнароднага права і абавязацельствамі АБСЕ, усе абвінавачаныя па крымінальных справах у Беларусі маюць права на разгляд іх справы створаным на падставе закона кампетэнтным, незалежным і бесстароннім судом⁶⁷. Вызначыць ступень незалежнасці і бесстароннасці можа быць цяжка, паколькі іх праявы не заўсёды прыкметныя старонняму назіральніку. Разам з тым, група назіральнікаў БДПЧ адзначыла шэраг праблем у гэтай галіне, прычым некаторыя з іх насілі сістэмны характар, а некаторыя былі характэрныя толькі для судовых працэсаў над абвінавачанымі ў сувязі з падзеямі 19 снежня 2010 г. Перш за ўсё быў адзначаны ўсепранікальны ўплыў выканаўчай улады ў пытаннях, якія звычайна з’яўляюцца выключнай прэрагатывай судовых органаў. Гэты ўплыў быў адразу ж прыкметны па прысутнасці ў будынку суда, вакол яго і непасрэдна на судовых пасяджэннях значнай колькасці супрацоўнікаў міліцыі і аператыўных работнікаў у форме і ў цывільным адзенні. Праявы залішне цеснага стасункаў паміж пракурорамі і суддзямі, а таксама статыстыка ў дачыненні да хадайніцтваў і вынесеных прысудаў служаць пацвярджэннем падазрэнняў аб прадурзятасці суда.
74. У гэтым раздзеле разглядаюцца праблемы, кожная з якіх адмоўна адбіваецца на рэпутацыі судовай улады (закліканай быць бесстаронняй і непрадурзатай) у вачах насельніцтва. Акрамя падрыву ўяўленняў аб бесстароннасці суда, прадурзятае стаўленне суддзяў разам з умяшаннем з боку выканаўчай улады ідзе насуперак прынцыпам роўнасці бакоў і прэзумцыі невінаватасці (гл. раздзелы 3 і 4 ніжэй).

А. Міжнародныя нормы

«Кожны мае права пры разглядзе любога вылучанага супраць яго крымінальнага абвінавачання, або пры вызначэнні яго правоў і абавязкаў у якім-небудзь грамадзянскім працэсе, на справядлівае і публічнае разбіральніцтва справы кампетэнтным, незалежным і бесстароннім судом, створаным на падставе закона»⁶⁸.

75. Прынятыя ААН Асноўныя прынцыпы незалежнасці судовых органаў (Асноўныя прынцыпы) утрымліваюць нормы, якія вызначаюць: адносіны паміж судовай і іншымі галінамі ўлады; адбор, прызначэнне і навучанне службовых асоб судовых органаў; умовы іх службы і тэрмін паўнамоцтваў; імунітэт, а таксама парадак іх адхілення ад пасады і звальнення⁶⁹. КПЧ заявіў, што дзяржавы павінны «прымаць канкрэтныя меры, якія гарантуюць незалежнасць судовай сістэмы, забяспечваюць абарону суддзяў ад любых формаў палітычнага ўмяшання ў працэс прыняцця імі рашэнняў, з дапамогай канстытуцыйных гарантый або прыняцця законаў, якія ўстанаўліваюць

⁶⁷ МПГПП, артыкул 14(1). Гл. таксама Венскі дакумент 1989 года, артыкул 13(9).

⁶⁸ МПГПП, артыкул 14(1).

⁶⁹ Асноўныя прынцыпы незалежнасці судовых органаў (Асноўныя прынцыпы), прынятыя Сёмым Кангрэсам ААН па прадуржэнні злачыннасці і абыходжанні з правапарушальнікамі. Пазней яны зацверджаны рашэннямі Генеральнай Асамблеі ААН, UNGA Res. 40/32 і 40/146 (1985). Знаходзяцца на адрасе:

<http://www2.ohchr.org/english/law/indjudiciary.htm> (дата апошняга наведвання вэб-сайта – 31 мая 2011 г.).

выразныя працэдуры і аб'ектыўныя крытэрыі прызначэння, выплаты ўзнагароджання, захавання займаемай пасады, прасоўвання па службе, прыпынення і спынення паўнамоцтваў членаў судзейскага корпуса і дысцыплінарных санкцый, што прымяняюцца да іх»⁷⁰.

В. Нацыянальнае заканадаўства

76. Прынцып незалежнасці судовай улады замацаваны ў Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь, якая абвясчае: «[п]ры ажыццяўленні правасуддзя суддзі незалежныя і падпарадкоўваюцца толькі закону», а таксама: «[л]юбое ўмяшанне ў дзейнасць суддзяў па выкананні правасуддзя недапушчальнае і цягне адказнасць згодна з законам»⁷¹. Гэтыя палажэнні Канстытуцыі закліканы служыць асновай для падзелу паўнамоцтваў паміж выканаўчай, заканадаўчай і судовай галінамі ўлады.
77. Гэтыя фармулёўкі амаль даслоўна адлюстраваны і ў артыкуле 85 Кодэкса Рэспублікі Беларусь аб судаўладкаванні і статусе суддзяў, які ў сваю чаргу прадугледжвае шэраг гарантый незалежнасці суддзяў. Судовы кодэкс рэгулюе парадак прызначэння, адхілення ад пасады і звальнення суддзяў, імунітэт суддзяў, працу суддзяў, таямніцу нарад у судзе і мноства іншых пытанняў, а таксама гарантыі, якія маюць дачыненне да статусу суддзяў, іх незалежнасці і бесстароннасці⁷². Асаблівасці гэтага закона абмяркоўваюцца ніжэй пад адпаведнымі падзагалоўкамі.
78. У сваю чаргу, Крымінальны кодэкс (КК) прадугледжвае пакаранне за ўмяшанне...ў працу суддзяў, пастанаўляючы, што «[л]юбое ўмяшанне службовай асобы з выкарыстаннем сваіх службовых паўнамоцтваў у якой бы там ні было форме ... ў дзейнасць суддзі, народнага засядацеля, пракурора, следчага ці даснаўцы з мэтай перашкоды ўсебаковаму, поўнаму і аб'ектыўнаму разгляду ці расследаванню справы, або з мэтай дамагацца вынясення незаконнага судовага прысуду, рашэння... караецца»⁷³. Гвалт⁷⁴ або пагроза прымянення гвалту⁷⁵ ў дачыненні да суддзі таксама з'яўляюцца крымінальнымі злачынствамі згодна з заканадаўствам Беларусі.
79. КПК змяшчае спецыяльнае патрабаванне аб справядлівасці і бесстароннасці судаў. Калі суддзя мае прадузятасць супраць таго ці іншага боку або прыхільнасць да яго, або асабістую зацікаўленасць у зыходзе справы або веданне аспрэчваемых доказных фактаў, якія маюць дачыненне да гэтага працэсу, ён абавязаны ўхіліцца ад удзелу ў гэтай справе⁷⁶.

⁷⁰ КПЧ ААН, Заўвага агульнага парадку № 32 (па артыкуле 14. Права на роўнасць у судах і трыбуналах і на справядлівае судовае разбіральніцтва), CCPR/C/GC/32, 23 жніўня 2007 г., §19. Гл. таксама дакумент БДПЧ «Рэкамендацыі Кіеўскай канферэнцыі па пытаннях незалежнасці судовай улады ў краінах Усходняй Еўропы, Паўночнага Каўказа і Сярэдняй Азіі», апублікаваны ў 2010 годзе. Гэты дакумент, заснаваны на выніках паглыбленага вывучэння экспертамі пытання аб незалежнасці судовых органаў у рэгіёне, прапаноўвае шэраг рэкамендацый у галінах, якія маюць дачыненне да тэмы гэтага маніторынга, у тым ліку: падбор суддзяў, рады суддзяў, бюджэты судаў, дысцыплінарныя спагнанні, тэрмін паўнамоцтваў, навучанне, прэміі і ўзнагароджанне суддзяў. Дакумент знаходзіцца на адрасе: www.osce.org/odihr/73487 (дата апошняга наведвання вэб-сайта – 31 мая 2011 г.).

⁷¹ Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь, артыкул 110.

⁷² Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб правасуддзі і статусе суддзяў, артыкул 85.

⁷³ КК, артыкул 390.

⁷⁴ Там жа, артыкул 388.

⁷⁵ Там жа, артыкул 389.

⁷⁶ КПК, артыкул 79; гл. таксама артыкулы 77 і 78.

80. Фармальна гэтыя палажэнні адпавядаюць міжнародным нормам, закліканым забяспечыць незалежнасць судовай улады. Аднак, як будзе паказана ніжэй, іншыя палажэнні беларускага заканадаўства, асабліва тыя, якія датычацца пытанняў аб дысцыплінарных спагнаннях і звальненні суддзяў, аб іх прызначэнні і тэрмінах паўнамоцтваў, падрываюць гэтыя палажэнні⁷⁷.

С. Атрыманыя дадзеныя і аналіз

81. Падчас маніторынгу выявіўся шэраг праблем у дачыненні да незалежнасці суддзяў. Аднак пры правядзенні такога роду маніторынгу, з улікам абмежаванняў што да колькасці судовых працэсаў, доступу да матэрыялаў і колькасці назіральнікаў, цалкам ахапіць усе з іх немагчыма. Увогуле, гэтыя праблемы звязаны галоўным чынам з незалежнасцю на сістэмным узроўні, умяшаннем органаў выканаўчай улады і прадукцыяй суддзяў на карысць боку абвінавачання. Прысутнасць на судовым працэсе супрацоўнікаў МУС і, па наяўных паведамленнях, КДБ, магла аказваць уплыў на суддзяў, адвакатаў і на разгляд спраў у цэлым. Паводзіны многіх суддзяў можна было вытлумачыць як праявы абвінавачага ўхілу. Кожнае з гэтых пытанняў будзе разгледжана па парадку.

Сістэмная незалежнасць судовай улады

82. Метады адбору, прызначэння суддзяў, выплаты ім заробтнай платы і прэмій, а таксама вызначэння тэрмінаў іх паўнамоцтваў не адпавядаюць міжнародным нормам незалежнасці суддзяў⁷⁸. Нягледзячы на гарантыі незалежнасці суддзяў, якія ўтрымліваюцца ў Канстытуцыі і іншых заканадаўчых актах, прысвечаных сістэме крымінальнага правасуддзя, выканаўчай ўлада ў асобе адміністрацыі Прэзідэнта і Міністэрства юстыцыі мае значныя рычагі кантролю над рознымі сферамі судовай улады⁷⁹. Прыведзены ніжэй абагульнены пералік датычыцца толькі некалькіх найбольш прыкметных пытанняў.
83. **Працэс адбору:** наколькі вядома БДПЧ, кандыдаты на пасаду суддзі ўносяцца ў «рэзерв кадраў». Адбор кандыдатаў ажыццяўляе асабіста кіраўнік абласнога ўпраўлення юстыцыі (галіна выканаўчай улады) сумесна са старшынёй таго суда, у якім маецца вакансія. Конкурс заяў адсутнічае, і на гэтым пачатковым этапе ні адзін кандыдат не можа быць вылучаны без згоды выканаўчай улады. Такі механізм прадугледжвае пэўную ступень адвольнасці і ўмяшання з боку выканаўчай улады ў працэс адбору, што не адпавядае міжнародным нормам⁸⁰.

⁷⁷ Гл. таксама Даклад па Беларусі Адмысловага дакладчыка ААН па пытаннях незалежнасці суддзяў і адвакатаў, E/CN.4/2001/65/Add.1, §108 (Даклад Адмысловага дакладчыка).

⁷⁸ Там жа.

⁷⁹ Там жа, §110.

⁸⁰ Гл. асноўны прынцып № 10: «Любы метад адбору суддзяў павінен выключаць прызначэнне суддзяў па неправамерных матывах». Еўрапейскія нормы маюць больш дакладныя фармулёўкі. Напрыклад, Венецыянская камісія лічыць, што «прынцып, згодна з якім усе рашэнні адносна прызначэння і прафесійнай кар'еры суддзяў варта засноўваць на асабістых якасцях з ужываннем аб'ектыўных крытэрыяў у рамках закона, бяспрэчны». Гл. *Даклад аб незалежнасці сістэмы судовай улады, частка I: Незалежнасць суддзяў*. Венецыянская камісія, 13 сакавіка 2010 г., §27. [http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD\(2010\)004-e.asp](http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD(2010)004-e.asp). (дата наведвання вэб-сайта – 16 жніўня 2011 г.). Таксама, Еўрапейская хартыя аб статусе суддзяў настойвае на тым, каб вырашальная роля ў адборы суддзяў належала незалежнай радзе. Гл. Еўрапейская хартыя аб статусе суддзяў (Еўрапейская хартыя), Савет Еўропы, 1998 г., Арт. 1.3. <http://www.judicialcouncil.gov.az/Law/echarte.pdf> (дата наведвання вэб-сайта – 16 жніўня 2011 г.).

84. **Прызначэнне:** кандыдатаў на судзейскія пасады прапаноўваюць сумесна міністр юстыцыі і старшыня Вярхоўнага суда (кандыдатуры суддзяў Вярхоўнага суда прапануе толькі міністр юстыцыі)⁸¹. Прызначэнні на пасады суддзяў ажыццяўляе Прэзідэнт, які валодае паўнамоцтвамі на свой погляд зацвярджаць або адхіляць любую вылучаную кандыдатуру без тлумачэння падстаў⁸². Тое, што абедзве структуры, якія вылучаюць кандыдатаў, самі прызначаюцца Прэзідэнтам⁸³, у спалучэнні з тым фактам, што канчатковае прызначэнне кандыдата знаходзіцца ў руках Прэзідэнта, азначае, што Прэзідэнту належыць поўны кантроль за ўсімі аспектамі прызначэння суддзяў. Такая роля Прэзідэнта несумяшчальная з паняццем незалежнасці суда⁸⁴.
85. **Тэрмін знаходжання на пасадзе:** у адпаведнасці з Кодэксам аб судаўладкаванні і статусе суддзяў, суддзя спачатку прызначаецца на фіксаваны пяцігадовы тэрмін, пасля якога праводзіцца праверка яго працы. Пасля гэтага суддзю могуць перапрызначыць яшчэ на адзін пяцігадовы тэрмін або бестэрмінова (г.зн. да дасягнення ім максімальнага для дзяржаўных служачых узросту)⁸⁵. Кодэкс аб судаўладкаванні і статусе суддзяў нічога не гаворыць аб канкрэтных крытэрыях, у адпаведнасці з якімі суддзя прызначаецца не на фіксаваны (г.зн., часовы) тэрмін, а атрымлівае свае паўнамоцтвы пажыццёва. Нягледзячы на тое, што ў пастанове Міністэрства юстыцыі⁸⁶ прыводзіцца падрабязнае апісанне асабовай справы суддзі, якую належыць прадстаўляць на праверку⁸⁷ ў сувязі з перапрызначэннем на пасаду⁸⁸, асоба, якая прымае канчатковае рашэнне, не звязана якімі-небудзь канкрэтнымі правіламі.
86. Асноўныя прынцыпы ААН крытычна ставяцца да часовага прызначэння суддзяў⁸⁹. Праблема такога выпрабавальнага тэрміну складаецца ў тым, што ён прадугледжвае

⁸¹ Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб судаўладкаванні і статусе суддзяў, артыкул 99.

⁸² Гл. там жа. Гл. таксама: Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь, артыкул 84, і Даклад Адмысловага дакладчыка, §§108-111.

⁸³ Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь, артыкул 84.

⁸⁴ Гл., напрыклад, даклад Адмысловага дакладчыка, §110: «Адмысловы дакладчык лічыць, што прызначэнне і звальненне суддзяў выключна па меркаванні Прэзідэнта несумяшчальна з незалежнасцю судовай улады».

⁸⁵ Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб правасуддзі і статусе суддзяў, артыкул 99.

⁸⁶ Пастанова Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь ад 8 красавіка 2008 г. «Аб зацвярджэнні Інструкцыі аб умовах і парадку праходжання матэрыялаў аб прызначэнні на пасаду (вызваленні ад пасады) суддзяў агульных судаў Рэспублікі Беларусь, прысваенні кваліфікацыйных класаў».

⁸⁷ Праверку спачатку праводзіць кваліфікацыйная калегія суддзяў, якая затым прадстаўляе справу на зацвярджэнне старшыні абласнога выканаўчага камітэта. У выпадку зацвярджэння справа падаецца ў Міністэрства юстыцыі (8 красавіка 2008 г., *op.cit.*, §§ 2-4).

⁸⁸ Пастанова Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь ад 8 красавіка 2008 г., *op. cit.*, § 12.

⁸⁹ Прынцып 18 патрабуе, каб суддзю можна было часова адхіліць ад пасады або звольніць толькі па прычыне яго недзеяздольнасці або паводзін, якія робяць яго непрыдатным для выканання яго абавязкаў. Гл. таксама выказванне Адмысловага дакладчыка ААН па пытаннях незалежнасці суддзяў і адвакатаў, які «з непакоем адзначае, што патрабаванне паўторнага прызначэння суддзі па заканчэнні выпрабавальнага тэрміну ідзе насуперак прынцыпу незалежнасці суддзяў» (Даклад Адмысловага дакладчыка па пытанні аб незалежнасці суддзяў і адвакатаў на адзінаццатай сесіі Савета па правах чалавека, A/HRC/11/41, 24 сакавіка 2009 г.). Венецыянская камісія таксама настойліва рэкамендавала, «каб звычайныя суддзі прызначаліся на пастаянны тэрмін да выхаду на пенсію. Ужыванне выпрабавальных тэрмінаў для пасады суддзі выклікае сумневы з пункту гледжання іх незалежнасці». Гл. даклад аб незалежнасці судовай сістэмы, частка 1 «Незалежнасць суддзяў», CDL-AD (2010)004, прыняты Венецыянскай камісіяй на яе 82-й плянарнай сесіі (Венецыя, 12-13 сакавіка 2010 г.), §38, (далей «Даклад Венецыянскай камісіі»). Беларусь з'яўляецца асацыяваным членам Венецыянскай камісіі, гл.:

больш нізкі парог для звальнення/неперапрызначэння на паўторны тэрмін у параўнанні з суддзямі, якія прызначаюцца бестэрмінова. Спыненне паўнамоцтваў суддзі па іншых прычынах, чым тыя, якія выразна прапісаны ў законе і ў кодэксе прафесійнай этыкі, парушае прынцып незалежнасці суддзяў. Акрамя таго, адсутнасць канкрэтных крытэрыяў прыняцця рашэнняў аб прызначэнні, па сутнасці справы, цалкам перадае кар’еру суддзі ў рукі выканаўчай улады⁹⁰. Больш таго, суддзі, прызначаныя на паўторны пяцігадовы тэрмін, застаюцца ў падвешаным стане адносна перспектывы іх далейшай працы.

87. БДПЧ паспрабавала атрымаць інфармацыю аб тэрмінах паўнамоцтваў кожнага з суддзяў, якія старшынствавалі на назіраемых судовых працэсах. Аднак, нягледзячы на запыты, накіраваныя ў Вярхоўны суд і ў Міністэрства юстыцыі, такая інфармацыя не была атрымана. На сустрэчы з прадстаўніком Вярхоўнага суда назіральнікам паведамлілі, што сярод суддзяў, якія старшынствавалі на працэсах па назіраемых справах, ёсць прызначаныя як на абмежаваны тэрмін, так і бестэрмінова⁹¹.

88. **Дысцыплінарныя меры і звальненне:** Кодэкс аб судаўладкаванні і статусе суддзяў вызначае падставы, па якіх суддзя можа быць адхілены ад займаемай пасады. Большасць названых падстаў, такіх як дасягненне максімальнага для дзяржаўных служачых ўзросту, звальненне па ўласным жаданні, недзеяздольнасць або смерць⁹², адпавядаюць міжнародным нормам і ўжываюцца ў іншых дзяржавах рэгіёну АБСЕ⁹³. Разам з тым, адно з палажэнняў відавочна дае Прэзідэнту права распачынаць у дачыненні суддзяў дысцыплінарную вытворчасць⁹⁴. Больш таго, Кодэкс дазваляе Прэзідэнту накладваць «любое дысцыплінарнае спагнанне на любога суддзю без распачынення дысцыплінарнай вытворчасці»⁹⁵ (выдзелена аўтарамі). Адным з відаў дысцыплінарных спагнанняў у адпаведнасці з беларускім заканадаўствам з’яўляецца вызваленне ад пасады⁹⁶. Спалучэнне гэтых палажэнняў дае Прэзідэнту карт-бланш для звальнення любога суддзі без выканання належнай прававой працэдуры⁹⁷. Такі падыход супярэчыць міжнародным нормам незалежнасці суддзяў⁹⁸.

89. Акрамя таго, згодна з дзеючым заканадаўствам Прэзідэнт мае права адхіліць любога суддзю ад пасады па ўласнай ініцыятыве⁹⁹. Характэрна, што дадзенае палажэнне

http://www.venice.coe.int/site/dynamics/N_Members_ef.asp?L=E (дата наведвання вэб-сайта - 10 жніўня 2011 г.).

⁹⁰ Даклад Адмысловага дакладчыка, *op. cit.*, § 113.

⁹¹ Сустрэча з суддзёй Калінковіч, намеснікам Старшыні Вярхоўнага суда, 23 ліпеня 2011 г. Запіс гэтай гутаркі захоўваецца ў БДПЧ.

⁹² Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб судаўладкаванні і статусе суддзяў, артыкул 124.

⁹³ Гл. «Асноўныя прынцыпы ААН», Прынцып 10, 11, 12, 13 і 18. Гл. таксама, напрыклад: Канстытуцыя Ірландыі, артыкул 35; Закон Сербіі аб суддзях, артыкулы 51 - 52, а таксама шмат іншых заканадаўчых і канстытуцыйных актаў дзяржаў-удзельніц АБСЕ на вэб-сайце [Legislationline.org](http://legislationline.org).

⁹⁴ Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб судаўладкаванні і статусе суддзяў, артыкул 115.

⁹⁵ Там жа, артыкул 122.

⁹⁶ Там жа, артыкул 112.

⁹⁷ Да аналагічных высноў прыйшоў Адмысловы дакладчык па становішчы з правамі чалавека ў Беларусі: E/CN.4/2206/36, § 22; Даклад Адмысловага дакладчыка, *op. cit.*, § 111; і Камітэт супраць катаванняў (A/56/44, § 45 (f) «[Камітэт заклапочаны] адсутнасцю незалежных судовых органаў, паколькі Прэзідэнт дзяржавы-удзельніцы валодае выключнымі паўнамоцтвамі па прызначэнні і адхіленні ад пасады большасці суддзяў, якія да таго ж павінны праходзіць папярэдні выпрабавальны тэрмін, а іх знаходжанне на пасадзе не падмацоўваецца пэўнымі неабходнымі гарантыямі»..

⁹⁸ Гл. Паведамленне КПЧ № 814/1998, справа *Пастухоў супраць Беларусі*, і Заўвагу агульнага парадку КПЧ ССРР/C/GC/32 (заўв. 1), п. 20: заклапочанасць КПЧ з нагоды адхілення суддзяў ад пасады выканаўчай уладай без канкрэтных прававых і працэсуальных гарантый.

⁹⁹ Там жа, Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб судаўладкаванні і статусе суддзяў, артыкул 124: «...у тым ліку па сумесным прадстаўленні Міністра юстыцыі Рэспублікі Беларусь і адпаведна старшыні Вярхоўнага суда

распаўсюджваецца і на суддзяў Вярхоўнага суда і Вышэйшага гаспадарчага суда, якіх Прэзідэнт можа звольніць без кансультацый; ён толькі абавязаны ўведаміць аб гэтым Савет Рэспублікі Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь¹⁰⁰.

90. **Ацэнка суддзяў:** ні пры якіх абставінах ацэнку працы суддзяў нельга праводзіць паводле зместу іх рашэнняў або прысудаў¹⁰¹. Аднак згодна з наўнай у БДПЧ інфармацыяй, праца суддзяў ацэньваецца, у ліку іншых крытэрыяў, па колькасці абскарджаных, адмененых або змененых рашэнняў, што супярэчыць такому прынцыпу. Суддзі будуць менш схільныя прымаць рашэнні, кіруючыся выключна сваім уласным разуменнем закона, калі будуць адчуваць, што гэта можа пашкодзіць іх кар'еры.
91. **Аклады, прэміі і льготы:** як і ў выпадку з усімі іншымі дзяржаўнымі служачымі Беларусі, аклады, прэміі і льготы суддзяў вызначае Адміністрацыя Прэзідэнта. Што да суддзяў назіраемых падчас гэтага маніторынгу судовых працэсаў, як і ў адносінах да ўсіх суддзяў судаў агульнай юрысдыкцыі, у адпаведнасці з беларускім заканадаўствам іх аклады вызначаюцца Прэзідэнтам у памеры працэнтнай долі ад акладаў старшыні Вярхоўнага суда і старшыні Вышэйшага гаспадарчага суда (апошнія ўстанаўлівае закон/парламент)¹⁰². Гэтыя памеры ўстаноўлены ў неапублікаваным спецыяльным дадатку да Указа Прэзідэнта¹⁰³. Аналагічным чынам кіраўнік дзяржавы вызначае і памеры прэмій, якія выплачваюцца таму або іншаму суддзі, у залежнасці ад класу і стажу. Фінансавы кантроль за аплатай працы суддзяў толькі спрыяе ўзмацненню іх залежнасці ад Адміністрацыі Прэзідэнта¹⁰⁴.
92. Іншыя льготы таксама падпарадкоўваюць суддзяў волі выканаўчай улады. Да іх, у тым ліку, адносіцца права на паляпшэнне жыллёвых умоў¹⁰⁵ і выдача субсідаваных жыллёвых крэдытаў¹⁰⁶. У сувязі з тым, што размеркаваннем гэтых ільгот

Рэспублікі Беларусь, старшыні Вышэйшага гаспадарчага суда Рэспублікі Беларусь». Ужыванне слоў «у тым ліку» дазваляе меркаваць, што гэта не адзіны, а толькі адзін з некалькіх шляхоў распаўсюджвання працэсу звальнення.

¹⁰⁰ Там жа.

¹⁰¹ Гл., сярод іншага, «Рэкамендацыі Кіеўскай канферэнцыі» БДПЧ, спасылка 70 вышэй, §. 28. Гл. таксама даклад Адмысловага дакладчыка па пытаннях незалежнасці суддзяў і адвакатаў, спасылка 89 вышэй, у якой паказваецца, што неабходна стварыць структуры і ўмовы, «якія дазваляюць пазбягаць сітуацый, пры якіх адмена рашэнняў вышэйстаячай судовай інстанцыяй прыводзіць да санкцыяў у дачыненні да суддзяў ніжэйстаячых судаў, якія прынялі такія рашэнні, што можа прыводзіць да абмежавання незалежнасці таго ці іншага канкрэтнага суддзі ўнутры судовага органа», п. 50.

¹⁰² П. 4-6 артыкула 48 Закона Рэспублікі Беларусь ад 14 чэрвеня 2003 г. №204-3 «Аб дзяржаўнай службе ў Рэспубліцы Беларусь». Гл. спасылку 45.

¹⁰³ Указ Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 4 снежня 1997 г. № 625 «Аб упарадкаванні аплаты працы суддзяў, матэрыяльна-тэхнічным і кадравым забеспячэнні судаў Рэспублікі Беларусь» // Збор дэкрэтаў, указаў Прэзідэнта і пастановаў Урада Рэспублікі Беларусь. 1997. № 34. Арт. 1070. 1998. № 19. Арт. 501. Нацыянальны рэестр прававых актаў Рэспублікі Беларусь, 2003 г., № 133, 1 / 5113.

¹⁰⁴ Гл. КПЧ, Заўвага агульнага парадку № 32, спасылка 70 вышэй, §19.

¹⁰⁵ П. 1.11 Указа Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 3 красавіка 2008 г. № 195 «Аб некаторых сацыяльна-прававых гарантыях для вайскоўцаў, суддзяў і пракурорскіх работнікаў» // Нацыянальны рэестр прававых актаў Рэспублікі Беларусь, 2008. № 83, 1/9603. № 248, 1/10104. Асобы, афіцыйна зарэгістраваныя як «маючыя патрэбу ў паляпшэнні жыллёвых умоў», могуць набыць жыллё за палову кошту ў параўнанні з цаной на свабодным рынку.

¹⁰⁶ Частка 3 падпункта 1.10 §1 Указа Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 14 красавіка 2000 г. № 185, «Аб прадастаўленні грамадзянам ільготных крэдытаў на будаўніцтва (рэканструкцыю) або набыццё жылых памяшканняў» // Нацыянальны рэестр прававых актаў Рэспублікі Беларусь, 2000 №38 1/1172; 2001. №100, 1/3137; 2004, №37, 1/5373; 2005. №2, 1/6115; 2007, №223, 1/8874, 2008 № 29, 1/9411, № 83, 1/9603. № 133, 1/9730, № 172, 1/9873, № 248, 1/10104, 2009, № 70, 1/10539.

распараджаюцца мясцовыя органы выканаўчай улады, узнікае відавочная магчымасць для незаконнага ўплыву на суддзяў.

93. **Занальныя суддзі.** Яшчэ адно парушэнне прынцыпу незалежнасці суддзяў узнікае ў выніку стварэння іерархічных адносін паміж суддзямі ніжэйшай і наступнай па значэнні інстанцыі. Гэтыя адносіны ўключаюць кантроль над абскарджаннем па касацыях, але распаўсюджваюцца яшчэ шырэй. «Прынцып занальнасці» уключае і элемент нагляду, у рамках якога прымаюцца рашэнні аб ацэнцы суддзі і яго службовым росце¹⁰⁷. Мясцовыя суды замацоўваюцца як мінімум за двума «занальнымі суддзямі» з абласнога суда: адзін – па грамадзянскіх, а другі – па крымінальных справах. Кожны занальны суддзя правярае дзейнасць замацаванага за ім суда і аказвае суддзям гэтага суда практычную дапамогу ў прымяненні закона. Такая іерархічная структура судовай сістэмы, у якой суддзі судоў ніжэйшай інстанцыі падпарадкаваны суддзям больш высокай інстанцыі, уступае ў супярэчнасць з прынцыпам, згодна з якім суддзі падпарадкоўваюцца толькі закону¹⁰⁸.
94. Гэтыя на першы погляд бяскрыўдныя адносіны паміж судамі ніжэйшай і вышэйшай інстанцыі спараджаюць яшчэ адну праблему з пункту гледжання незалежнасці суддзяў у тых выпадках, калі скаргі, пададзеныя супраць рашэнняў такога суда ніжэйшай інстанцыі, разглядае, як правіла, камісія, у склад якой уваходзіць адпаведны занальны суддзя. Па паведамленнях, пры разглядзе такіх скаргаў занальны суддзя выступае як дакладчык і вядзе пасяджэнне¹⁰⁹. Такая роля можа ствараць канфлікт інтарэсаў. У выпадку, калі дадзены занальны суддзя кансультаваў суддзю з суда ніжэйшай інстанцыі па якой-небудзь справе або асобнай катэгорыі спраў, яму будзе цяжка выступаць за адмену дадзенага судовага рашэння ў адпаведнасці са скаргай¹¹⁰. Тое ж датычыцца і суддзяў, якія ўдзельнічаюць у разглядзе спраў. Яны будуць у вышэйшай ступені матываваныя прытрымлівацца інструкцый занальнага суддзі, ведаючы, што любую скаргу будзе разглядаць менавіта ён¹¹¹. Больш таго, у сувязі з тым, што колькасць адмененых па скаргах рашэнняў уплывае на ацэнку працы суддзі, дадзены прынцып занальнасці, на думку БДПЧ, падрывае незалежнасць судовай улады.
95. **Размеркаванне спраў.** Крымінальныя справы канкрэтным суддзям размяркоўвае старшыня суда¹¹². Старшыня вольны размяркоўваць справы, улічваючы загружанасць, вопыт і кваліфікацыю таго ці іншага суддзі. Аднак, калі не дзейнічае сістэма размеркавання спраў у адвольным парадку, то існуючы механізм адкрывае

¹⁰⁷ Падрабязнае абмеркаванне гэтага прынцыпу можна знайсці ў: Дубровін Е.В. Справаздача і рэкамендацыі нацыянальнага эксперта праекта // Праект «Садзейнічанне больш шырокаму прымяненню міжнародных стандартаў у галіне правоў чалавека ў працэсе адпраўлення правосуддзя ў Рэспубліцы Беларусь». Канферэнцыя «Эфектыўнае функцыянаванне судовай сістэмы». 30 сакавіка 2009 г., Мінск, 2009. ст. 09-11.

¹⁰⁸ Гл. «Рэкамендацыі Кіеўскай канферэнцыі», спасылка 70 вышэй, §35. Гл. таксама: Венецыянская камісія за дэмакратыю праз права, Даклад аб незалежнасці судовых сістэм, Частка 1: Незалежнасць суддзяў, CDL-AD(2010)004, §68 (Даклад Венецыянскай камісіі).

¹⁰⁹ Петрухин И.Л., Батунов Г.П., Моршачова Т.Г. Теоретические основы эффективности правосудия. – М.: «Наука», 1979. – с. 221. [Петрухин И.Л., Батураў Г.П., Маршачова Т.Г. Тэарэтычныя асновы эфектыўнасці правосуддзя. – М.: «Навука», 1979. – с. 221].

¹¹⁰ Г.зн., у выпадку, калі да парадку занальнага суддзі прыслухаліся. Калі не прыслухаліся, то, верагодна, узнікае адваротная сітуацыя.

¹¹¹ Стецовский Ю. И. Судебная власть. – М.: «Дело», 1999. – с. 68. [Сцяцоўскі Ю.І. Судовая ўлада. – М.: «Дело», 1999. – с. 68].

¹¹² Арт. 32 Кодэкс Рэспублікі Беларусь аб судаўладкаванні і статусе суддзяў.

шлях для злоўжыванняў. Еўрапейская практыка аддае перавагу сістэме размеркавання спраў у адвольным парадку¹¹³.

Неправамернае ўмяшанне ў незалежнасць суда

96. Падчас назіраемых судовых працэсаў у паўсядзённай дзейнасці суда прысутнічалі прадстаўнікі выканаўчай улады. Назіральнікі бачылі, як у калідорах часта з'яўляліся супрацоўнікі міліцыі спецыяльнага прызначэння ў камуфляжнай форме (спецназ). Іх роля была незразумелай; магчыма, яны дапамагалі пастаяннай ахове суда ў падтрыманні бяспекі. Відавочна, яны таксама прымалі ўдзел у відэаздымцы судовых слуханняў. Падчас перапынку ў адным з судовых пасяджэнняў супрацоўнік спецназу ў камуфляжы зайшоў у памяшканне, якое знаходзілася непасрэдна за сталом суддзі. Ён не выходзіў у гэты дзень да заканчэння слуханняў.
97. Меры бяспекі ў розных судах адрозніваліся, пры гэтым назіральнікі звярнулі ўвагу на шэраг незвычайных, але паслядоўна ўжываемых мер. У адпаведнасці з усё больш распаўсюджанай практыкай у судах многіх краін, наведвальнікі часта павінны былі праходзіць праверку, якая нагадвае сістэму праверкі ў аэрапортах. У дадзеных судах наведвальнікі падвяргаліся асабістаму вобыску; абшуквалі таксама іх рэчы. Адрознівала гэтую працэдуру ад падобнай практыкі ў іншых краінах тое, што, уваходзячы ў памяшканне, трэба было таксама прад'яўляць пасведчанне асобы, а імёны запісваліся. Ва ўсіх судах такім запісам імён займаліся супрацоўнікі ў цывільным адзенні без якіх-небудзь апазнавальных знакаў. На думку назіральнікаў, у некаторых выпадках яны не былі падобныя на пастаянных супрацоўнікаў суда.
98. Падчас некаторых судовых працэсаў кожнага наведвальніка здымалі на відэа пры ўваходзе ў залу суда. Здымка вялася ў той момант, калі наведвальнік падвяргаўся другому абшукванню. Прычым здымка праводзілася толькі на слуханнях па справах, звязаных з падзеямі 19 снежня, і на ніякіх іншых працэсах, што ішлі ў гэты час у розных судах.
99. Як правіла, назіральнікі былі ў ліку першых, хто ўваходзіў у залу суда. У шматлікіх выпадках у зале суда ўжо знаходзілася некалькі аператыўных супрацоўнікаў, якія ўваходзілі туды да прыходу наведвальнікаў. Гэтыя людзі нязменна вылучаліся характэрнай знешнасцю і рассяджаліся ў розных месцах залы такім чынам, што ўзнікала падозрэнне, што ў іх абавязкі ўваходзіць падслухоўваць іншых наведвальнікаў судовага працэсу і сачыць за імі. Ацэньваць, у якой ступені гэтыя меры маглі садзейнічаць забеспячэнню бяспекі ў зале суда і ці ўвогуле маглі, не ўваходзіць у задачу гэтага дакладу. Аднак відавочны ўдзел сілавых структур выканаўчай улады ў справах правасуддзя, можна разглядаць як запалохванне, калі не адкрытае ўмяшанне.
100. Другім індикатарам узаемаадносін паміж суддзямі і персаналам службаў бяспекі з'яўляецца ўзаемадзеянне з пастаяннымі ахоўнікамі судаў. Супрацоўнікі аховы суда, у сваёй уніформе, па 4-8 чалавек на кожным судовым працэсе, патрулявалі памяшканні агульнага прызначэння і пярэдняю частку залы суда, ахоўваючы падсудных, якія знаходзіліся у клетцы. У іх задачу ў дачыненні да публікі ўваходзіла забеспячэнне захавання строгіх правіл паводзін. Адноўчы падчас суда

¹¹³ Даклад Венецыянскай камісіі, op.cit., § 74. Гл. таксама «Рэкамендацыі Кіеўскай канферэнцыі», п. 12: «размеркаванне спраў... павінна праходзіць альбо па жэрабі, альбо па загадзя вызначаных правілах са зразумелымі і аб'ектыўнымі крытэрыямі, усталяванымі на пасяджэнні саміх суддзяў. Пасля прыняцця такой працэдуры размеркавання спраў, не павінна быць адвольных умяшанняў у яе».

ахоўнік сказаў самой суддзі перад усімі прысутнымі: «Нагадайце публіцы аб правілах паводзін!»¹¹⁴. Суддзя належным чынам падпарадкавалася. Хоць ахова суда і павінна прадпрымаць дзеянні ў выпадку інцыдэнтаў, але менавіта суддзя, а не ахоўнік, адказвае за падтрыманне парадку і прыняцце накіраваных на гэта рашэнняў. Любое прысваенне гэтай ролі аховой з'яўляецца замахам на незалежнасць суда.

Бесстароннасць - статыстыка і лічбы

101. Да трэцяй сферы, якая выклікае заклапочанасць у дачыненні да бесстароннасці судаў, можна аднесці рашэнні, што прымаліся асобнымі суддзямі. Назіральнікі адзначалі, што абодва бакі рэгулярна звярталіся да суда з хадайніцтвамі, напрыклад, запрасіць сведак або далучыць доказ, прыняць ці адхіліць той ці іншы доказ, змяніць меру стрымання, зрабіць перапынак або змяніць парадак вядзення працэсу і г.д. Назіральнікі фіксавалі вынікі хадайніцтваў і пярэчанняў, пададзеных бокам абвінавачання і бокам абароны, і выявілі шэраг тэндэнцый, прыведзеных ніжэй, якія заслугоўваюць увагі.

- Увогуле ва ўсіх судовых працэсах суддзі задаволілі 117 хадайніцтваў і пярэчанняў не на карысць абароны¹¹⁵.
- Не на карысць абвінавачання было прынята 14 рашэнняў¹¹⁶.
- Ва ўсіх судовых працэсах не былі задаволены толькі два хадайніцтвы абвінавачання аб далучэнні доказаў¹¹⁷.
- Усе пярэчання абароны супраць доказаў з боку абвінавачання (напрыклад, супраць далучэння запісаў праслухоўвання тэлефонаў або відэаматэрыялаў з Інтэрнэту) былі адхілены.
- І наадварот: пярэчання абвінавачання супраць далучэння доказаў абароны звычайна задавальняліся (напрыклад, супраць далучэння фатаграфій плошчы Незалежнасці, зробленых пасля падзей)¹¹⁸.

¹¹⁴ Суд па справе Саннікава, 29 красавіка 2011 г., дзённае пасяджэнне.

¹¹⁵ Гэтыя разлікі назіральнікі атрымалі шляхам складання: а) колькасці адхіленых хадайніцтваў абароны і б) колькасці хадайніцтваў абвінавачання, якія былі задаволеныя, нягледзячы на пярэчання з боку абароны.

¹¹⁶ Гэтыя разлікі назіральнікі атрымалі шляхам складання: а) колькасці адхіленых хадайніцтваў/прапаноў абвінавачання і б) колькасці хадайніцтваў/прапаноў абароны, прынятых, нягледзячы на пярэчання абвінавачання. У якасці тыповага прыкладу можна прывесці выпадак з працэсу па справе Някляева. Абвінаваўца прапанаваў не праглядаць астатнюю частку відэаматэрыялаў, паколькі яны, на яго думку, не маюць дачынення да разглядаемай справы. Калі абарона запырэчыла, патрабуючы паказаць відэа цалкам, каб прадэманстраваць кантэкст, у якім адбыліся нібыта супрацьзаконныя дзеянні, суддзя задаволіў просьбу абароны і фільм быў паказаны ў поўным аб'ёме.

¹¹⁷ Адзіны выпадак, калі было адмоўлена ў далучэнні доказаў з боку абвінавачання, меў месца ў працэсе па справе Някляева, калі два сведкі абвінавачання (якія самі праходзілі як абвінавачаныя па іншай справе) былі прыведзены ў залу суда для дачы паказанняў. Ім дазволілі сысці без дачы паказанняў пасля таго, як гэтыя сведкі спаслаліся на сваё права не сведчыць супраць саміх сябе. Яны не мелі поўнай інфармацыі аб такім праве, але абаронца праявіў настойлівасць і ў выніку абвінавачанню было адмоўлена ў далучэнні тых доказаў.

¹¹⁸ Выносячы рашэнні па хадайніцтвах і прапанавах, суды абгрунтоўвалі іх менш чым у палове выпадкаў. Нават калі суддзі выдаляліся ў дарадчы пакой, каб абмеркаваць важнае хадайніцтва, вярнуўшыся ў залу, яны зачытвалі толькі вынік, але не падставы для прыняцця рашэння.

- Ні аднаму сведку абвінавачання не было адмоўлена ў дачы паказанняў. І наадварот: шэрагу сведак абароны было адмоўлена ў дачы паказанняў, асабліва калі пярэчыла абвінавачанне.
102. Безумоўна, гэтыя дадзеныя і тэндэнцыі не з'яўляюцца бясспрэчным доказам прадузятасці; кожнае з рашэнняў суддзі магло мець пад сабой пераканаўчыя прававыя падставы. Разам з тым у нейтральнага назіральніка такія яскравы кантраст дадзеных не можа не выклікаць пытанняў.
103. Яшчэ адна форма ўхілу на карысць абвінавачання выявілася ў працэсе прыняцця рашэнняў аб дастасавальнасці ці недастасавальнасці да справы доказаў. Боку абвінавачання дазвалялася далучаць велізарную колькасць доказаў, якія варта было б ацаніць як недастасавальныя да справы. Напрыклад, суд выслухоўваў інфармацыю аб тым, колькі разоў кандыдаты ў прэзідэнты выязджалі за мяжу, аб іх маёмасці, аб ліку прыцягненняў іх да адміністрацыйнай адказнасці, аб парушэнні імі правілаў дарожнага руху пры кіраванні транспартнымі сродкамі, аб стане іх здароўя, аб іх банкаўскіх рахунках, пра тое, што знаходзіцца ў іх офісах, кампутарах, кватэрах і нават пра змест канвертаў і папак на іх сталах. Гэтыя матэрыялы былі далучаны да справы і часта зачытваліся ў судзе, хоць без абгрунтавання іх датычнасці да справы яны не маглі служыць доказам віны або невінаватасці падсудных.
104. Суд не заўсёды дэманстраваў такую ж памяркоўнасць да доказаў боку абароны. Напрыклад, калі абарона спрабавала далучыць інфармацыю аб кіраўніках сіл бяспекі (імёны асоб, якія кіравалі дзеяннямі міліцыі на месцы падзей) або аб тым факце, што былы кандыдат у прэзідэнты Някляеў быў уцягнуты ў сутычку па дарозе на плошчу¹¹⁹, гэтыя хадайніцтвы былі адпрэчаны як недастасавальныя да справы. Аднак, каб быць бесстароннім, суддзя павінен прымаць паслядоўныя рашэнні аб дастасавальнасці доказаў¹²⁰.
105. Аб прадузятасці суда гаворыць і манера зносін суддзяў з прысутнымі ў зале суда людзьмі. Напрыклад, назіральнікі заўважалі, што нярэдка суддзі задавалі сведкам і пацярпелым дадатковыя пытанні, якія падтрымлівалі версію абвінавачання па дадзенай справе або абвяргалі версію абароны.

Прыклад: пытанні, якія задаваў суддзя падчас допыту абвінавачанага Сакрэта (працэс над Лобанам і інш.):

*Як вы думаеце, чаму на месцы падзей з'явілася міліцыя? Ці лічыце вы, што гэтае месца падыходзіць для хуліганскіх учынкаў? Вы здзяйснялі хуліганства? Гэтыя хуліганскія ўчынкі відавочныя, і вы гэта добра ведаеце. Вы ведалі, дзе знаходзіцеся, і разбілі вокны. Вы разумелі, калі гэта мерапрыемства было несанкцыянаваным, якія могуць быць наступствы і хто стаіць за гэтым мерапрыемствам?*¹²¹

¹¹⁹ Суд па справе Саннікава, 12 мая 2011 г., дзённае пасяджэнне.

¹²⁰ Тэма доказаў, дастасавальных і недастасавальных да справы, падымаецца яшчэ раз у Раздзеле 8, прысвечаным праву на допыт сведак і разгляд доказаў іншага боку.

¹²¹ Суд па справе Лобана і іншых, 5 мая 2011 г., ранішняе пасяджэнне.

Паслядоўнасць і непаслядоўнасць пры вынясенні прысудаў

106. Яшчэ адна тэндэнцыя, якую можна разглядаць у якасці патэнцыйнага паказчыка прадугызасці суддзяў на карысць боку абвінавачання, выявілася пры вынясенні прысудаў. Як відаць з табліцы ў Дадатку 1, мела месца тэндэнцыя, у адпаведнасці з якой амаль па кожнай справе суддзя выносіў абвінавачанаму такі прысуд, якога патрабавала абвінавачанне (калі гэта было мінімальна магчымае пакаранне па дадзеным артыкуле) або прыкладна 75% ад таго, што прасіў пракурор (калі яго патрабаванне перавышала мінімальна магчымы памер пакарання)¹²².
107. Назіральнікі таксама адзначылі невытлумачальную непаслядоўнасць пры прызначэнні пакарання. З аднаго боку, суддзі выносілі прысуды з мерай пакарання, якая была ніжэй прадугледжанага законам мінімуму. Напрыклад, усе тры ніжэйпералічаныя абвінавачаныя прызнаныя вінаватымі ва ўдзеле ў масавых беспарадках згодна з артыкулам 293: Мядзведзь (тры гады абмежавання волі), грамадзяне Расіі Брэус і Гапонаў (прысуджаныя да грашовых штрафаў) і Пазняк (два гады ўмоўна). З іншага боку, асобы, якія таксама асуджаны па артыкуле 293 за фактычна тое ж злачынства, а менавіта Мірзаянаў, Кіркевіч і яшчэ некалькі чалавек, былі асуджаны на тэрміны ад трох з паловай да чатырох гадоў зняволення з адбываннем пакарання ў калоніі строгага рэжыму. З даступнай БДПЧ інфармацыі немагчыма растлумачыць такое значнае разыходжанне ў ступені цяжару пакарання інакш як тым, што такія прысуды былі запатрабаваныя пракурорамі.
108. Некаторыя прыклады абвінаваўчага ўхілу, адзначаныя назіральнікамі, прыводзяцца ніжэй.
- Калі ў ходзе разгляду касацыйнай скаргі аднаго з кандыдатаў у прэзідэнты прадстаўнік абароны зачытваў свае заўвагі, адна з суддзяў паглядвала на пракурора і закатвала вочы¹²³.
 - Падчас судовага працэсу практычна кожны раз, калі суддзі пакідалі залу суда, каб параіцца аб хадайніцтве, пракурор уставаў і таксама выходзіў з залы праз тыя ж дзверы. Пракурор вяртаўся ў залу суда непасрэдна перад вяртаннем суддзяў. Абаронцы, наадварот, заўжды заставаліся ў зале¹²⁴.
 - На многіх судовых працэсах, за якімі праводзілася назіранне, пракурор сядзеў да суддзі бліжэй, чым сакратар суда;
 - Назіральнікі звярнулі ўвагу, што на слуханні адной справы сакратар суда размаўляла з пракурорам на «ты» і звярталася да яго па імені. Пры зносінах з адвакатам такой нязмушанасці адзначана не было.

Разгляд касацыйных скаргаў

109. Назіральнікі звярнулі ўвагу на тое, што разгляд касацыйных скаргаў выглядаў, як чыстая фармальнасць. У назіральнікаў не было доступу да пісьмовых дакументаў, якія прадстаўлялі бакі. Аднак, мяркуючы па тым, што яны назіралі пры вусным

¹²² Далейшы аналіз гэтых тэндэнцый немагчымы з-за адсутнасці доступу да тэкстаў прысудаў.

¹²³ Касацыйны працэс па скаргзе Саннікава, 15 ліпеня 2011 г.

¹²⁴ Пры разглядзе касацый карціна была іншай: там усе бакі заставаліся ў зале суда.

прадстаўленні аргументаў падчас слуханняў, правядзенне такіх мерапрыемстваў мела мала сэнсу. У сваіх вусных выступак абарона закранала шэраг праблем з пункту гледжання права і фактычнага боку справы (нярэдка абарона падавала цэлае «меню» праблем). Аднак гэта не выклікала ў суддзяў рэакцыі. Яны не задавалі ніякіх пытанняў, не рабілі ніякіх нататкаў, і часам здавалася, што яны нават не слухаюць. Пракурор у сваіх заўвагах таксама не спрабаваў закрануць узнятыя абаронай пытанні. Усе пракуроры зачытвалі загадзя падрыхтаваную заяву (як і большасць абаронцаў). Пасля таго, як абодва бакі зачытвалі свой тэкст, суддзі выдаляліся прыкладна на паўгадзіны¹²⁵. Па вяртанні яны проста заяўлялі, што рашэнне суда застаецца без змены.

Д. Высновы і рэкамендацыі

110. Маніторынг паказаў, што ў шэрагу выпадкаў праца сістэмы правасуддзя прымушала сумнявацца ў яе бесстароннасці. У святле сістэмнага ўплыву на судовую ўладу з боку выканаўчай галіны ўлады ў асобе кіраўніка дзяржавы і Адміністрацыі Прэзідэнта, становіцца зразумелым, чаму суддзі ўстрымліваюцца ад прыняцця рашэнняў, накіраваных супраць адміністрацыі. Усёпранікальны ўплыў міліцыі, якая прадстаўляе выканаўчую ўладу, быў відавочны ўсяму персаналу суда, юрыстам і прадстаўнікам шырокай грамадскасці: ён выяўляўся ў пастаяннай прысутнасці аператыўных супрацоўнікаў унутры і звонку памяшкання суда, і нават у самых залах суда. Дадзеныя і тэндэнцыі, прадстаўленыя ў гэтым раздзеле, хоць і не з'яўляюцца бяспрэчнымі доказамі, але паказваюць, што прынятыя ў зале суда рашэнні ў значнай ступені арыентаваліся на меркаванне абвінавачання, што характэрна для сістэм правасуддзя і шэрагу іншых дзяржаў-удзельніц АБСЕ¹²⁶. Гэтая тэндэнцыя тым больш характэрная для падобных спраў, у якіх крымінальныя дзеянні відавочна маюць палітычны падтэкст.

Рэкамендацыі

- Ажыццявіць рэфармаванне і ўдасканаленне сістэмы самакіравання судовай улады ў мэтах вызвалення яе ад прыняцця рашэнняў органамі выканаўчай/прэзідэнцкай улады па такіх пытаннях, як дысцыплінарныя меры або прэміі і льготы, шляхам стварэння незалежнай судзейскай рады з такімі паўнамоцтвамі як адбор, прасоўванне па службе суддзяў і прымяненне да іх дысцыплінарных мер, у прыватнасці, выключыць паўнамоцтвы, у адпаведнасці з якімі Прэзідэнт мае права ўжываць у дачыненні да любога суддзі любыя дысцыплінарныя меры без распачынення дысцыплінарнай вытворчасці.
- Рэфармаваць сістэму прызначэння суддзяў, ліквідаваўшы ролю выканаўчай улады да заключнага этапу. Як мінімум, заснаваць механізм адбору, які адводзіў бы асноўную ролю незалежнаму ад выканаўчай і заканадаўчай улады органу, у

¹²⁵ Час, затрачаны на абдумванне рашэння, быў прыкладна аднолькавым пры разглядзе кожнай з дзесяці спраў незалежна ад ліку абвінавачаных або адвакатаў. Гэта гаворыць альбо пра тое, што фактычнае абмеркаванне рашэння адбываецца да правядзення вуснага слухання, альбо што падчас абмеркавання рашэння суддзі не разглядаюць кожнае ўзнятае абаронай пытанне асобна – ні ў пісьмовай, ні ў вуснай вытворчасці.

¹²⁶ БДПЧ, «Рэкамендацыі Кіеўскай канферэнцыі», *op. cit.*, за № 34: «Варта выправіць абвінаваччы ўхіл, які склаўся ў сістэмах правасуддзя ў краінах Усходняй Еўропы, Паўднёвага Каўказа і Сярэдняй Азіі».

склад якога ўваходзіла б істотная колькасць суддзяў, выбраных у гэты орган іх калегамі.

- Адмовіцца ад практыкі часовага прызначэння суддзяў, якая можа весці да злоўжыванняў, і ўмацаваць мадэль пажыццёвага прызначэння і знаходжання суддзяў на пасадзе; праводзіць адкрыты, празрысты і непасрэдна даступны конкурс на вакантныя судзейскія пасады замест працэдуры, якая прадугледжвае рашэнні старшыняў судаў і органаў выканаўчай улады; забяспечыць адкрытасць усіх рашэнняў аб прызначэннях на судзейскія пасады.
- Размяркоўваць справы паміж суддзямі на аснове ў максімальна магчымай ступені аб'ектыўных і празрыстых крытэрыяў, устаноўленых загадзя законам або спецыяльнымі актамі на аснове закона, напрыклад, статутам суда. Выключэнні павінны быць абгрунтаванымі.
- Забяспечыць навучанне суддзяў з мэтай выкаранення практыкі, якая пакідае ўражанне аб наяўнасці ў суда абвінаваўчага ўхілу.
- Разгледзець магчымасць перадачы адказнасці за захаванне бяспекі ў памяшканні суда кіраўніцтву судаў.
- Правесці пераацэнку сістэмы занальнасці (нагляд з боку занальных суддзяў) і разгледзець мэтазгоднасць забароны занальным суддзям выступаць у якасці дакладчыкаў ці ўдзельнічаць у разглядзе касацыйных скаргаў якім-небудзь іншым чынам, калі гэты ж суддзя ажыццяўляў нагляд за судовым разбіральніцтвам у першай інстанцыі.
- Перагледзець практыку павярхоўнага разгляду касацыйных скаргаў. Суддзі павінны быць падрыхтаваныя працаваць з абодвума бакамі, канцэнтруючы ўвагу на істотных прававых і фактычных пытаннях, якія патэнцыйна могуць змяніць характар прысуду. Рашэнне па касацыйнай скарге неабавязкова выносіць неадкладна пасля вусных слуханняў з тым, каб суддзі мелі дастаткова часу на паглыблены разгляд узнятых пытанняў.

РАЗДЗЕЛ 3: РОЎНАСЦЬ БАКОЎ

111. Як адно з асноўных правоў на справядлівае судовае разбіральніцтва, права на роўнасць бакоў грунтуецца на канцэпцыі справядлівасці. Яна патрабуе, каб на працягу ўсяго працэсу абодва бакі знаходзіліся ў роўным прававым становішчы, у тым сэнсе, што яны маюць права разлічваць на аднолькавае абыходжанне ў судзе і карыстаюцца аднолькавымі прававымі і працэсуальнымі інструментамі, даступнымі ім як паводле закона, так і на практыцы.
112. Шэраг дзяржаў-удзельніц АБСЕ, уключаючы Беларусь, ажыццявілі рэформу сваіх сістэм правосуддзя ў мэтах пераходу ад чыста «інквізіцыйнай» сістэмы да сістэмы, якая спалучае рысы як «інквізіцыйнай», так і «спаборнай»¹²⁷. Назіраючы функцыянаванне такой змешанай сістэмы на практыцы, удзельнікі маніторынгу звярнулі ўвагу на тое, што абвінавачанне карыстаецца шэрагам прававых і працэсуальных паўнамоцтваў, якіх няма ў абароны (ці, прынамсі, ёсць, але не ў тым аб'ёме). З пункту гледжання права на справядлівае судовае разбіральніцтва, пытанне ў гэтым выпадку заключаецца ў тым, ці вядуць гэтыя сістэмныя адрозненні да пэўных пераваг. Статыстычныя дадзеныя Вярхоўнага суда Беларусі паказваюць, што ў сярэднім кожны год у 95% выпадкаў поспех звычайна спадарожнічае боку абвінавачання¹²⁸. У назіраемых судовых працэсах бок абвінавачання дамогся стапрацэнтнага поспеху. Прыведзены ніжэй аналіз прысвечаны пытанню, ці не аказала няроўнасць «зброі», даступнай кожнаму з бакоў у назіраемых працэсах, несправядлівага ўздзеяння на канчатковы вынік.

А. Міжнародныя нормы

113. Камітэт ААН па правах чалавека заявіў, што бесстаронняе слуханне справы патрабуе выканання шэрагу ўмоў, у тым ліку забеспячэння роўных магчымасцей, захавання прынцыпу спаборнасці і хуткай працэдур¹²⁹. Адрозненні дапускаюцца ў асобных галінах, аднак яны павінны прадугледжвацца законам і быць апраўданымі на аб'ектыўных і разумных падставах, не ставіць падсуднага ў фактычна нявыгаднае

¹²⁷ «Інквізіцыйная» (следчая) і «спаборная» сістэмы правосуддзя ў значнай ступені адрозніваюцца адна ад адной, але іх адрозненні сканцэнтраваны на правядзенні расследавання і ролі суддзі. У рамках інквізіцыйных сістэм за правядзенне крымінальнага расследавання адказвае судовая службовая асоба. Яна абавязана заставацца бесстаронняй і забяспечваць збор як абвінавачваючых, так і апраўданых доказаў. Падчас судовага працэсу ў інквізіцыйнай сістэме суддзі звычайна прымаюць актыўны ўдзел у здабыванні фактаў і нярэдка кіруюць допытамі сведак. Спаборная сістэма, з другога боку, перакладае цяжар расследавання на пракурора і іншых асоб, звязаных з выканаўчай галіной улады. Падчас судовага працэсу абвінавачанне выкладае справу, прадстаўляючы доказы. Суддзя выступае ў ролі арбітра па працэсуальна-прававых пытаннях. У сістэмах, у якіх адсутнічае суд прысяжных, суддзя таксама прымае рашэнне аб вінаватасці або невінаватасці абвінавачанага і выносіць канчатковы вердыкт адносна таго, ці здолеў абвінавачваецца даказаць сваю версію па справе ў адпаведнасці з усталяванымі законам нормамі - звычайна, «пры адсутнасці абгрунтаванага сумневу». Больш падрабязна аб адрозненнях паміж гэтымі сістэмамі гл. Peter J. Van Koppen and Steven D. Penrod, *Adversarial Versus Inquisitorial Justice* [Спаборнае правосуддзе супраць інквізіцыйнага правосуддзя], 17 *Perspectives in Law & Psychology* (2003). – с. 1-19.

¹²⁸ Напрыклад, статыстычныя дадзеныя, апублікаваныя на вэб-сайце Вярхоўнага суда, паказваюць, што ў 2010 годзе праз судовую сістэму прайшлі 57823 крымінальныя справы, пры разглядзе якіх былі прызнаны вінаватымі 61054 чалавекі, а 217 чалавек былі апраўданы (доля асуджаных складае 99,6%). Аднак, калі ўлічыць справы, якія спыняюцца да заканчэння працэсу, або рашэнне па якіх адмяняецца пасля касацыйнага абскарджання, то ў выніку доля асуджаных, як уяўляецца, складае 95%. Гл. табліцу ў Дадатку 2, дзе прыводзіцца доля асуджаных у іншыя гады ў Беларусі ў супастаўленні з Армэніяй, Германіяй, Казахстанам і Расійскай Федэрацыяй.

¹²⁹ Гл. КПЧ ААН, справа *Марэль супраць Францыі* (Morael v. France) UN Doc., Supp. No. 40 (A/44/40), с. 210 (1989), 28 ліпеня 1989 г., § 9.3.

становішча і не выклікаць несправядлівага стаўлення да яго¹³⁰. Міжнародная супольнасць аднадушна падзяляе думку аб тым, што кожны бок павінен мець разумныя паўнамоцтвы для выкладання сваёй пазіцыі па справе ў роўных з супрацьлеглым бокам умовах.

114. У крымінальных працэсах, дзе за абвінавачаннем стаяць падтрымка і рэсурсы дзяржаўных структур, прынцып раўнапраўя бакоў з'яўляецца істотнай гарантыяй. У яго ўваходзіць права ведаць усе прыведзеныя доказы або далучаныя да справы дадзеныя і рабіць на конт іх крытычныя заўвагі. Ён таксама забяспечвае, каб абарона мела роўныя магчымасці і сродкі для падрыхтоўкі і прадстаўлення сваёй пазіцыі ў роўных умовах з абвінавачаннем. Акрамя таго, спалучэнне гэтых правоў накладвае на органы абвінавачання і расследавання абавязак раскрываць усе наяўныя ў іх матэрыялы, якія сведчаць на карысць або супраць абвінавачанага¹³¹. Міжнародныя суды дастаткова многа спрыяюць ажыццяўленню гэтага прынцыпа¹³², які распаўсюджваецца і на матэрыялы, якія могуць паставіць пад сумнеў надзейнасць сведкі абвінавачання.
115. З прынцыпа роўных магчымасцей вынікае важнае патрабаванне прадстаўлення бакам аднолькавых магчымасцей для выкліку сведак. Гэтае патрабаванне знаходзіць сваё прававое абгрунтаванне ў артыкуле 14 (3) (е) МПГПП, згодна з якім любы абвінавачаны ў крымінальным злачынстве можа скарыстацца правам «дапытваць сведак, які даюць паказанні супраць яго, або мець права на тое, каб гэтыя сведкі былі дапытаны, і мець права на выклік і допыт яго сведак на тых жа ўмовах, якія існуюць для сведак, якія даюць паказанні супраць яго»¹³³. Гэтае права з'яўляецца важнай гарантыяй недапушчэння прадузятых доказаў.

В. Нацыянальнае заканадаўства

116. Прынцып роўнасці бакоў у судаводстве замацаваны ў Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь: «Усе роўныя перад законам і маюць права без дыскрымінацыі на роўную абарону правоў і законных інтарэсаў»¹³⁴. Аднак у паняцці «роўнасць бакоў», якое ў меншай ступені тычыцца няроўнасці, звязанай з прадузятасцю ці дыскрымінацыяй, у большай ступені маецца на ўвазе роўнасць прававых і працэсуальных інструментаў, даступных абодвум бакам судовага працэсу. У сувязі з гэтым КПК

¹³⁰ КПЧ ААН, Заўвага агульнага парадку № 32, спасылка № 70 вышэй, § 13; гл. таксама справу *Дудко супраць Аўстраліі* (Dudko v. Australia), UN Doc CCPR/C/90/D/1347/2005, 29 жніўня 2007 г., § 7.4.

¹³¹ Там жа, § 33: «[Т]акі доступ павінен быць да ўсіх матэрыялаў, якія абвінавачанне плануе прадставіць у судзе супраць абвінавачанага, або якія апраўдваюць яго. Апраўдальныя доказы трэба разумець, як не толькі матэрыялы, што ўстанаўліваюць невінаватасць, але і іншыя доказы, якія маглі б дапамагчы абароне (напрыклад, указанні на тое, што прызнанне віны не было добраахвотным)» (вылучана аўтарамі) (спасылкі выдалены).

¹³² Міжнародны крымінальны суд паставіў, што «адным з асноўных аспектаў права абвінавачанага на справядлівае разбіральніцтва з'яўляецца раскрыццё бокам абвінавачання наяўных у яго апраўдальных доказаў» № ICC-01/04-01/06, становішча ў Дэмакратычнай Рэспубліцы Конга ў справе *Пракурор супраць Томаса Луанга Дыіло* (Prosecutor v. Thomas Lubanga Dyilo). Рашэнне аб наступствах нераскрыцця апраўдальных доказаў, прадугледжанага артыкулам 54 (3) (е) пагадненняў, і аб прыпыненні вытворчасці па справе дадзенага абвінавачанага, а таксама аб шэрагу іншых пытанняў, узятых на Статуснай канферэнцыі 10 чэрвеня 2008 г. Таксама, у справе *Орыча* [Orić] Судовая палата МТБЮ адзначыла, што: «Судовая практыка Трыбунала ясна паказвае, што пры адпраўленні правасуддзя раскрыццё (апраўдальнага) матэрыялу згодна правілу 68 мае першараднае значэнне ў сэнсе забеспячэння справядлівага разгляду справы гэтым Трыбуналам» (МТБЮ, Судовая палата. *Пракурор супраць Орыча* (Prosecutor v. Orić), IT-03-68-T, [Рашэнне на конт скаргаў, якія працягваюць паступаць, на невыкананне абвінавачаннем Правіла 68 Правілаў], 13 снежня 2005 г., § 20).

¹³³ Артыкул 14(3)(е) МПГПП.

¹³⁴ Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь, артыкул 22.

прадугледжвае саборнасць крымінальнага працэсу, у аснове якой павінен ляжыць прынцып роўнасці бакоў¹³⁵. КПК адмыслова ўстанаўлівае, што «бакі ў судовым разгледжанні карыстаюцца роўнымі правамі на прадстаўленне і даследаванне доказаў, заяву хадайніцтваў, выказванне меркаванняў па любым пытанні, якое мае значэнне для крымінальнай справы, удзел у судовых спрэчках»¹³⁶. Далей закон дазваляе бакам і абвінавачання, і абароны збіраць і прадстаўляць суду доказы, пратэставаць і пярэчыць супраць доказаў іншага боку, падаваць хадайніцтвы і ўдзельнічаць іншым чынам у даследаванні судом справы падчас судовага працэсу¹³⁷. Аднак, пералічваючы прыклады роўнасці бакоў, закон мае на ўвазе, што ў некаторых выпадках можа быць і няроўнасць.

117. Як і ў шматлікіх судовых сістэмах, на абвінавачанне ўскладаецца дадатковы цяжар па зборы доказаў; яно абавязана «сабраць доказы - як абвінаваўчыя, так і апраўдальныя»¹³⁸. Разам з тым, адыходзячы ад прынцыпу строгага раўнапраўя, КПК дае абвінавачанню, а таксама суду (але не абароне) права, па хадайніцтву аднаго з бакоў або па ўласнай ініцыятыве, праводзіць допыты, агляды і вобыскі¹³⁹.
118. Падчас падрыхтоўкі да абароны адвакатам прама даецца права знаёміцца з матэрыяламі па справе, сабранымі абвінавачаннем супраць іх кліента, і выпісваць з іх любую інфармацыю¹⁴⁰. Акрамя таго, абаронца мае права апытваць любых фізічных асоб у сувязі з гэтай справай, а таксама запытваць думкі «спецыялістаў»¹⁴¹. Далей, абаронца можа ўносіць заўвагі «наконт правільнасці і паўнаты запісаў у пратаколе следчага дзеяння»¹⁴².
119. Згодна з КПК, можна абскардзіць незаконныя дзеянні і рашэнні пракуратуры, аднак іх нельга абскардзіць непасрэдна ў судзе: скарга падаецца пракурору¹⁴³. Адзінай гарантыяй супраць прадудзятага стаўлення ў такім выпадку з'яўляецца забарона даручаць разгляд скаргі таму самаму пракурору, які прыняў або зацвердзіў абскарджваемае рашэнне¹⁴⁴.
120. КПК дае права і абвінавачанню, і абароне выступіць у заключных судовых спрэчках¹⁴⁵; абвінаваўца павінен выступаць першым¹⁴⁶. Працягласць выступаў бакоў не можа абмяжоўвацца вызначаным часам, аднак старшыня суду мае права спыняць выступоўцаў, калі яны гавораць не па сутнасці разглядаемай справы¹⁴⁷. І абвінавачанне, і абарона маюць права выступіць з заўвагамі з нагоды сказанага падчас заключнага выступу процілеглага боку, права апошняй заўвагі заўсёды належыць абароне¹⁴⁸.

¹³⁵ КПК, артыкул 24.

¹³⁶ Там жа, артыкул 24(4).

¹³⁷ Там жа, артыкул 34(6) і артыкул 48(1)(8,9, 12, 18); гл. таксама артыкул 135.

¹³⁸ Там жа, артыкул 18(1).

¹³⁹ Там жа, артыкул 103(2).

¹⁴⁰ Там жа, артыкул 48(1)(5).

¹⁴¹ Там жа, артыкул 103(3). Калі абарона жадае аплаціць іх паслугі самастойна. Калі ж абарона хоча звярнуцца да дзяржаўнага спецыяліста або эксперта, яна павінна спачатку накіраваць адпаведны запыт да пракурора.

¹⁴² Там жа, артыкул 48(1)(7).

¹⁴³ Там жа, артыкул 139(1).

¹⁴⁴ Там жа, артыкул 140(2).

¹⁴⁵ Там жа, артыкул 345.

¹⁴⁶ Там жа, артыкул 345(1).

¹⁴⁷ Там жа, артыкул 345(3).

¹⁴⁸ Там жа, артыкул 345(4).

121. Пасяджэнне суда апошняй інстанцыі, які разглядае справу ў наглядным парадку на касацыйным узроўні, праходзіць у закрытым рэжыме без прысутнасці абвінавачанага або яго адваката¹⁴⁹. Бок абвінавачання, аднак, на гэтым слуханні прысутнічае ў сілу закона¹⁵⁰. Адвакат абвінавачанага можа быць запрошаны «у выпадку неабходнасці»¹⁵¹.
122. Нягледзячы на палажэнне аб тым, што прынцып роўнасці бакоў гарантуецца заканадаўствам Беларусі, палажэнні КПК надаюць абвінавачанню больш паўнамоцтваў, чым абароне. За выключэннем тых выпадкаў, калі гэтае адрозненне ў паўнамоцтвах «апраўдана на аб'ектыўных і разумных падставах» і не ставіць «падсуднага ў фактычна нявыгаднае становішча і не падвяргае яго іншаму несправядліваму абыходжанню», яны ідуць насуперак згаданым вышэй дастасавальным міжнародным нормам. Закон таксама патрабуе, каб абвінавачанне займалася пошукамі апраўдальных доказаў, аднак ён прама не патрабуе, каб абвінавачанне дзялілася такімі апраўдальнымі доказамі з бокам абароны. У парушэнне артыкула 14 (3) (b) МПГПП, у Беларусі абвінаваўца абавязаны дзяліцца толькі тымі матэрыяламі, якія ён жадае далучыць да справы¹⁵².

С. Атрыманыя дадзеныя і аналіз

123. У многіх з назіраемых спраў выяўлены недахопы, звязаныя з адсутнасцю сапраўднай працэсуальнай роўнасці абвінавачання і абароны. Такія недахопы заўважаліся ў магчымасцях абароны выкладаць свае довады па справе. Гэтыя праблемы абмяркоўваюцца ніжэй у адпаведных раздзелах. Асобны раздзел, хоць гаворка ў ім ідзе таксама аб заклапочанасці наконт роўнасці бакоў, прысвечаны пытанню выкарыстання ў судзе пісьмовых паказанняў сведак абвінавачання і адпаведнасці гэтай практыкі прынцыпам саборнасці судовай вытворчасці¹⁵³.

Экспертыза

124. КПК прадугледжвае рознае стаўленне да бакоў абвінавачання і абароны адносна заключэнняў экспертаў. Такі дысбаланс асабліва прыкметны на этапе папярэдняга следства, пасля перадачы справы ў суд становішча паляпшаецца. Хоць і суддзя, і пракурор могуць прызначаць экспертызу на ўласнае меркаванне, абарона падобным правам не валодае¹⁵⁴. Хаця абарона мае права звяртацца да так званых «спецыялістаў» за тлумачэннямі ў галінах, дзе можа спатрэбіцца меркаванне спецыяліста, аднак тлумачэнні гэтых спецыялістаў не маюць статусу экспертнага заключэння. Калі пракурор ці следчы замаўляюць правядзенне экспертызы, адвакат сапраўды можа падаць запыт адносна дэталяў такой экспертызы (напрыклад, ён можа вылучыць пярэчанне супраць абранага эксперта або супраць кола пытанняў, на якія накіравана экспертыза), аднак гэтая магчымасць узнікае толькі пасля таго, як прынята рашэнне аб правядзенні экспертызы¹⁵⁵. Абарона мае права хадайнічаць перад судом аб правядзенні экспертызы¹⁵⁶, аднак гэта непараўнальна з паўнамоцтвамі пракурора, які можа ініцыяваць экспертызу самастойна (г.зн. *proprio motu*). Тое ж датычыцца і сведак, якіх абарона лічыць важнымі. Адвакат можа

¹⁴⁹ Там жа, артыкул 411(3).

¹⁵⁰ Там жа, артыкул 411(2).

¹⁵¹ Там жа, артыкул 411(3).

¹⁵² КПК ААН, Заўвага агульнага парадку № 32, гл. спасылку 70 вышэй, § 33.

¹⁵³ Гл. таксама Раздзел 8 «Права дапытваць сведак іншага боку і даследаваць іх доказы».

¹⁵⁴ КПК, артыкул 103(2).

¹⁵⁵ КПК, артыкул 229.

¹⁵⁶ КПК, артыкул 103(2).

паспрабаваць паразмаўляць з любым сведкам, аднак, калі гэтая асоба адмовіцца адказваць і абарона захоча прымусяць яго даць паказанні, яна павінна спачатку звярнуцца не да суддзі, а да процілеглага боку, гэта значыць, да пракурора.

125. Адвакаты не павінны быць абавязаны звяртацца да сваіх працэсуальных апанентаў для збору доказаў. Згаданы прынцып МПГПП гарантуе ўсім права «дапытваць сведак, якія даюць паказанні супраць яго, або мець права на тое, каб гэтыя сведкі былі дапытаны, і мець права на выклік і допыт яго сведак на тых жа ўмовах, якія існуюць для сведак, якія даюць паказанні супраць яго»¹⁵⁷.

Доказы бакоў

126. Яшчэ адна праблема з забеспячэннем роўнасці бакоў узнікае падчас прадстаўлення доказаў у судзе. Згодна з КПК, у ролі арбітра, які рэгулюе просьбы адваката прадставіць доказы і выклікаць сведак, павінен выступаць суддзя. Паводле закона і практыкі, для задавальнення такіх хадайніцтваў абароны неабходна, каб прадстаўленыя доказы мелі дачыненне да справы і ў дастатковай ступені даказвалі які-небудзь істотны факт¹⁵⁸. Відавочна, што аднолькавыя стандарты ў дачыненні істотнасці і/або дастасавальнасці павінны прымяняцца і ў дачыненні экспертаў або сведак з боку абвінавачання. Аднак на практыцы ўсе матэрыялы абвінавачання і ўсе заявы сведак абвінавачання далучаліся да першапачатковых матэрыялаў па справе, якія перадаваліся суду. Калі і існуе якая-небудзь сістэма фільтрацыі матэрыялаў на прадмет дастасавальнасці, то яна прымяняецца толькі пасля таго, як суддзя ўжо азнаёміўся з поўным зместам матэрыялаў. Такім чынам, суддзя праглядае ўсе матэрыялы абвінавачання, незалежна ад іх дастасавальнасці, але што да матэрыялаў абароны - ён знаёміцца толькі з тымі, што былі прызнаны дастасавальнымі на момант прадстаўлення. Гэтая сістэмная няроўнасць бакоў можа мець наступствы ў святле (аб'ёме) недастасавальнай да справы інфармацыі, прынятай судом, частка якой можа наносіць шкоду інтарэсам абвінавачанага¹⁵⁹.

Відэаматэрыялы

127. Яшчэ адно важнае пытанне, якое мела значэнне для прынцыпа роўнасці бакоў, было звязана з выкарыстаннем відэаматэрыялаў у якасці доказаў. На кожным працэсе суд надаваў вялікае значэнне відэаматэрыялам, нягледзячы на шэраг цяжкасцей як тэхнічнага, так і юрыдычнага характару, якія ўзнікалі падчас іх прад'яўлення:

- На відэаматэрыялах не быў пазначаны час здымкі. На некаторых фрагментах было пазначана «*час прайгравання*» (г.зн., час пракруткі ад пачатку здымкі), але не дакладны час дня або ночы, калі адбывалася здымка.
- Прад'яўленыя відэаматэрыялы часта ўяўлялі сабою мантаж з некалькіх фрагментаў, (верагодна) знятых рознымі людзьмі на працягу вечара 19 снежня. Нягледзячы на тое, што адсутнічаюць (вартыя даверу) заявы аб фальсіфікацыі якога-небудзь з прадстаўленых фільмаў, мантаж некалькіх розных фрагментаў не дазваляе дакладна вызначыць паслядоўнасць падзей на іх. Напрыклад, на адным фрагменце можна было ўбачыць выступленне кандыдата ў прэзідэнты перад сходам на Кастрычніцкай плошчы, а на наступным - як нейкія асобы

¹⁵⁷ МПГПП, артыкул 14(3)(е) (вызелена аўтарамі).

¹⁵⁸ КПК, артыкул 105.

¹⁵⁹ Гл. у §103 вышэй прыклад доказаў, што не маюць дачынення да справы, якія зачытваліся падчас аднаго суда.

б'юць вокны ў ДOME ўрада, што стварала памылковае ўражанне, што абедзве падзеі цесна звязаны паміж сабой у прасторы і часе¹⁶⁰.

- Не было прадстаўлена апісанне таго, хто, калі, з якой мэтай і якім чынам рэдагаваў гэтыя фільмы.

128. Падчас большасці судовых працэсаў і паўторна пры разглядзе касацыйных скаргаў, абарона хадайнічала аб недапушчэнні відэаматэрыялаў у якасці доказаў на пералічаных вышэй падставах, аднак гэтыя хадайніцтвы адхіляліся без абмеркавання.

129. Назіральнікі таксама звярнулі ўвагу на тое, што адвакатам дазвалялася праглядаць толькі тыя відэаматэрыялы, якія прад'яўляліся на слуханнях па справе іх падабароннага. Падчас некаторых працэсаў падаваліся запыты і хадайніцтвы на прадмет магчымасці прагляду іншых відэаматэрыялаў, акрамя ўжо прадэманстраваных, аднак гэтыя хадайніцтвы таксама паслядоўна адхіляліся¹⁶¹.

130. Іншыя моманты, якія выклікаюць заклапочанасць у гэтым дачыненні:

- Адвакаты, відавочна, атрымалі раздрукоўку кожнага відэа. У шэрагу выпадкаў назіральнікі звярнулі ўвагу на скаргі абароны аб тым, што выдадзеная ім раздрукоўка не супадае з тым, што дэманстравалася на экране падчас суда¹⁶². Хоць гэтыя нестасоўкі і не выглядалі наўмыснымі, сам факт, што пацярпеў ад іх толькі бок абароны, паказвае, што такі спосаб прад'яўлення доказаў адмоўна паўплываў на захаванне прынцыпу роўнасці бакоў.
- Як мінімум падчас аднаго працэсу паказ відэа спыняўся, калі на экране з'яўляліся пэўныя фрагменты (што пацвярджалі пазіцыю абвінавачання або абароны), і бакам давалася магчымасць выказаць свае заўвагі з нагоды ўбачанага¹⁶³. Аднак гэта было выключэннем. У большасці выпадкаў відэа дэманстравалася ад пачатку да канца і бакам дазвалялася выступіць з каментарыямі толькі пасля паказу. Часам гэта азначала прагляд відэаматэрыялу на працягу гадзіны, і толькі затым бакі маглі прыступіць да абмеркавання: хто што сказаў, каму сказаў, і дзе гэтая асоба знаходзілася ў гэты час. Часам суддзя дазваляў прадэманстраваць відэа яшчэ раз і бакі спрабавалі знайсці патрэбны фрагмент, але паколькі адзнака часу на відэа адсутнічала, пошукі прыводзілі да значнай страты часу. Так як абвінавачанне папярэдне мела доступ да відэаматэрыялаў так доўга, як гэта яму было патрэбна, то такая сітуацыя была на руку пракурорам. У іх была магчымасць праглядзець усю падборку відэаматэрыялаў, перагледзець яе неаднаразова, магчыма, у запаволеным рэжыме, спыняючы паказ у патрэбных месцах і ўключаючы прыдатныя кадры ў відэаролік, які рыхтаваўся для іх матэрыялаў. Скаргі абароны, якія прагучалі з гэтай нагоды падчас суда, засталіся без увагі¹⁶⁴.

¹⁶⁰ Гл., напрыклад, працэс па справе Саннікава. Відэаматэрыялы былі прад'яўлены 4 мая 2011 г. на ранішнім пасяджэнні. На працэсе па справе Статкевіча - 14 мая 2011 г. на дзённым пасяджэнні.

¹⁶¹ Гл., напрыклад, справаздачы аб працэсах над Бандарэнкам, Статкевічам і Ліхавідам (захоўваюцца ў БДПЧ).

¹⁶² Гл., напрыклад, працэс па справе Статкевіча, 14 мая 2011 г., ранішняе пасяджэнне – відэаздымка допыту абвінавачанага Класкоўскага.

¹⁶³ Працэс па справе Мядзведзя, 10 сакавіка 2011 г., дзённае пасяджэнне.

¹⁶⁴ У сувязі з гэтым трэба адзначыць, што не вельмі шмат абаронцаў скардзіліся на недахоп часу на падрыхтоўку па сваёй справе. Але пры гэтым таксама трэба згадаць, што адвакаты наогул неахвотна

Абавязак абвінавачання па раскрыцці апраўдальных доказаў

131. Як паказана вышэй, паводле законаў Беларусі абвінавачанне абавязана прад'яўляць як абвінаваччыя, так і апраўдальныя доказы. Улічваючы велізарны аб'ём сабраных доказаў (у некаторых справах – да васьмі тамоў) і адсутнасць доступу да іх, БДПЧ не ў стане ацаніць, у якой ступені гэты абавязак выконваўся. Аднак назіральнікі ўсё ж звярнулі ўвагу на адзін момант, калі гэты абавязак відавочна не быў выкананы.

Прыклад з працэсу над Статкевічам - пытанні суддзі:

Было паказана некалькі гадзін відэа. У пэўны момант у сярэдзіне відэафрагмента паказаны чалавек, які падыходзіць да дэманстрантаў, што чыняць гвалт ля Дома ўрада. Чуваць, як гэты чалавек кажа, у ліку іншага: «Саннікаў кажа, спыніце гэта, адыдзіце». Гэты канкрэтны фрагмент не быў паказаны на працэсе над Саннікавым, дзе ён відавочна паслужыў бы важным доказам. А падчас суду над Саннікавым, пасля паказу фрагмента, на якім былы кандыдат у прэзідэнты Рымашэўскі зрабіў дакладна тое ж самае, суддзя павярнулася да спадара Саннікава і спытала: «Вы спрабавалі спыніць гэта? І калі не, то чаму?»

132. Улічваючы, што гэты момант асабліва зацікавіў суддзю, ясна, што відэаматэрыял, на якім відаць, як адзін з прадстаўнікоў Саннікава фактычна спрабуе спыніць гвалтоўныя паводзіны натоўпу, меў бы дачыненне да справы. Гэты апраўдальны фрагмент павінен быў быць паказаны на працэсе па справе Саннікава.

Мноства абвінавачаных па адной справе

133. У больш чым палове спраў адразу некалькі абвінавачаных паўсталі перад судом адначасова. Такое «аб'яднанне» абвінавачаных не з'яўляецца чымсьці незвычайным. Аднак пры гэтым узнікае пэўная заклапочанасць у дачыненні да забеспячэння справядлівага судовага разбіральніцтва, улічваючы колькасць адвакатаў і іх магчымасці выкласці сваю пазіцыю па справе.
134. Удзел у судовым працэсе сам-насам з абвінавачанымі мае на ўвазе захаванне пэўнага ўзроўню роўнасці бакоў; калі ж абаронцы выступаюць у справах, па якіх праходзяць некалькі абвінавачаных адначасова, яны сутыкаюцца з цалкам іншай сітуацыяй. Аб'яднанне некалькіх абвінавачаных у адной справе ў гэтых працэсах азначала, што пяць, шэсць, а ў двух выпадках і сем абаронцаў і іх падабаронных адначасова ўдзельнічалі ў судовых пасяджэннях. У гэтых выпадках у абаронцаў, скучаных за сваім сталом, практычна не было прасторы для маневру.
135. Дынаміка працэсу, створаная шляхам адначасовага разгляду спраў некалькіх абвінавачаных, як уяўляецца, практычна ставіла абаронцаў у нявыгаднае становішча. У сітуацыі, калі сем абаронцаў дапытваюць адных і тых жа сведак, падаюць хадайніцтвы і прэрэчэнні, прад'яўляюць доказы і выступаюць у спрэчках, шмат лягчэй выпусціць з-пад увагі асобны момант. Напрыклад, у апошнія гадзіны суда над Статкевічам і іншымі выступілі з прамовамі кожны абвінавачаны і кожны адвакат. Да канца гэтага працэсу было надзвычай цяжка ўспомніць, якія аргументы

былі прыведзены якімі абаронцамі ў дачыненні якіх падсудных. Праблемы, выкліканыя наяўнасцю некалькіх падсудных, таксама ўзніклі, калі розныя падсудныя спрабавалі падаць сваю версію справы, ці калі пытанні аднаго адваката маглі быць на карысць яго падабароннага, але шкодзілі іншаму падсуднаму. Такая сітуацыя паўтаралася падчас разгляду скаргаў, калі некалькі адвакатаў рабілі свае заявы адзін за адным, але ніводзін суддзя або пракурор не натавалі вялізарнага мноства юрыдычных і фактычных пытанняў, пастаўленых абаронай.

D. Высновы і рэкамендацыі

136. Вынікі маніторынгу дазваляюць зрабіць выснову аб парушэнні прынцыпу роўнасці бакоў. У дадзеных працэсах пры прад'яўленні відэаматэрыялаў бок абвінавачання карыстаўся відавочнай перавагай. Адрозненні ў прававым статусе пракурора і абаронцы прывялі да таго, што не суддзя, а менавіта пракурор выступаў у ролі арбітра, які рэгуляваў выкарыстанне абаронай экспертаў, вобыскаў і прымусовай дачы паказанняў. Той факт, што пракурор можа аддаць распараджэнне аб правядзенні вобыску ці выемкі - без кантролю з боку судовых органаў - таксама ставіць пракурора ў больш выгаднае становішча. У спалучэнні з тым, што суддзя да пачатку працэсу знаёміцца з версіяй абвінавачання ў поўным аб'ёме - гэты момант падрабязна абмяркоўваецца ніжэй у раздзеле 4 - азначае, што прад'яўляемыя абаронай падчас суда доказы падвяргаюцца больш скрупулёзнаму вывучэнню, чым доказы абвінавачання. Забеспячэнне роўнасці бакоў у крымінальным правасуддзі Беларусі стане магчымым толькі пасля адпаведных сістэмных змен.

Рэкамендацыі

- Перагледзець і дапоўніць адпаведныя палажэнні КПК з мэтай забеспячэння роўнасці працэсуальных паўнамоцтваў бакоў, уключаючы, без абмежавання, наступнае: пазбавіць пракурораў права прызначаць правядзенне экспертызы па ўласнай ініцыятыве, а замест гэтага даць права прымаць рашэнне аб неабходнасці правядзення экспертызы суду; надаць абароне такія ж правы доступу да вынікаў экспертыз, якімі карыстаецца абвінавачанне.
- Перагледзець КПК і ўнесці ў яго папраўкі, закліканыя забяспечыць, каб абвінавачанне абавязана было прад'яўляць абароне ўсе наяўныя ў яго апраўдальныя доказы, а не толькі тыя, якія будуць далучаны да справы, з указаннем ясна і выразна вызначаных выключэнняў (такіх як пытанні дзяржаўнай бяспекі, абароны сведак і г.д.). Варта, каб суддзі забяспечвалі кантроль за рэдагаваннем сакрэтных матэрыялаў і забяспечвалі перадачу астатніх матэрыялаў абароне.
- Перагледзець КПК і ўнесці ў яго папраўкі, закліканыя забяспечыць бесстароннасць адбору сведак і доказаў з пункту гледжання іх дастасавальнасці і даказальнай каштоўнасці.

РАЗДЗЕЛ 4: ПРЭЗУМПЦЫЯ НЕВІНАВАТАСЦІ

137. Права абвінавачанага на прэзумпцыю невінаватасці да той пары, пакуль яго віна не будзе даказана, займае важнае месца ў ліку асноўных правоў на справядлівае судовае разбіральніцтва. Яно прадугледжвае, што ўсе асобы, звязаныя з вынясеннем судовага рашэння, а таксама асобы, якія займаюць уплывовыя пасады, павінны абыходзіцца з абвінавачанымі не проста нейтральна, а з пазіцыі, якая прадугледжвае абыходжанне з імі, як з невінаватымі. Яно таксама прадугледжвае, што ў сітуацыях, калі маецца шэраг у аднолькавай ступені праўдападобных тлумачэнняў або сумнеў у прымяненні закона або палажэння, рашэнне варта прымаць на карысць абвінавачанага. Гэты прынцып ужываецца на ўсіх стадыях крымінальнага правасуддзя - ад стадыі следства да моманту ўступлення прысуду ў сілу.
138. БДПЧ адсочвала выкананне гэтага прынцыпу, галоўным чынам, у зале суда. У задачу назіральнікаў не ўваходзіла ацэнка таго, ці здолела абвінавачанне даказаць, без усялякіх разумных сумневаў, віну падсуднага ў адпаведнасці з вылучаным абвінавачаннем. Такі аналіз запатрабаваў бы змястоўнага вывучэння доказаў, а таксама доступу да прысудаў суда. Першае выходзіць за рамкі гэтага дакладу, а другое не было дазволена ўладамі. Падчас маніторынгу ўзгаданых судовых працэсаў быў выяўлены шэраг значных праблем з пункту гледжання захавання прынцыпу прэзумпцыі невінаватасці.

А. Міжнародныя нормы

139. Права абвінавачанага на прэзумпцыю невінаватасці, пакуль яго віна не даказана ў адпаведнасці з законам, замацавана ў шэрагу ключавых міжнародных дакументаў у галіне правоў чалавека, уключаючы УДПЧ¹⁶⁵ і МПГПП¹⁶⁶. Капенгагенскі дакумент АБСЕ 1990 года прыводзіць прынцып прэзумпцыі невінаватасці ў ліку *«тых элементаў справядлівасці, якія істотна неабходныя для поўнага выяўлення годнасці, якая ўласціва чалавечай асобе, і роўных і неад'емных правоў усіх людзей»*¹⁶⁷. Так, ён называе ў ліку абавязковых элементаў «яснасць і дакладнасць» абвінавачанняў, якія вылучаюцца супраць абвінавачанага¹⁶⁸.
140. Што да прэзумпцыі невінаватасці ў кантэксце МПГПП, Камітэт ААН па правах чалавека заявіў наступнае:

«У адпаведнасці з п. 2 арт. 14 кожны абвінавачаны ў крымінальным злачынстве мае права лічыцца невінаватым, пакуль вінаватасць яго не будзе даказана згодна з законам. Прэзумпцыя невінаватасці, якая мае асноватворнае значэнне для абароны правоў чалавека, ускладае цяжар даказвання на абвінавачанне, гарантуе, што ніякая віна не можа быць прэзюміравана да той пары, пакуль вінаватасць не будзе даказана па-за ўсякімі разумнымі сумневамі, забяспечвае, каб сумневы вытлумачваліся на карысць абвінавачанага, і патрабуе, каб з асобамі, якім прад'яўляюцца абвінавачанні ў здзяйсненні крымінальнага дзеяння, абыходзіліся ў адпаведнасці з гэтым прынцыпам.

¹⁶⁵ УДПЧ ААН, артыкул 11(1).

¹⁶⁶ МПГПП, артыкул 14(2).

¹⁶⁷ Капенгагенскі дакумент 1990 года, §5.19.

¹⁶⁸ Там жа, §5.18.

Усе дзяржаўныя органы ўлады абавязаны ўстрымлівацца ад прадвызначэння зыходу судовага разбіральніцтва, напрыклад, пазбягаючы публічных заяў, у якіх сцвярджаецца аб вінаватасці абвінавачанага. Падчас судовага разгляду падсудныя па агульнаму правілу не павінны закоўвацца ў кайданкі або ўтрымлівацца ў клетках або якім-небудзь іншым чынам паўставаць на судзе ў абліччы, якое паказвае на тое, што яны могуць быць небяспечнымі злачынцамі. Сродкам масавай інфармацыі варта ўстрымлівацца ад падачы навін такім чынам, які можа падрываць прэзумпцыю невінаватасці»¹⁶⁹.

141. Такім чынам, КПЧ растлумачыў, што прэзумпцыя невінаватасці распаўсюджваецца не толькі на судовую ўладу і на правядзенне разглядаў у памяшканні суда, але таксама патрабуе, каб і іншыя органы дзяржаўнай улады і дзяржаўныя СМІ ўстрымліваліся ад заўчасных высноў адносна зыходу судовага працэсу. КПЧ выявіў парушэнне прынцыпу прэзумпцыі невінаватасці ў справе *Gridin v. Russian Federation* [Грыдзін супраць Расійскай Федэрацыі], дзе высокапастаўленыя службовыя асобы з праваахоўных органаў рабілі публічныя заявы, шырока падхопленыя прэсай, у якіх аб'яўлялі пазоўніка вінаватым¹⁷⁰. Камітэт гэтак жа прызнаў парушэнне прэзумпцыі невінаватасці ў справе *Marinich v. Belarus* [Марыніч супраць Беларусі] у сувязі з тым, што эпізоды допыту пазоўніка былі паказаны на кантралюемым дзяржавай беларускім тэлебачанні і суправаджаліся хлуслівымі і зневажаючымі годнасць пазоўніка каментарыямі, якія ўтрымлівалі меркаванні пра яго вінаватасць¹⁷¹.

В. Нацыянальнае заканадаўства

142. Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь не ўтрымлівае прамой гарантыі права на прэзумпцыю невінаватасці. Бліжэй за ўсё да такой гарантыі знаходзяцца палажэнні артыкула 26:
- «Ніхто не можа быць прызнаны вінаватым у злачынстве, калі яго віна не будзе ў прадугледжаным законам парадку даказана і ўстаноўлена прыгаворам суда, які ўступіў у законную сілу. Той, каго абвінавачваюць, не павінен даказваць сваю невінаватасць»*¹⁷².
143. Разам з тым, прамая гарантыя прэзумпцыі невінаватасці змяшчаецца ў КПК, згодна з палажэннямі якога абвінавачаны *«лічыцца невінаватым, пакуль яго вінаватасць у здзяйсненні злачынства не будзе даказана ў прадугледжаным гэтым Кодэксам парадку і не будзе ўстаноўлена прысудам, які ўступіў у законную сілу»*¹⁷³. Кодэкс забараняе ўскладаць цяжар даказвання на абвінавачанага¹⁷⁴, дае права тлумачыць сумневы ў абгрунтаванасці абвінавачвання на карысць абвінавачанага¹⁷⁵ і патрабуе,

¹⁶⁹ КПЧ ААН, Заўвага агульнага парадку № 32, гл. спасылку 70 вышэй, §30.

¹⁷⁰ КПЧ ААН, справа *Грыдзін супраць Расійскай Федэрацыі* (*Gridin v. Russian Federation*), Паведамленне № 770/1997, UN Doc CCPR/C/69/D/770/1997 (2000), §8.3. Гл. таксама *Муамба супраць Замбіі* (*Mwamba v. Zambia*), Паведамленне № 1520/2006, UN Doc CCPR/C/98/D/1520/2006 (2010), §6.5; і *Кулаў супраць Кыргызстана* (*Kulov v. Kyrgyzstan*), Паведамленне № 1369/2005, UN Doc CCPR/C/99/D/1369/2005 (2010), §8.7.

¹⁷¹ КПЧ ААН, *Марыніч супраць Беларусі* (*Marinich v. Belarus*), Паведамленне № 1502/2006, UN Doc CCPR/C/99/D/1502/2006 (2010), §10.6.

¹⁷² Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь, артыкул 26.

¹⁷³ КПК, артыкул 16(1).

¹⁷⁴ Там жа, артыкул 16(2).

¹⁷⁵ Там жа, артыкул 16(3).

каб абвінаваўчы прысуд грунтаваўся на ўсёй сукупнасці доказаў вінаватасці падсуднага¹⁷⁶. Абвінаваўчы прысуд не можа быць заснаваны на меркаваннях¹⁷⁷.

144. Заканадаўства Беларусі дазваляе далучаць да доказаў «звесткі, якія характарызуюць асобу абвінавачанага»¹⁷⁸. Хоць такія доказы, якія характарызуюць асобу, і могуць прыводзіцца падчас працэсу, суддзя не мае права абавірацца на іх пры вызначэнні віны або невінаватасці абвінавачанага¹⁷⁹, але іх варта ўлічваць пры вызначэнні меры пакарання - разам з іншымі змякчальнымі або абцяжарвальнымі акалічнасцямі. Паводле Крымінальнага кодэксу, пералік абцяжарвальных акалічнасцей, якія таксама дапускаюцца ў ходзе суда, уключае звесткі і аб ранейшых судзімасцях абвінавачанага¹⁸⁰.
145. Што да прымянення стрымальных захадаў падчас суда, закон дазваляе іх у выпадках, калі абвінавачаны дапускае непадпарадкаванне або аказвае супраціў, уяўляе небяспеку для грамадства або маюцца асцярогі, што ён можа схвацца ад правасуддзя - аднак толькі ў тых выпадках, калі іншыя меры аказваюцца немэтазгоднымі¹⁸¹. Разам з тым, закон не ўтрымлівае прамога згадвання аб металічных агароджах (клетках), у якіх звычайна ўтрымліваюцца абвінавачаныя ў залах беларускіх судоў у якасці стрымальных захадаў.
146. У цэлым беларускае заканадаўства адпавядае патрабаванням міжнароднага права ў галіне правоў чалавека ў дачыненні да прэзюмпцыі невінаватасці. Адно выключэнне складаюць палажэнні, згодна з якімі суддзя, які вядзе судовы працэс, мае права знаёміцца з матэрыяламі абвінавачання задоўга да пачатку суда. Іншае выключэнне звязана з тым, што ўскладзены на пракурора цяжар даказвання можа змяншацца з-за занадта шырокага вызначэння злачыннага намеру. Ніжэй абедзве гэтыя праблемы разглядаюцца асобна.

С. Атрыманыя дадзеныя і аналіз

147. Вынікі назіранняў за дадзенымі судовымі працэсамі спараджаюць сумневы, што абвінавачаныя ў рэчаіснасці лічыліся невінаватымі да прызнання іх вінаватымі ў адпаведнасці з законам. У аснове гэтых сумненняў ляжыць шэраг фактараў, адны з якіх датычацца пазіцыі выканаўчай і судовай галін улады ў адносінах да гэтых працэсаў. Іншыя датычацца прымянення палажэнняў саміх КК і КПК, а трэція – абыходжання з абвінавачанымі падчас судовых працэсаў.

Заявы дзяржаўных службовых асоб і дзяржаўных СМІ

148. Дзяржаўныя службовыя асобы і сродкі масавай інфармацыі абавязаны строга прытрымлівацца прынцыпа прэзюмпцыі невінаватасці. Вынікі маніторынгу паказваюць, што ў шэрагу выпадкаў крыніцы з дзяржаўнага апарату заяўлялі аб вінаватасці абвінавачаных па дадзеных справах.

¹⁷⁶ Там жа, артыкул 356. Гл. таксама КПК, артыкул 19. Суд і органы пракуратуры «ацэньваюць доказы, кіруючыся законам і сваім унутраным перакананнем, заснаваным на ўсебаковым, поўным і аб'ектыўным даследаванні ўсіх абставін крымінальнай справы ў іх сукупнасці».

¹⁷⁷ Там жа, артыкулы 16(4) і 356.

¹⁷⁸ Там жа, артыкул 89.

¹⁷⁹ Там жа.

¹⁸⁰ КК, артыкул 64. Хоць суд, па ўласным меркаванні і з улікам канкрэтных абставін справы, можа адмовіцца разглядаць ранейшыя судзімасці ў якасці абцяжарвальных абставінаў.

¹⁸¹ Там жа, артыкул 20; а таксама Закон Рэспублікі Беларусь «Аб органах унутраных спраў Рэспублікі Беларусь», артыкулы 26 і 28.

Дзяржаўныя сродкі масавай інфармацыі

149. Газета «Советская Белоруссия»¹⁸², якая заснавана Адміністрацыяй Прэзідэнта і дзейнічае ў якасці яе афіцыйнага органа, апублікавала ў друку, у сетцы Інтэрнэт і ў фармаце відэа падборку матэрыялаў, накіраваных супраць кандыдатаў ад апазіцыі і ўдзельнікаў падзей 19 снежня. Гэтыя матэрыялы, якія выходзілі на працягу некалькіх тыдняў пасля названых падзей, апісвалі некаторых абвінавачаных як змоўшчыкаў, якія мелі мэтай звяржэнне Прэзідэнта, публікавалі іх асабовую інфармацыю і ў цэлым прадстаўлялі іх у вельмі негатывным выглядзе. Кароткі выклад зместу гэтых матэрыялаў прыводзіцца ў Дадатку 3.

Заявы дзяржаўных службовых асоб

150. Акрамя матэрыялаў, якія распаўсюджваліся на відэа і ў сетцы Інтэрнэт дзяржаўнымі СМІ, інфармацыя, атрыманая экспертамі БДПЧ аб каментарыях асобных дзяржаўных чыноўнікаў, яшчэ больш ўзмацніла сур'ёзную заклапочанасць адносна парушэння прынцыпу прэзумпцыі невінаватасці.

Выказванні кіраўніка дзяржавы

151. Дзеючы Прэзідэнт Аляксандр Лукашэнка правёў 20 снежня шматгадзінную прэс-канферэнцыю, якая перадавалася ў прамым эфіры па тэлебачанні, і запісы з якой даступныя дагэтуль у Інтэрнеце¹⁸³. У сваіх выказваннях Прэзідэнт звязаў некаторых з былых кандыдатаў у прэзідэнты, у прыватнасці У. Някляева і В. Рымашэўскага, з падзеямі папярэдняга вечара і апісаў крымінальныя дзеянні, якія яны нібыта ўчынілі. Затым Прэзідэнт загадаў службаў бяспекі «рассакрэціць» і апублікаваць матэрыялы¹⁸⁴, што і было зроблена (гл. вышэй). У другім артыкуле¹⁸⁵ прыводзіцца апісанне падзей 19 снежня, дадзенае Прэзідэнтам, і яго цытата: «апазіцыя рыхтавала дзяржаўны пераварот, менавіта так - не больш і не менш. Усе планавалася пад пільным кантролем некаторых замежных спецслужбаў». Артыкул працягвае: «Аляксандр Лукашэнка падкрэсліў, што яго сцвярджэнні грунтуюцца на фактах, частка з якіх ужо апублікавана ў друку».

Выказванні суддзі Вярхоўнага суда

152. Заявы прафесійных суддзяў, якія займаюць высокія пазіцыі ў судовай іерархіі, выклікаюць асаблівую заклапочанасць – асабліва, калі гаворка ідзе пра асоб, якім непасрэдна падпарадкоўваюцца суды, што разглядаюць дадзеныя справы. Цалкам верагодна, што намеснік старшыні Вярхоўнага суда можа апынуцца членам калегіі, якая разглядае касацыі па гэтых справах. Калі дадзеныя судовыя працэсы яшчэ працягваліся, намеснік старшыні Вярхоўнага суда прыняў удзел у інтэрв'ю разам з універсітэцкім прафесарам крымінальнага права і прадстаўніком пракуратуры¹⁸⁶. У

¹⁸² Газета даступная ў друкаваным варыянце і ў сетцы Інтэрнэт.

¹⁸³ Напрыклад: <http://www.president.gov.by/press104953.html#doc> і <http://www.president.gov.by/press107174.html>.

¹⁸⁴ Гл. падрабязней у Дадатку 3.

¹⁸⁵ <http://www.sb.by/post/111738/> (дата наведвання вэб-сайта – 15 ліпеня 2011 г.)

¹⁸⁶ Запіс гэтага інтэрв'ю можна знайсці на адрасе: <http://www.sb.by/post/114629/> (Дата публікацыі – 31 сакавіка, дата наведвання вэб-сайта – 7 чэрвеня 2011 г.). Само інтэрв'ю займае шмат месца і не можа быць змешчана тут у поўным аб'ёме. Аднак, на думку назіральнікаў, любому чытачу становіцца ясна з яго, што суддзя Калінковіч перакананы ў тым, што падзеі на плошчы ўначы 19 снежня ўяўлялі сабой

цэлым гэтая тэлевізійная перадача ставіла мэтай растлумачыць гледачам сутнасць абвінавачанняў, прад'яўленых у сувязі з падзеямі 19 снежня. Аднак, паколькі госці праграмы, і асабліва член Вярхоўнага суда, выказвалі думкі аб акалічнасцях дадзеных спраў і пра тое, як павінны прымяняцца нормы закона, а таксама ўлічваючы, што гэтыя выказванні наносілі шкоду інтарэсам абвінавачаных, падобныя дзеянні з'яўляюцца замахам на права абвінавачаных на прэзумпцыю невінаватасці.

Каментары Міністэрства юстыцыі

153. У адной з публікацый Міністэрства ў Інтэрнэце, якая апавядае аб захадах, прынятых Міністэрствам да шэрагу юрыстаў, з'явіўся наступны сказ: «Калегія Міністэрства юстыцыі разгледзела таксама работу асобных адвакатаў, якія ажыццяўляюць абарону асоб, якія ўдзельнічалі 19-20 снежня 2010 г. ў дзеяннях, накіраваных на арганізацыю масавых беспарадкаў»¹⁸⁷. І ў гэтым выпадку орган выканаўчай улады, які рэгулюе (ліцэнзуе) юрыдычныя прафесіі і адказвае за значную частку працы судоў¹⁸⁸, адкрыта апублікаваў сваё меркаванне аб падзеях 19 снежня. Гэтая заўвага не адносіцца да ліку нейтральных, не выкарыстоўваюцца і ўдакладняючыя тэрміны нахштальт «як сцвярджаецца» або «як мяркуецца». Чытачу даюць зразумець: Міністэрства лічыць, што абвінавачаныя сапраўды замяшаны ў арганізацыю масавых беспарадкаў.
154. Вышэй пададзены толькі некаторыя прыклады шматлікіх заяў і матэрыялаў, агучаных і апублікаваных пасля згаданых падзей. Яны не пакідаюць ніякіх сумневаў наконт пазіцыі дзяржаўнага апарату ў дачыненні да дзеянняў абвінавачаных і адказнасці за такія дзеянні.

Меры бяспекі і прымяненне клетак

155. Згаданыя міжнародныя стандарты ў галіне правоў чалавека прадпісваюць, што ў звычайных абставінах абвінавачаных нельга трымаць падчас судовага працэсу ў кайданках ці клетках, або прадстаўляць суду ў такім выглядзе, быццам яны з'яўляюцца небяспечнымі злачынцамі. Неабходна імкнуцца забяспечваць, каб прымаемыя меры бяспекі ўлічвалі прыныцы прэзумпцыі невінаватасці.
156. Назіральнікі звярнулі ўвагу на тое, што, за адзіным выключэннем, на ўсіх судовых працэсах, дзе абвінавачанні ўключалі і абвінавачанне паводле артыкула 293, падсудных ўвесь час трымалі ў клетках¹⁸⁹. На ўсіх, акрамя аднаго, судовых

масавыя беспарадкі і падпадаюць пад дзеянне артыкула 293. Гэта і было ключавое юрыдычнае пытанне інтэрв'ю. Аб тым, як была зроблена такая выснова, сведчыць невялікая цытата, змешчаная ніжэй, у якой спадар Калінковіч спачатку спасылаецца на Крымінальны кодэкс Францыі: «Там (ў Францыі) ў законах замацавана такое правіла: калі ўдзельнікі трымаюць у сваіх шэрагах узброенага чалавека і не праганяюць яго, усё зборышча лічыцца ўзброеным з усімі вынікаючымі наступствамі. Калі з плошчы Незалежнасці выціснулі натоўп, вы, напэўна, бачылі, што там засталася ляжаць пасля іх на асфальце. Я не ведаю фактаў, каб у нас удзельнікі несанкцыянаванага мітыngu выганялі са сваіх шэрагаў людзей з рыдлёўкамі і прутамі і перадавалі іх у рукі праваахоўных органаў».

¹⁸⁷ Гл. прэс-рэліз па адрасе: http://www.minjust.by/ru/site_menu/news?id=737 (дата наведвання вэб-сайта – 15 ліпеня 2011 г.).

¹⁸⁸ Сукала В.А. Судовая рэформа ў Рэспубліцы Беларусь // Судовыя рэформы ў краінах СНД. Мінск, 2005. – С.14. «Фінансаванне, стымуляванне і адбор супрацоўнікаў судоў замацаваны за Міністэрствам юстыцыі».

¹⁸⁹ Абвінавачаны Усс быў вызвалены падчас следства і заставаўся на волі да прызнання яго вінаватым па прысудзе, хоць ён таксама праходзіў па артыкуле 293. Наконт падстаў для гэтага назіральнікі атрымалі толькі гіпатэтычную інфармацыю.

пасяджэннях па артыкуле 342 абвінавачаныя не знаходзіліся ў папярэднім зняволенні і не знаходзіліся ў клетках ў зале суда¹⁹⁰. Акрамя таго, падчас сустрэчы адзін з абаронцаў, а таксама намеснік старшыні Вярхоўнага суда адзначылі, што такія меры бяспекі прымяняюцца ў залежнасці ад таго, ці знаходзіўся абвінавачаны ў папярэднім зняволенні або на волі. Канкрэтныя абставіны кожнага абвінавачанага пры гэтым відавочна не ўлічваліся. У святле палажэнняў нацыянальнага заканадаўства, якое дазваляе ўзяцце пад варту выключна з меркаванняў цяжару абвінавачання¹⁹¹, гэтая сітуацыя выклікае заклапочанасць адносна захавання права на прэзумпцыю невінаватасці. Нягледзячы на тое, што захаванне бяспекі ў зале суда заўсёды мае прыярытэт, уяўляецца, што меры бяспекі, ужытыя да дадзеных абвінавачаных, не былі збалансаваны з пункту гледжання неабходнасці захавання прэзумпцыі невінаватасці.

Азнямленне судзі з матэрыяламі справы да пачатку судовага працэсу

157. Назіральнікі звярнулі ўвагу на тое, што суддзя, які старшынстваваў, відавочна, быў знаёмы з версіяй абвінавачання ўжо на пачатку судовага разбіральніцтва. Згодна з КПК, суддзя, што вядзе судовае разбіральніцтва, можа атрымаць версію абвінавачання ў поўным аб'ёме як мінімум за тыдзень да пачатку працэсу¹⁹². Сэнс такога апярэджання складаецца ў тым, каб суддзя меў магчымасць вызначыць падсуднасць, прыняць усе неабходныя дасудовыя пастановы, а таксама вызначыць дату слуханняў. Аднак, азнямленне з поўнымі довадамі абвінавачання загадзя несправядлівае з таго пункту гледжання, што на гэтым важным этапе суддзя трапляе пад уплыў доказаў абвінавачання¹⁹³. У падтрымку такога парадку дзеянняў пракуратура Беларусі адзначыла, што задача пракурора – прадставіць судзі «аб'ектыўнае» меркаванне аб дадзенай справе, і што ў справе ўтрымоўваюцца не толькі абвінаваўчыя, але і апраўдальныя матэрыялы.

158. Усё, што неабходна для азначэння падсуднасці і прызначэння судовых слуханняў – гэта абвінаваўчае заключэнне і асабовыя дадзеныя абвінавачанага. Дасудовыя хадайніцтвы таксама можна разглядаць падчас дасудовага пасяджэння, але ў прысутнасці як абвінавачання, так і абароны. Для таго каб прыныць прэзумпцыі невінаватасці выконваўся ў поўным аб'ёме да пачатку судовага працэсу, суддзя павінен упершыню знаёміцца з доказамі абвінавачання – нават калі выказаць меркаванне, што гэтыя доказы збалансаваныя, – толькі калі яны прадстаўляюцца ў судовым разгледжанні. Толькі ў гэтым выпадку прысутнічаюць абодва бакі, якія маюць магчымасць аспрэчваць і/або абараняць доказы.

Публікацыя паказанняў некаторых абвінавачаных ў сродках масавай інфармацыі

159. З паказанняў сведак на слуханнях назіральнікі зразумелі, што адбылася «ўцечка» некаторых звестак па разглядаемых справах, якія ў выніку былі апублікаваны

¹⁹⁰ Абвінавачаны Бандарэнка знаходзіўся пад вартай на працягу ўсяго следства, а на судовых слуханнях яго трымалі ў клетцы на працягу ўсяго працэсу, хоць ён праходзіў па артыкуле 342.

¹⁹¹ Гл. раздзел 1, Права на свабоду і асабістую бяспеку, А. Нацыянальнае заканадаўства.

¹⁹² Арт. 277 КПК (суддзя прымае рашэнне аб падсуднасці справы дадзенаму суду), арт. 281 КПК (суддзя ўсталёўвае рэгламент слуханняў). Закон не ўстанаўлівае, за колькі дзён да суда суддзя павінен атрымаць матэрыялы справы. Паколькі суддзя павінен прыняць рашэнні па шэрагу дасудовых пытанняў, а таксама выслать апавяшчэнне бакам не пазней, чым за пяць дзён да суда, у судзі застаецца, як мінімум, тыдзень на азнямленне са зместам матэрыялаў справы.

¹⁹³ Рымскі статут Міжнароднага крымінальнага суда, напрыклад, забараняе суддзям, якія ўдзельнічалі ў папярэднім вытворчасці па справе, засядаць у Судовай палатце падчас асноўнага разгляду. Рымскі статут, артыкул 39 (4): «Ні пры якіх абставінах суддзя, што ўдзельнічаў у папярэднім вытворчасці па справе, не будзе мець права засядаць на слуханнях па гэтай жа справе ў Судовай палатце».

сродкамі масавай інфармацыі. Частка такіх звестак магла знаходзіцца толькі пад кантролем следчых органаў. Напрыклад, па мясцовым тэлебачанні паказалі допыт следчым абвінавачанага Мікіты Ліхавіда¹⁹⁴.

160. Здабыткам грамадскасці стаў яшчэ адзін фрагмент доказаў: перахопленая размова па тэлефоне. Служба дзяржаўнай бяспекі запісала перамовы абвінавачанага Статкевіча па мабільным тэлефоне, якія ён вёў у той вечар, стоячы на плошчы Незалежнасці. Той, хто тэлефанаваў, як мяркуецца, быў знаёмым М. Статкевіча з Украіны. Згодна з прад'яўленымі на судзе доказамі, якія ўключалі праслухоўванне запісу гэтай тэлефоннай размовы, знаёмы заклікаў Статкевіча прабрацца ў Дом урада і захапіць кабінет прэм'ер-міністра¹⁹⁵. Пра апублікаванне гэтай гутаркі зайшла гаворка і ў судовым пасяджэнні. Гэты перахоп тэлефоннай размовы мог быць толькі ў распараджэнні дзяржаўных органаў, і хтосьці з супрацоўнікаў наўмысна яго апублікаваў¹⁹⁶. Незалежна ад таго, ці здзейсніў М. Статкевіч злачынства, у якім абвінавачваўся, гэтая ўцечка інфармацыі павінна была выклікаць негатыўную рэакцыю грамадскасці і тым самым парушыць яго права на прэзумпцыю невінаватасці.
161. Публікацыя гэтай размовы была таксама ўзгадана падчас суда. У пэўны момант суддзя, у адпаведнасці з патрабаваннямі КПК, спытала М. Статкевіча, ці хоча ён, каб матэрыялы праслухоўвання былі зачытаныя ў закрытым або ў адкрытым пасяджэнні. На што М. Статкевіч адказаў: «Дзіўна, што вы цяпер пра гэта пытаецеся – пасля таго, як гэтую размову столькі разоў пракруцілі па тэлебачанні»¹⁹⁷.

Матэрыялы аб ранейшых судзімасцях

162. Яшчэ адно парушэнне права абвінавачаных на прэзумпцыю невінаватасці мае месца пры зачытванні ў пачатку працэсу інфармацыі аб ранейшых судзімасцях абвінавачаных. Хоць гэтая практыка дазволена беларускім заканадаўствам і не мела якіх-небудзь прыкметных негатыўных наступстваў у дадзеных судовых працэсах¹⁹⁸, яна ўтрымоўвае ў сабе багаты сур'ёзнымі наступствамі патэнцыял для прычынення шкоды абвінавачаным. Той факт, што абвінавачаны ўжо здзяйсняў злачынствы ў мінулым, можа характарызаваць асобу дадзенага чалавека, але не даказваць, што дадзены чалавек учыніў злачынства, у якім яго зараз вінавацяць. У адпаведнасці з дастасавальнымі прававымі нормаў, абвінавачанага можна асудзіць толькі на аснове доказаў, дапушчаных да разгледжання на судзе ў сувязі са злачынствам, у якім яго вінавацяць, але не на аснове доказаў здзяйснення іншых злачынстваў. Разам з тым, інфармацыя аб ранейшых судзімасцях можа быць выкарыстана пры вынясенні прысуду, пасля таго як дадзенага абвінавачанага прызнаюць вінаватым у судзе.

¹⁹⁴ <http://www.youtube.com/watch?v=CmN18gZfM7E&> (дата наведвання сайта - 25 чэрвеня 2011 г.). Першы паказ у эфіры <http://www.ctv.by>.

¹⁹⁵ Іншая праблема з прад'яўленнем гэтага доказу на судзе заключаецца ў тым, што ён не мае дачынення да справы. М. Статкевічу не было прад'яўлена абвінавачанне ў дзяржаўнай здрадзе або ў арганізацыі дзяржаўнага перавароту. Больш падрабязна аб гэтым гл. Раздзел 3 вышэй.

¹⁹⁶ Гэтая тэлефонная размова прагучала ў фільме «Плошча. Жалезам па шклу», больш падрабязнае апісанне якога прыводзіцца ў Дадатку 3.

¹⁹⁷ Суд па справе Статкевіча, 16 мая 2011 г., дзённае пасяджэнне.

¹⁹⁸ За некаторымі выключэннямі, у абвінавачаных не было ранейшых судзімасцей, якія маглі б весці да прэзумпцыі аб наяўнасці ў іх схільнасці да злачынных паводзінаў. У адным выпадку, які мог бы патэнцыяльна паслужыць прыкладам адваротнага, абвінавачанаму Уссу на судовым пасяджэнні 16 мая задавалі пытанні аб яго папярэднім адміністрацыйным правапарушэнні. Аказалася, што ён пратэрмінаваў аплату дазволу на паляванне. Хоць гэтая інфармацыя не мела ніякага дачынення да справы, яе далучылі да доказаў.

Цяжар даказвання

163. Неаднаразова адзначалася, што асноўнае палажэнне крымінальнага заканадаўства, пра якое ідзе гаворка, артыкул 293, да гэтага ў Беларусі не ўжывалася. З пункту гледжання захоўвання права на прэзумцыю невінаватасці і ўскладаемага на абвінавачанне цяжару даказвання, адсутнасць адпаведнай судовай практыкі паставіла надзвычайныя праблемы перад абодвума бакамі, асабліва ў дачыненні парога дастасавальнасці доказаў, дастатковых для вынясення абвінаваўчага прысуду. Напрыклад, пры літаральным чытанні артыкула 293 КК можа скласціся ўражанне, што для вынясення абвінаваўчага прысуду абвінавачанне павінна даказаць наяўнасць усяго пераліку адмоўных наступстваў¹⁹⁹. З пункту гледжання абароны, калі хоць бы адзін пункт гэтага пераліку не можа быць даказаны, яе кліент павінен быць апраўданы. Гэты пункт гледжання абарона адстойвала падчас першых працэсаў і касацый, прыводзячы адпаведныя доказы. Абвінавачанне заняло процілеглую пазіцыю, заяўляючы, што дастаткова даказаць наяўнасць толькі аднаго з пералічаных наступстваў. Не маючы доступу да прысудаў, БДПЧ не змагло правесці, якім чынам суддзі, якія старшынствавалі, разбіраліся з гэтым пытаннем з пункту гледжання права (і ці яны разбіраліся з ім наогул). Мяркуючы па абвінаваўчых прысудах, можна з вялікай ступенню верагоднасці выказаць здагадку, што яны прынялі бок абвінавачання.
164. Аналагічная праблема паўстала перад бакамі, якія аспрэчвалі тлумачэнне артыкула 293, у сувязі з відэаматэрыяламі, якія пракуратура прад'явіла ў якасці доказаў супраць абвінавачаных былых кандыдатаў у прэзідэнты. Асабліва падчас слуханняў па справах Статкевіча і Саннікава суд прагледзеў некалькі гадзін выступаў, мерапрыемстваў для СМІ, а таксама інтэрв'ю, у якіх кандыдаты прадстаўлялі свае перадвыбарныя платформы і звярталіся з заклікамі да грамадзян Беларусі выйсці на плошчу ўвечары 19 снежня. Ніводзін з гэтых відэаматэрыялаў не пацвердзіў, што кандыдаты заклікалі сваіх слухачоў здзяйсняць акты гвалту або падобныя ім дзеянні, якія падпадаюць пад артыкул 293. Можна заключыць, што такія выступы і заявы не маюць ніякага дачынення да абвінавачання ў арганізацыі масавых беспарадкаў. Яны могуць служыць доказам арганізацыі «несанкцыянаванай дэманстрацыі», аднак у абвінавачанні пра гэта размова не ішла²⁰⁰.
165. Пералічаныя вышэй праблемы не з'яўляюцца чымсьці выключным і могуць паўстаць у любой сістэме крымінальнага правасуддзя, якая сутыкаецца з палажэннямі заканадаўства, якія раней не прымяняліся. Аднак у дадзеным выпадку праблема з падтрыманнем абвінавачання распаўсюджвалася і на іншыя, менш чаканыя сферы. Напрыклад, цяжар даказвання бокам абвінавачання ўключаў неабходнасць даказаць наяўнасць суб'ектыўнага злачыннага «намеру», г.зн., што злачынныя паводзіны

¹⁹⁹ Артыкул 293 КК. «1. Арганізацыя масавых беспарадкаў, якія суправаджаліся гвалтам у дачыненні да асобы, пагромай, падпаламі, знішчэннем маёмасці, узброеным супрацівам прадстаўнікам улады – караецца пазбаўленнем волі на тэрмін ад пяці ад пятнаццаці гадоў».

²⁰⁰ Варта памятаць, што сам факт таго, што дадзены сход не быў санкцыянаваны, не пазбаўляе яго абароны, якую міжнароднае права прадугледжвае для мірных сходаў. Як паказваюць распрацаваныя АБСЕ / БДПЧ «Кіруючыя прынцыпы па свабодзе мірных сходаў», «[к]алі арганізатар не забяспечвае альбо адмаўляецца ад выканання якіх-небудзь абавязковых папярэдніх умоў правядзення сходу (уключаючы патрабаванне аб належным паведамленні, а таксама абавязковыя і супамерныя абмежаванні, устаноўленыя на законнай падставе), ён можа падлягаць судоваму пераследу. Тым не менш, правахоўныя органы павінны, па меры магчымасці, садзейнічаць правядзенню такога сходу» (op.cit., § 134).

абвінавачаных былі наўмыснымі²⁰¹. У выпадку з асобамі, абвінавачанымі ва «ўдзеле» паводле артыкула 293 (2) даказванне наяўнасці гэтага суб'ектыўнага элемента было дастаткова простым, асабліва калі ўлічыць, што суддзя можа рабіць выснову аб наяўнасці намеру з улікам фактычных абставін. Так, калі абвінавачаныя прысутнічалі на месцы здарэння і «ўдзельнічалі» па ўласнай волі ў забароненых дзеяннях (напрыклад, у знішчэнні маёмасці або ў аказанні ўзброенага супраціву міліцыі²⁰²), большасць суддзяў палічылі б наяўнасць суб'ектыўнага, злочыннага намеру ў дастатковай ступені даказаным.

166. Што да абвінавачаных па артыкуле 293 (1) «арганізацыя», злочынны намер даказаць значна цяжэй, і незразумела, ці быў ён наогул даказаны падчас дадзеных працэсаў. Цяжкасць складаецца ў тым, што пракурор абавязаны давесці, што абвінавачаны (у дадзеным выпадку – былыя кандыдаты Саннікаў, Статкевіч, а таксама Усс) меў намер арганізаваць іншых людзей для здзяйснення забароненых дзеянняў. Артыкулы 21 і 22 КПК трактуюць паняцці «прамы» і «ускосны» намер аднолькава – абодва з'яўляюцца падставамі для асуджэння. Калі паняцце «ускосны» намер вызначыць як нешта падобнае «нядбайнасці», то абвінавачаных па гэтых справах можна было прызнаць вінаватымі нават у тым выпадку, калі яны не мелі прамога намеру на адпаведныя наступствы (акты гвалту, пагромаў або падпалаў), а проста «абыякава ставіліся» да магчымых наступстваў²⁰³.

167. Калі прытрымлівацца адзінага беларускага каментарыя да КК, то цяжар, што ўскладаецца на абвінавачанне, яшчэ больш патрабавальны:

Не могуць разглядацца як арганізатары масавых беспарадкаў асобы, якія, напрыклад, арганізавалі санкцыянаванае або несанкцыянаванае шэсце з прававымі мэтамі, але ў наступным страцілі кантроль над паводзінамі натоўпу²⁰⁴.

168. Дадзены каментарый далей гаворыць, што для доказа намеру аб арганізацыі масавых беспарадкаў неабходна ўжыць больш высокі стандарт, г.зн. даказаць наяўнасць *прамога намеру*. Больш нізкі стандарт, *ускосны намер*, выкарыстоўваецца толькі ў дачыненні, як было раней сказана, наступстваў. Такім чынам, пракурор быў абавязаны даказаць суду, што абвінавачаныя кандыдаты наўмысна арганізавалі масавыя беспарадкі, і, асобна, што яны абыякава ставіліся да канкрэтных наступстваў²⁰⁵.

169. БДПЧ не заўважыла сярод прыведзеных абвінавачаннем доказаў такіх, якія даказвалі б наяўнасць гэтага выключна важнага кампанента. Істотныя і пераканаўчыя доказы паказвалі, што кандыдаты мелі намер арганізаваць дэманстрацыю, хоць яны ведалі, што ўлады будуць лічыць яе незаконнай. Аналагічным чынам, былі прыведзены істотныя доказы, што акты гвалту (ва ўсякім выпадку, разбурэнне дзвярэй будынка ўрада і сутычкі з міліцыяй) мелі месца. Але

²⁰¹ КПК, артыкул 21.

²⁰² Артыкул 293 патрабуе наяўнасці такіх прыкмет, як «пагромы, падпалы, гвалт у дачыненні да асобы, знішчэнне маёмасці, узброены супраціў прадстаўнікам улады».

²⁰³ Гл. КПК, арт. 22, а таксама «Навукова-практычны каментарый да Крымінальнага кодэксу Рэспублікі Беларусь»; пад рэд. А. В. Баркова, У.М. Хоміча. – 2-е выд., змен. і дап. – Мінск: ГДЗІКСТ БДУ, 2010. – с. 687.

²⁰⁴ Там жа, § 5, ст. 687.

²⁰⁵ Інакш кажучы, калі кандыдаты мелі прамы намер да арганізацыі бунту, ім магло быць абыякава, ці будуць у выніку мець месца пагромы, падпалы або акты гвалту ў дачыненні да асоб.

доказаў, што кандыдаты наўмысна дамагаліся, каб іншыя асобы здзяйснялі акты гвалту, прыведзена не было. Больш таго, усіх доказаў, якія паказвалі, што кандыдаты арганізоўвалі мірнае, хоць і незаконнае мерапрыемства, павінна было хапіць для абвяржэння версіі абвінавачання. Не маючы доступу да прысудаў, назіральнікі не маглі ацаніць, ці належным чынам суддзі разгледзелі гэтае складанае, але крытычна важнае пытанне.

Д. Высновы і рэкамендацыі

Маніторынг выявіў шэраг абставін, у якіх мела месца парушэнне прынцыпу прэзумпцыі невінаватасці. Прызнаючы легітымную неабходнасць падтрымання парадку ў зале суда, прынятыя да абвінавачаных падчас назіраемых судовых працэсаў меры бяспекі прадстаўляюцца несупамернымі і не заснаванымі на ацэнцы індывідуальнай ступені небяспекі, звязанай з гэтымі абвінавачанымі. Індывідуальныя меры бяспекі, што ўжываюцца да абвінавачаных, павінны быць ураўнаважаны з неабходнасцю захавання прынцыпу прэзумпцыі невінаватасці. Службовыя асобы дзяржавы, асабліва Прэзідэнт і суддзі судаў вышэйшых інстанцый рабілі заявы, якія ўтрымлівалі меркаванні аб вінаватасці абвінавачаных або ўказанні па спрэчных юрыдычных пытаннях, што несумяшчальна з прынцыпам прэзумпцыі невінаватасці. Мяркуючы па выніках назіранняў, магчыма, што абвінавачанне не здолела справіцца з цяжарам даказвання наяўнасці патрабаванага артыкулам 293 намеру, у той час як любая нявызначанасць закона падлягае тлумачэнню на карысць абвінавачанага. Аднак, з прычыны адмовы ў доступе да прысудаў, больш дэталёвы аналіз гэтага пытання немагчымы.

Рэкамендацыі

- Перагледзець КПК і ўнесці ў яго папраўкі, якія забяспечвалі б, каб рашэнні аб заключэнні пад варту засноўваліся на абгрунтаваным падазрэнні аб тым, што дадзеная асоба здзейсніла злачынства, і затым на індывідуальнай ацэнцы магчымасці таго, што дадзеныя затрыманы можа схвацца ад правасуддзя, знішчыць доказы, паўплываць на сведак або паўторна парушыць закон. Варта, каб рашэнне аб заключэнні той ці іншай асобы пад варту ўтрымлівала канкрэтнае тлумачэнне падстаў.
- Выкараніць практыку, пры якой суддзя, які ўдзельнічае ў разглядзе справы па сутнасці, знаёміцца з матэрыяламі абвінавачання ў поўным аб'ёме да пачатку судовага працэсу. У дакументах суддзі па гэтай справе павінны быць толькі матэрыялы, неабходныя для правядзення папярэдняга слухання і прызначэння даты судовага працэсу;
- У судовым працэсе, падзяліць стадыю разгляду справы і стадыю вынясення прысуду і не дапускаць прадстаўлення доказаў, што характарызуюць асобу абвінавачанага, да вынясення прысуду.
- Выкараніць практыку азнаямлення суддзі з інфармацыяй аб папярэдніх судзімасцях абвінавачанага да таго, як судом устаноўлена яго вінаватасць або невінаватасць у дадзенай справе.
- Усталяваць больш строгі кантроль на прадмет недапушчэння недастасавальных доказаў, якія маглі б быць далучаны да справы.

- Службовыя асобы дзяржавы ўсіх узроўняў павінны ўстрымлівацца ад публічных заяў аб вінаватасці абвінавачаных.
- Сродкам масавай інфармацыі варта адмовіцца ад практыкі апублікавання фрагментаў допытаў або падслуханых гутарак па тэлефоне, асабліва калі гаворка ідзе аб асобах, віна якіх яшчэ не прызнана судом.
- Правесці расследаванне для выяўлення крыніцы ўцечкі матэрыялаў следства, якія былі апублікаваны дзяржаўнымі сродкамі масавай інфармацыі, прыняць неабходныя меры для пакарання вінаватых і прадугледзець механізм папярэджання такіх уцечак ў будучыні.
- Для кожнага палажэння крымінальнага кодэкса, асабліва калі артыкул утрымлівае спасылку як на дзеянне, так і на яго наступствы/вынікі, варта растлумачыць, наяўнасць якога менавіта суб'ектыўнага элементу (*mens rea*) павінна давесці абвінавачанне. Палажэнне павінна паказваць, наяўнасць якога намеру (прамога або ўскоснага) належыць давесці. Што да артыкула 293, варта растлумачыць, ці неабходна даказваць наяўнасць толькі аднаго ці ўсіх пералічаных наступстваў.
- Выкараніць практыку ўтрымання абвінавачаных у клетках ў зале суда. Меры бяспекі, што ўжываюцца да абвінавачаных, у кожным выпадку павінны быць заснаваны на індывідуальнай ацэнцы рызыкі. Такія меры павінны ажыццяўляцца з улікам прынцыпу прэзумпцыі невінаватасці; варта ў максімальнай ступені імкнуцца пазбягаць абразлівага і зневажальнага для чалавечай годнасці абыходжання. Агульныя меры бяспекі, якія прымаюцца для забеспячэння парадку ў зале суда, не павінны ствараць уражанне аб вінаватасці абвінавачаных.

РАЗДЗЕЛ 5: ПРАВА НА СЛУХАННЕ Ў АДКРЫТЫМ ПАСЯДЖЭННІ

170. Кантроль грамадства над судовай сістэмай і ёсць той імператыў, які стаіць за правам на слуханне ў адкрытым пасяджэнні. Менавіта празрыстасць суда, звязаная з магчымасцю назіраць за ходам судовага працэсу, спрыяе ўмацаванню грамадскага даверу. У адпаведнасці з асноўнымі міжнароднымі дакументамі, гэтае права ўключае і права на адкрытае абвешчэнне рашэння суда. Гэта не абсалютнае права: прэсе і грамадскасці можа быць забаронена прысутнічаць на працягу ўсяго судовага працэсу або яго часткі толькі ў тым выпадку, калі гэта робіцца ў інтарэсах аховы маралі, грамадскага парадку, дзяржаўнай бяспекі або як мера абароны правоў непаўналетніх або недатыкальнасці асабістага жыцця. Але нават і ў такіх выпадках рашэнне суда належыць апавяшчаць у адкрытым пасяджэнні.
171. Вынікі гэтага маніторынгу паказваюць, што беларускія ўлады прыклалі пэўныя намаганні ў мэтах забеспячэння права на слуханне ў адкрытым пасяджэнні. На ўсіх судовых працэсах, за якімі праводзілася назіранне, быў забяспечаны доступ у залу суда некаторым прадстаўнікам грамадскасці і сродкаў масавай інфармацыі. У гэтым раздзеле гаворка пойдзе аб шэрагу выяўленых недахопаў, якія, у асноўным, датычацца абмежаванняў на доступ публікі ў памяшканне суда. З прычыны слабой акустыкі і адмовы ад выкарыстання тэхнічнага абсталявання ў шэрагу памяшканняў суда ў некаторых выпадках прысутныя не маглі сачыць за ходам працэсу ў поўным аб'ёме. Пісьмовыя тэксты рашэнняў суда не былі апублікаваны. Акрамя таго, абвінавачаным не дазволілі прысутнічаць падчас разгляду іх уласных скаргаў.

А. Міжнародныя нормы

172. Права на слуханне ў адкрытым пасяджэнні паўсюдна адносіцца да асноўных правоў чалавека і замацавана ў якасці такога ў УДПЧ²⁰⁶ і ў МПГПП²⁰⁷. Аб ім прама заяўлена ў Капенгагенскім дакуменце АБСЕ²⁰⁸. Гэтае права патрабуе, каб *«разбіральніцтва [. . .] было адкрытым для шырокай публікі, у тым ліку прадстаўнікоў сродкаў масавай інфармацыі, і не павінна, напрыклад, абмяжоўвацца пэўнай катэгорыяй асоб»*²⁰⁹.
173. Права на слуханне ў адкрытым пасяджэнні адносіцца да кваліфікаванага права. Такім чынам, у шэрагу выпадкаў можа паўстаць неабходнасць у абмежаванні адкрытага характару слуханняў у мэтах аховы бяспекі сведак або іх права на недатыкальнасць асабістага жыцця, з меркаванняў нацыянальнай бяспекі, грамадскага парадку, маралі і г.д. Аднак у кожным такім выпадку мясцовыя суды абавязаны падаць пераканаўчае прававое абгрунтаванне такога рашэння і давесці, што такія падставы пераважаюць неабходнасць забеспячэння адкрытага слухання справы. Яны таксама абавязаны забяспечыць, каб усе абмежаванні служылі толькі дасягненню адпаведнай вузкай, канкрэтнай ахоўнай мэты.
174. Права грамадскасці на азнаямленне з рашэннямі суда прызнаецца натуральным следствам прынцыпу адкрытасці судовых слуханняў. Артыкул 14 (1) МПГПП

²⁰⁶ УДПЧ, артыкул 10.

²⁰⁷ МПГПП, артыкул 14 (1).

²⁰⁸ Венскі дакумент 1989 года, § 13/09.

²⁰⁹ КПЧ ААН, Заўвага агульнага парадку № 32, гл. спасылку 70 вышэй, §29.

прадугледжвае, што «любая судовая пастанова па крымінальнай ці грамадзянскай справе павінна быць апублікавана, за выключэннем тых выпадкаў, калі інтарэсы непаўналетніх патрабуюць інашага, або калі справа датычыцца шлюбных спрэчак або апекі над дзецьмі» (вылучана аўтарамі). Хоць пацвярджэннем гэтага права магло б лічыцца адкрытае зачытванне прысуду ў судзе, КПЧ ААН выразна вызначыў, што права публічнасці распаўсюджваецца таксама і на змест слуханняў. У Заўвазе агульнага парадку № 32 аб роўнасці перад судамі і трыбуналам і аб праве кожнага на справядлівае судовае разбіральніцтва камітэт тлумачыць, што гэтае права патрабуе, каб [л]юбое судовае рашэнне па крымінальнай справе, уключаючы асноўныя высновы, доказы і прававую аргументацыю, было дададзена галоснасці»²¹⁰; абмежаванне для доступу публікі дапускаецца толькі там, дзе гэтага патрабуюць інтарэсы непаўналетніх. Такім чынам, не дапускаецца, каб галоснасць судовага рашэння абмяжоўвалася толькі пэўнай групай асоб, такіх як удзельнікі судовага працэсу або яго наведвальнікі з ліку публікі. Грамадскі кантроль прадугледжвае поўны доступ да рашэнняў суда, а «асноўныя высновы, доказы і прававая аргументацыя» звычайна не ўваходзяць у склад публічнай аб'явы судовага рашэння.

175. Гэтая міжнародная норма таксама адлюстравана ў рэкамендацыях Кіеўскай канферэнцыі БДПЧ: «Празрыстасць павінна быць нормай судаводства. . . Для паляпшэння прафесійнай і грамадскай падсправаздачнасці суддзяў, іх рашэнні павінны быць апублікаваныя ў базах дадзеных або на вэб-сайтах такім чынам, каб яны былі рэальна даступныя для грамадскасці на бясплатнай аснове»²¹¹. Кіеўскія рэкамендацыі таксама датычацца запісу саміх судовых разгледжанняў. «Для пацвярджэння дзеянняў суддзі ў зале судовага пасяджэння, а таксама для дакладнай дакументацыі працэсу, слуханні павінны фіксавацца пры дапамозе электронных сродкаў, запісы якіх дазваляюць іх поўнае ўзнаўленне. Пісьмовыя пратаколы і стэнаграфічныя справаздачы не з'яўляюцца дастатковымі»²¹².

В. Нацыянальнае заканадаўства

176. Права на слуханне ў адкрытым пасяджэнні гарантавана Канстытуцыяй Рэспублікі Беларусь, якая прадугледжвае, што «разбіральніцтва па справах ва ўсіх судах - адкрытае. Слуханне спраў у закрытым судовым пасяджэнні дапускаецца толькі ў выпадках, вызначаных законам, з захаваннем усіх правіл судаводства»²¹³. КПК паўтарае гэтую гарантыю і вызначае дапушчальныя падставы для правядзення слуханняў за зачыненымі дзвярыма²¹⁴. У адпаведнасці з міжнароднымі нормамі, слуханне можа праводзіцца ў закрытым пасяджэнні ў шэрагу дакладна пералічаных абставін²¹⁵. Згодна з законам, па рашэнні суддзі ў закрытым рэжыме можа

²¹⁰ КПЧ ААН, Заўвага агульнага парадку № 32, гл спасылку 70 вышэй, § 29. Гл. таксама Заўвагу агульнага парадку КПЧ ААН № 13 «Роўнасць перад судом і права на справядлівае і адкрытае судовае разбіральніцтва незалежным судом, створаным у адпаведнасці з законам», 13 красавіка 1984 г., § 6: «Варта адзначыць, што, нават калі публіка не дапускаецца на слуханні, акрамя пэўных строга вызначаных выключэнняў, рашэнне павінна быць апублікавана».

²¹¹ БДПЧ, «Рэкамендацыі Кіеўскай канферэнцыі аб незалежнасці суддзяў», гл спасылку 70 вышэй, рэкамендацыя 32.

²¹² Там жа.

²¹³ Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь, артыкул 114.

²¹⁴ УПК, артыкул 23(1).

²¹⁵ Там жа, артыкул 23 (2). «Разгляд крымінальнай справы ў закрытым судовым пасяджэнні дапускаецца толькі ў інтарэсах забеспячэння аховы дзяржаўных сакрэтаў і іншай ахоўваемай законам таямніцы, а таксама па справах аб злачынствах, учыненых асобамі, якія не дасягнулі шаснаццацігадовага ўзросту, па справах аб палавых злачынствах і іншых справах у мэтах прадукінення раскрыцця звестак аб інтымных

- праводзіцца ўвесь працэс або толькі асобныя пасяджэнні²¹⁶. У выпадку правядзення закрытага суда публічна апавяшчаецца толькі канчатковае рашэнне і ніякая іншая частка частка прысуду²¹⁷.
177. Разбіральніцтва па справе ў судах першай інстанцыі і разгледжанне касацыйных скаргаў адбываюцца ў адкрытым слуханні²¹⁸. Як адзначаецца ў раздзеле 2 «Роўнасць бакоў», няма адпаведнага патрабавання ў дачыненні так званых наглядных слуханняў (у апошняй інстанцыі), якія праводзяцца ў закрытым рэжыме і ў адсутнасць абвінавачанага ці адваката²¹⁹.
178. Акрамя таго, у закрытым рэжыме праводзяцца слуханні па праверцы законнасці ўтрымання пад вартай²²⁰. Нягледзячы на тое, што адвакат, пацярпелы і законны прадстаўнік абвінавачанага маюць права ўдзельнічаць у такіх слуханнях, адсутнічае палажэнне аб тым, што ў слуханнях абавязаны (ці хоць бы мае права) ўдзельнічаць і абвінавачаны²²¹.
179. У сітуацыях, калі матэрыялы па справе ўключаюць асабістую перапіску, запісы тэлефонных размоў і/або аўдыё-/відэазапісы асабістага характару, закон патрабуе, каб такія доказы прад'яўляліся на адкрытым слуханні толькі са згоды бакоў. Пры адсутнасці такой згоды слуханні павінны праходзіць у закрытым рэжыме²²².
180. Суд абавязаны падрыхтаваць пісьмовыя запісы слуханняў²²³, якія могуць быць дапоўнены аўдыё- / відэазапісамі²²⁴. Закон таксама дазваляе прысутным на адкрытым пасяджэнні рабіць нататкі і аўдыёзапісы. Фота-, кіна- і відэаздымка дапускаюцца толькі з дазволу старшыні ў судовым пасяджэнні і са згоды бакоў²²⁵.
181. На працягу пяці дзён пасля абвешчэння пастановы суда яе копіі павінны быць дастаўлены абвінавачанаму, яго адвакату і пракурору. Пацярпелыя, усе грамадзянскія пазоўнікі, адказчыкі па грамадзянскай справе і іх прадстаўнікі таксама маюць права атрымаць пастанову суда, але яны павінны звярнуцца ў суд з хадайніцтвам²²⁶. Важна звярнуць увагу на тое, што закон не згадвае больш нікога, хто меў бы права доступу да судовага рашэння. І гэта нягледзячы на тое, што Канстытуцыя гарантуе грамадзянам Беларусі права «на атрыманне, захоўванне і распаўсюджванне поўнай, дакладнай і своєчасовай інфармацыі аб дзейнасці дзяржаўных органаў, грамадскіх аб'яднанняў, аб палітычным, эканамічным і міжнародным жыцці, стане навакольнага асяроддзя»²²⁷.

баках жыцця асоб, што ўдзельнічаюць у справе, звестак, якія зневажаюць чалавечую годнасць, і ў выпадку, калі гэтага патрабуюць інтарэсы бяспекі пацярпелага, сведкі або іншых удзельнікаў крымінальнага працэсу, а таксама членаў іх сем'яў або блізкіх сваякоў і іншых асоб, якіх яны абгрунтавана лічаць блізкімі».

²¹⁶ Там жа, артыкул 287(4).

²¹⁷ Там жа, артыкул 23(4).

²¹⁸ Там жа, артыкул 381.

²¹⁹ Там жа, артыкул 411(3).

²²⁰ Там жа, артыкул 144(2).

²²¹ Там жа.

²²² Там жа, артыкул 287(5).

²²³ Там жа, артыкул 308.

²²⁴ Там жа, артыкул 308(4).

²²⁵ Там жа, артыкул 287(6).

²²⁶ Там жа, артыкул 367.

²²⁷ Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь, артыкул 34.

182. Заканадаўства Беларусі ў частцы права на слуханне ў адкрытым пасяджэнні не адпавядае міжнародным нормам па двух пунктах: у плане прадастаўлення адкрытага доступу да рашэнняў суда і ў плане дазволу абвінавачанаму прысутнічаць на слуханні, на якім прымаецца рашэнне аб заключэнні яго пад варту.

С. Атрыманыя дадзеныя і аналіз

183. За некалькімі важнымі выключэннямі, якія будуць больш падрабязна разгледжаны ніжэй, у назіраемых судовых працэсах права абвінавачаных на слуханне ў адкрытым судзе выконвалася. У зале суда прысутнічала публіка, і працэсы шырока асвятляліся ў СМІ. Наведаць слуханні хацела нашмат больш людзей, чым было месца ў зале, з прычыны чаго некаторыя патрапіць на слуханні не змаглі; разам з тым, не рабілася высілкаў, каб палегчыць доступ у залу тым, хто хацеў прысутнічаць на судовых пасяджэннях. Парадак у зале суда падтрымліваўся належным чынам. За невялікімі выключэннямі, суддзі цалкам кантралявалі працэс, і як бакі, так і публіка выконвалі іх рашэнні і распараджэнні. Залы для судовых пасяджэнняў былі абсталяваны належным чынам. Стаўленне да прадстаўнікоў СМІ і афіцыйных наведвальнікаў, такіх як назіральнікі БДПЧ і прадстаўнікі амбасадаў, было ўважлівым і апошнім прапаноўваліся самыя зручныя месцы. Ніякіх афіцыйных запісаў слуханняў па разглядзе касацыйных скаргаў не рабілася.

Вядзенне аўдыёзапісаў падчас суда

184. На пасяджэннях, якія наведвалі прадстаўнікі БДПЧ, вядзенне аўдыёзапісаў дазвалялася. Відавочна, падчас слуханняў шэраг журналістаў і прадстаўнікоў НДА карысталіся прыладамі для аўдыёзапісу, як і шэраг адвакатаў. З гэтага пункту гледжання БДПЧ ацаніла празрыстасць судовых працэдур станоўча.

Доступ да судовых рашэнняў

185. Нягледзячы на неаднаразовыя звароты ў Генеральную пракуратуру, Вярхоўны суд і Міністэрства юстыцыі, БДПЧ не змагло атрымаць дазвол на азнаямленне з тэкстамі прысудаў па назіраемых судовых справах. Тлумачэнні, якія былі атрыманы ад уладаў, асабліва з пракуратуры, з нагоды абмежавання публічнага доступу да тэкстаў прысудаў, відавочна зводзіліся да таго, што гэтага патрабавала неабходнасць абараніць права на недатыкальнасць асабістага жыцця ўсіх удзельнікаў працэсаў (у тым ліку абвінавачаных, пацярпелых і/або сведак). На гэты довад у якасці абгрунтавання спасылаліся таксама пры тлумачэнні абмежаванага доступу да абвінаваўчых актаў. Аднак, гэтая часта згадаемая неабходнасць абароны недатыкальнасці асабістага жыцця сама па сабе не супярэчыць магчымасці доступу да судовай дакументацыі і не скасоўвае яе.

186. Публікацыя прысудаў з'яўляецца нармальнай практыкай ва ўсім рэгіёне АБСЕ. Напрыклад, Іспанія²²⁸, Канада²²⁹ і Расія прынялі законы, якія дазваляюць адкрыты

²²⁸ Заканадаўства Іспаніі гарантуе агульную публічнасць судовых слуханняў. Глядзіце Арганічны закон Іспаніі аб судовай уладзе, артыкул 232 («1. Судовае разбіральніцтва з'яўляецца публічным, за выключэннем прадугледжаных працэсуальным законам выпадкаў. 2. У выключных выпадках, з меркаванняў забеспячэння грамадскага парадку і абароны правоў і свабод, суддзі і суды могуць, шляхам абгрунтаванага рашэння, абмежаваць аб'ём раскрываемай інфармацыі і даць згоду на правядзенне ўсіх слуханняў або іх часткі ў закрытым рэжыме»), а таксама артыкул 234 (1. «Сакратары і службовыя асобы судовай установы прадастаўляюць зацікаўленым асобам любую запытаную інфармацыю аб стане судовага разбіральніцтва, якую такія асобы могуць вывучаць і аналізаваць, за выключэннем тых выпадкаў, калі інфармацыя з'яўляецца або прызнаецца сакрэтнай ва ўстаноўленым законам парадку. Згодна з палажэннямі гэтага закону таксама дазваляецца прадастаўляць доступ да

доступ, пры забеспячэнні належнай аховы. Закон РФ заснаваны на прынцыпах празрыстасці і свабоды інфармацыі і гарантуе доступ грамадскасці да інфармацыі, якая датычыцца дзейнасці судаў, уключаючы любыя судовыя пастановы²³⁰. Звычайна такія законы прадугледжваюць выдаленне пунктаў, якія ўтрымліваюць дзяржаўную таямніцу і іншую ахоўваемую інфармацыю²³¹. Такое рэдагаванне дакументаў (выдаленне імён, кантактных і іншых звестак, з дапамогай якіх можна вызначыць асобу таго ці іншага чалавека) адпавядае дастасавальным міжнародным нормам.

187. Усе судовыя слуханні, за якімі праводзіліся назіранне, праходзілі ў залах суда. У цэлым, гэтыя залы былі добра ўмэбляваны і адрамантаваны. Назіральнікі адзначылі, што большасць залаў суда была абсталявана належным чынам, так як, відавочна, у многіх з іх мелася гуказапісвальнае або гукаўзмацняльная абсталяванне. У большасці залаў суда меліся правадныя мікрафоны, аднак гэтае абсталяванне не выкарыстоўвалася для перадачы сігнала публіцы. Ва ўсіх выпадках залы суда мелі (ці ў іх было дастаўлена) абсталяванне для прагляду асноўных відэаматэрыялаў, што выкарыстоўваліся ў якасці доказаў, як, напрыклад, пераносныя кампутары з маніторамі і DVD-прайгравальнікамі.

188. Назіральнікі звярнулі ўвагу на тое, што ў шэрагу выпадкаў публіка не магла сачыць за ходам судовых слуханняў па прычыне дрэннай акустыкі, з-за чаго было дрэнна чуваць рэплікі бакоў і сведак, альбо таму што службовыя асобы суда хутка і неразборліва зачитвалі дакументы²³². Нягледзячы на тое, што, як ужо ўзгадвалася

зместу паказанняў. 2. Абодва бакі і любая асоба, якая можа давесці законнасць сваёй цікавасці, маюць права атрымаць незавераныя выпіскі з папярэдніх вытворчасці па справе і занесеныя ў пратакол матэрыялы справы, за выключэннем выпадкаў, калі яны вызначаюцца як сакрэтныя або канфідэнцыйныя»).

²²⁹ У даследаванні, выкананым па замове Судовага савета Канады, зроблена выснова аб тым, «што права публікі на адкрытыя судовыя слуханні з'яўляецца важным канстытуцыйным правам, што права на недатыкальнасць асабістага жыцця з'яўляецца фундаментальнай каштоўнасцю, і што права на адкрыты суд звычайна пераважае права на недатыкальнасць асабістага жыцця» (Discussion Paper on Open Courts, Electronic Access to Court Records, and Privacy, drafted by the Judges Technology Advisory Committee of the Canadian Judicial Council), май 2003 г., с. 18, знаходзіцца на адрасе: http://www.cjc-ccm.gc.ca/cmslib/general/news_pub_techissues_OpenCourts_20030904_en.pdf.)

²³⁰ Федэральны закон Расійскай Федэрацыі № 262-ФЗ «Аб забеспячэнні доступу да інфармацыі аб дзейнасці судаў у Расійскай Федэрацыі» ад 22 снежня 2008 г., артыкул 4: «Асноўнымі прынцыпамі забеспячэння доступу да інфармацыі аб дзейнасці судаў з'яўляюцца: 1) адкрытасць і даступнасць інфармацыі аб дзейнасці судаў, за выключэннем выпадкаў, прадугледжаных заканадаўствам Расійскай Федэрацыі; 2) дакладнасць інфармацыі аб дзейнасці судаў і своєчасасць яе апублікавання; 3) свабода пошуку, атрымання, перадачы і распаўсюджвання інфармацыі аб дзейнасці судаў любым законным спосабам; 4) захаванне правоў грамадзян на недатыкальнасць прыватнага жыцця, асабістую і сямейную таямніцу, абарону іх гонару і дзелавой рэпутацыі, правы арганізацый на абарону іх дзелавой рэпутацыі; захаванне правоў і законных інтарэсаў удзельнікаў судовага працэсу пры прадастаўленні інфармацыі аб дзейнасці судаў; 5) неўмяшальніцтва ў ажыццяўленне правосуддзя пры апублікаванні інфармацыі аб дзейнасці судаў». Акрамя таго, артыкул 15 прадугледжвае публікацыю судовых актаў у сетцы Інтэрнэт.

²³¹ Там жа, артыкул 14(5): «Не падлягаюць размяшчэнню ў сетцы Інтэрнэт тэксты судовых актаў, вынесеныя па справах: 1) якія закранаюць бяспеку дзяржавы; 2) якія вынікаюць з сямейна-прававых адносін, у тым ліку па справах аб усынаўленні (удачарэнні) дзіцяці, іншых справах, якія закранаюць правы і законныя інтарэсы непаўналетніх; 3) аб злачынствах супраць палавой недатыкальнасці і палавой свабоды асобы; 4) аб абмежаванні дзеяздольнасці грамадзяніна або аб прызнанні яго недзеяздольным; 5) аб прымусовай шпіталізацыі грамадзяніна ў псіханеўралагічны стацыянар і прымусовым псіхіятрычным аглядзе; 6) аб унясенні выпраўленняў або змяненняў у запісы актаў грамадзянскага стану; 7) аб устанаўленні фактаў, якія маюць юрыдычнае значэнне і якія разглядаюцца судамі агульнай юрысдыкцыі».

²³² Напрыклад, на працэсах па справах Ліхавіда, Лобана і інш, а таксама Мядзведзя.

вышэй, залы суда былі абсталяваны гукаўзмацняльным абсталяваннем, яно не ўключалася. Гэтую сітуацыю пагаршала яшчэ і тое, што залы былі перапоўненыя. Немагчымасць пачуць сказанае выклікала ў аўдыторыі прыкрасць і раздражненне²³³. Акрамя таго, падчас дэманстрацыі відэаматэрыялаў некаторыя ўдзельнікі працэсу стаялі перад экранам, часам засланяючы яго ад аўдыторыі²³⁴. Падчас большасці іншых судовых працэсаў экраны былі разгорнуты так, што публіка не магла бачыць дэманструемыя відэаматэрыялы²³⁵. Усе гэтыя фактары перашкаджалі дзейснай рэалізацыі права на адкрытае слуханне.

Бяспека ў памяшканнях і залах суда

189. Згаданая вышэй прысутнасць супрацоўнікаў службаў бяспекі (гл. Раздзел 1 аб праве на бесстароннасць суда) таксама адбілася і на адкрытасці судовых слуханняў. Непрыкрытая прысутнасць службаў бяспекі, праверка дакументаў і здымка на відэа ўсіх, хто ўваходзіў у залу, а таксама падслухоўванне іх гутарак у зале суда на некаторых людзей дзейнічалі як сродак запалохвання. Нават з пункту гледжання бяспекі мэта гэтых дакучлівых захадаў незразумелая і яны заслугоўваюць перагляду.
190. Ахоўнікі суда, са свайго боку, былі, як правіла, ветлівыя і прафесійныя, за некаторымі, годнымі згадкі выключэннямі²³⁶. Ахоўнікі суда былі апранутыя ў спецыяльную форму і, у колькасці ад чатырох да васьмі чалавек на судовы працэс, памяшканні агульнага прызначэння і пярэдняю частку залы суда, ахоўваючы падсудных, якія знаходзіліся у клетцы. У іх задачу ў дачыненні публікі ўваходзіла забеспячэнне захавання строгіх правіл паводзін у зале.

Прысутнасць абвінавачаных на разглядзе касацыйных скаргаў

191. Назіральнікі прысутнічалі на дзесяці слуханнях па разглядзе скаргаў. Ва ўсіх выпадках, калі гаворка ішла пра асуджаных да адбывання пакарання ў месцах зняволення строгага або агульнага рэжыму, ім не дазвалялася прысутнічаць на разглядзе скаргаў, нягледзячы на тое, што некаторыя адвакаты звярталіся з просьбай дапусціць іх падабаронных. Асуджаныя з месцаў зняволення менш строгага рэжыму мелі права прысутнічаць, і многія яго скарысталі. Звяртае на сябе ўвагу тое, што пры разглядзе скаргаў не вядзецца ніякіх афіцыйных запісаў у адрозненне ад судовых слуханняў у першай інстанцыі, дзе сакратар суда піша пратакол ад рукі.

Прысутнасць публікі

192. За адным важным выключэннем, гаворка пра якое ідзе ніжэй, публіка дапускалася на судовыя слуханні. Разам з тым, наведванне судаў было абмежаваным з прычыны цэлага шэрагу аб'ектыўных перашкод. Па-першае, памеры залы судаў былі разлічаны прыкладна на 50-70 чалавек. Публіка сядзела на драўляных лавах, якіх у кожнай зале налічвалася ад шасці да васьмі, і на кожнай лаве змяшчалася ад васьмі

²³³ Напрыклад, на слуханнях па справе Ліхавіда, 22 сакавіка 2011 г., на ранішнім пасяджэнні. Неаднаразова прысутныя з публікі звярталіся да ўдзельнікаў слуханняў з просьбай «казаць гучней». Хоць прадстаўнікі БДПЧ і сядзелі ў першых радах, часам яны таксама ледзь-ледзь маглі пачуць удзельнікаў.

²³⁴ Напрыклад, на слуханнях па справах Мядзведзя, 10 сакавіка 2011 г., дзеннае пасяджэнне.

²³⁵ Напрыклад, на слуханнях па справе Саннікава, 11 мая 2011 г., ранішняе пасяджэнне.

²³⁶ На слуханнях па справе Саннікава, 29 красавіка 2011 г., падчас дзённага пасяджэння, калі публіка пачала перашэптывацца з нагоды нейкіх паказанняў, ахоўнік перапыніў разгляд справы і зрабіў заўвагу суддзі ў прысутнасці публікі: «Нагадайце публіцы аб правілах паводзін!». Суддзя паслухалася. Гл. Раздзел 2 вышэй, § 100.

да дванаццаці чалавек. Звычайна першы і другі рады былі зарэзерваваны для назіральнікаў БДПЧ, дыпламатычных прадстаўнікоў і пацярпелых, або, калі абвінавачаныя не знаходзіліся пад вартай – для абвінавачаных і іх адвакатаў. Семі абвінавачаных звычайна размяшчаліся на наступных двух радах, а за імі знаходзілася прэса. Некалькі месцаў займалі згаданыя вышэй аператыўныя супрацоўнікі²³⁷, а часам цэлы рад або нават два займалі студэнты юрыдычных факультэтаў. Астатнім наведвальнікам, уключаючы прадстаўнікоў НДА, звычайна заставаліся толькі два-тры рады, г.зн. прыкладна 15-30 месцаў. З улікам значнай грамадскай цікавасці да гэтых працэсаў, такой колькасці месцаў было недастаткова для ўсіх жадаючых. Назіральнікі не мелі магчымасці сустрэцца з адміністрацыяй судаў або суддзямі і высветліць, ці маюцца ў іх больш ёмістыя памяшканні, і якія дадатковыя захады можна было б зрабіць²³⁸.

193. Варта адзначыць, што часам у будынку аднаго суда праходзіла некалькі слуханняў адначасова. У такіх выпадках некаторыя залы суда былі досыць прасторнымі і мясцілі ўсіх наведвальнікаў, хоць гэта было хутчэй выключэннем, чым правілам. Хоць назіральнікі БДПЧ не заўважылі ніякіх адмысловых мер, накіраваных на недапушчэнне ў суд наведвальнікаў (за выключэннем таго, што занятыя дадатковымі супрацоўнікамі службаў бяспекі месцы маглі б паслужыць публіцы), не рабілася ніякіх дадатковых высілкаў для допуску большай колькасці наведвальнікаў. Напрыклад, у калідорах не былі ўстаноўлены відэаэкраны, пасаджэнні не пераносіліся ў больш прасторнае памяшканне, як гэта робіцца ў некаторых судах, калі слуханні, што праходзяць у іх, выклікаюць значную цікавасць грамадскасці.

Недапушчэнне міжнародных назіральнікаў ад НДА

194. БДПЧ стала вядома аб тым, што судовыя працэсы наведваюць члены міжнароднай маніторынгавай ініцыятывы НДА пад назвай «Міжнародная назіральная місія Камітэта міжнароднага кантролю за становішчам з правамі чалавека ў Беларусі». У місію ўваходзілі прадстаўнікі НДА з шэрагу суседніх краін, якія назіралі за судовымі працэсамі разам з публікай. Місія публікавала заявы для грамадскасці са сваёй ацэнкай судовых працэсаў. З відавочным парушэннем абавязацельстваў АБСЕ²³⁹, гэтыя назіральнікі былі выдвараны з Беларусі²⁴⁰. Ніводнаму з іх прадстаўнікоў не дазволілі застацца і прысутнічаць на слуханнях.

Непаслядоўнасць у прадастаўленні доступу да матэрыялаў

195. Назіральнікі адзначылі непаслядоўнае стаўленне падчас розных судовых працэсаў да характару матэрыялаў і спосабу іх прадастаўлення публіцы. У некаторых выпадках, напрыклад, з дапамогай тэлевізара публіцы дазвалялася

²³⁷ §99.

²³⁸ На самай справе суды мелі ў сваім распараджэнні памяшканні большага памеру. Гл. http://www.rferl.org/content/trialopens_in_minsk_over_subway_bombing_belarus/24329015.html, пар. 28, (наведванне вэб-сайта 17 верасня 2011 г.).

²³⁹ Гл. Маскоўскі дакумент 1991 года, § 43.2: "імкнучца садзейнічаць наведванню іх краін няўрадавымі арганізацыямі любой дзяржавы-удзельніцы з мэтай назірання за ўмовамі ў галіне чалавечага вымярэння"; 43.3: "вітаць дзейнасць НДА, уключаючы, сярод іншага, праверку выканання абавязацельстваў у рамках НБСЕ ў галіне чалавечага вымярэння"; і 43.4: "прадастаўляць НДА магчымасць, з прычыны іх важнай ролі ў рамках чалавечага вымярэння НБСЕ, даводзіць свае думкі да іх уласных урадаў і ўрадаў усіх іншых дзяржаў-удзельніц падчас будучай працы НБСЕ ў галіне чалавечага вымярэння".

²⁴⁰ http://www.rferl.org/content/belarus_expels_russian_observers_of_court_trials/24094418.html 1. Гл. таксама http://www.rferl.org/content/belarus_expels_russian_rights_activist/2341685.html.

бачыць відэадоказы, а часам – не. Магчыма, за гэтымі адрозненнямі стаялі прычыны арганізацыйнага характару, але справа была таксама ў тым, што суддзі аддавалі перавагу бакам працэсу, а не публіцы. Такія сітуацыі выклікалі прыкрасць, так як у большасці спраў відэадоказы мелі вырашальнае значэнне. Характэрна, што адзін суддзя задаволіў просьбу назіральніка БДПЧ і дазволіў яму сесці збоку ў зале суда так, каб быў бачны відэаэкран²⁴¹.

196. Непаслядоўнасць выяўлялася і ў тым, які менавіта матэрыял абвінавачання зачытваўся ў судзе, што адмоўна адбівалася на захаванні прынцыпу вуснасці і непасрэднасці пры разглядзе доказаў²⁴². Згодна з палажэннямі КПК, абвінаваўца збірае доказы супраць абвінавачанага і, падаўшы абароне магчымасць вывучыць іх змест, перадае ўсе матэрыялы суддзі²⁴³. Падчас судовага разбіральніцтва суддзя вывучае гэтыя доказы ў прысутнасці абодвух бакоў. Пісьмовыя матэрыялы звычайна зачытваюцца ўслых. Часам пракурор ці суддзя проста заяўлялі, аб чым ідзе гаворка ў дадзеным дакуменце, а часам зачытвалі яго змест цалкам – як правіла, у даволі хуткім тэмпе, з-за чаго было цяжка сачыць за тэкстам і цяжка яго зразумець. Склалася ўражанне, што ніякага цвёрдага правіла на конт гэтага не было. Такая ж непаслядоўнасць выяўлялася і пры праглядзе відэа- і іншых матэрыялаў. Напрыклад, публіка магла глядзець матэрыялы відэаздымкі (калі экран не быў павернуты ўбок), што прад'яўляліся як доказ, але іншы доказ – пратакол агляду – паглядзець ужо не было магчымасці. Публіка магла бачыць фатаздымак, калі ён быў выкананы ў лічбавым фармаце і яго можна было паказаць на экране, але фатаздамкі ў папяровым фармаце публіка бачыць не магла. Такая непаслядоўнасць сама па сабе не парушае правоў абвінавачанага на справядлівы суд, калі пры гэтым не маюць месца маніпуляцыі, накіраваныя на тое, каб схіліць меркаванне суддзі на карысць абвінавачання. Аднак, яна адмоўна адбіваецца на прынцыпе празрыстасці.

D. Высновы і рэкамендацыі

197. Права на слуханне ў адкрытым судзе мае надзвычай вялікае значэнне ў тым сэнсе, што яно забяспечвае важную гарантыю абароны правоў асобы. Але адкрытыя судовыя працэсы – гэта не толькі гарантыя справядлівасці для абвінавачанага; адначасова яны з'яўляюцца важным інструментам фарміравання і падтрымкі ў грамадстве даверу да адпраўлення правасуддзя. Такім чынам, важна, каб публіка мела доступ не толькі да судовых слуханняў, але і да судовых пастаноў, абвінаваўчых актаў і іншай судовай інфармацыі. Такім жа чынам, калі асобныя судовыя працэсы выклікаюць вялікую цікавасць грамадскасці, варта прымаць разумныя меры для размяшчэння публікі. Нягледзячы на тое, што падчас гэтых працэсаў права на слуханне ў адкрытым судзе ў асноўным захоўвалася, паколькі слуханні былі адкрытымі, прынамсі, для тых грамадзян і журналістаў, якія здолелі заняць сабе месца²⁴⁴, назіральнікаў ад міжнароднай кааліцыі НДА сістэматычна пазбаўлялі такой магчымасці ў парушэнне абавязацельстваў АБСЕ. Адсутнасць у грамадскасці доступу да тэкстаў прысудаў таксама парушае права на слуханне ў адкрытым судзе. Ні падазраваемых, ні

²⁴¹ Суд па справе Статкевіча, 14 мая 2011 г., ранішняе пасяджэнне.

²⁴² КПК, артыкул 286.

²⁴³ КПК, артыкул 105. Гл. Раздзел 4 «Прэзюмпцыя невінаватасці» пра праблемы, якія стварае такая практыка.

²⁴⁴ Як адзначалася вышэй, дыпламатычным прадстаўнікам і назіральнікам БДПЧ заўсёды прадастаўляліся лепшыя месцы.

прадстаўнікоў грамадскасці не пусцілі на слуханні аб заключэнні пад варту, а асуджаныя не змаглі прысутнічаць на разгляджанні сваіх скаргаў.

198. Варта, каб садзейнічанне насельніцтву ў рэалізацыі яго права на доступ да судовых слуханняў стала адной з асноўных функцый судаў у Беларусі. Службам бяспекі варта дапамагаць у рэалізацыі гэтага права з такой жа стараннасцю, з якой яны выконваюць свае абавязкі па захаванні бяспекі. Сродкі, якія цяпер выдаткоўваюцца на відэаздымку ўсіх, хто ўваходзіць у залу суда, маглі б быць больш разумна накіраваныя на запіс усяго судовага працэсу і вядзенне электронных пратаколаў. Гэта павысіла б узровень выканання абавязацельстваў АБСЕ. У якасці сродку ўмацавання незалежнасці судаў і мінімізацыі магчымасцей для ўмяшання ў іх працу, варта, каб служба аховы суда знаходзілася выключна пад кіраўніцтвам старшыні суда.

Рэкамендацыі

- Перагледзець адпаведныя палажэнні заканадаўства адносна прадастаўлення адкрытага доступу да рашэнняў суда і забяспечыць гарантыі такога доступу, з улікам законных абмежаванняў, звязаных з раскрыццём асабовых дадзеных і пытаннямі дзяржаўнай бяспекі.
- Пры разглядзе спраў, якія выклікаюць значную грамадскую цікавасць, прымаць канкрэтныя меры для таго, каб зала суда магла змясціць чакаемую колькасць прысутных - напрыклад, шляхам усталявання відэаэкранаў ці пераносу пасяджэння ў больш ёмістае памяшканне. Выкарыстоўваць гукаўзмацняльнае абсталяванне.
- Забяспечыць бесперашкодны доступ на адкрытыя судовыя працэсы міжнародным назіральнікам ад НДА.
- Перагледзець меры бяспекі ў памяшканні суда, забяспечыўшы, каб адказным за бяспеку быў старшыня суда, і каб гэтая важная функцыя не перадавалася асобам, якія не маюць дачынення да судовых органаў.
- Супрацоўнікі аховы суда павінны праходзіць належнае навучанне правілам абыходжання з грамадскасцю, насіць апазнавальныя знакі і ўмець ветліва і паважліва адказваць на пытанні наведвальнікаў. Варта, каб прыход у суд наведвальнікаў вітаўся, і каб прымаліся меры для паляпшэння ўмоў знаходжання публікі ў зале – пры ўмове захавання належнага парадку.
- Адмовіцца ад практыкі адкрытай відэаздымкі ўсіх, хто ўваходзіць у будынак суда. У выпадках, калі гэта прадывкавана меркаваннямі бяспекі, разгледзець мэтазгоднасць усталявання камер відэаназірання і забяспечыць, каб пры адсутнасці на запісах супрацьзаконных дзеянняў усе відэазапісы своєчасова знішчаліся.
- Забяспечыць афіцыйнае стэнаграфаванне ўсіх слуханняў, уключаючы разгляджанне касацыйных скаргаў, з тым, каб забяспечыць поўны і дакладны запіс працэсу.
- Унесці папраўкі ў палажэнні КПК наконт працэдуры правядзення слуханняў аб захаванні пад вартай, і зрабіць такія слуханні адкрытымі пры абавязковым удзеле абвінавачанага.

- Дазволіць абвінавачаным прысутнічаць пры разглядзе касацыйнай скаргі па іх справах.

РАЗДЗЕЛ 6: ПРАВА АБАРАНЯЦЬ СЯБЕ САМОМУ АБО З ДАПАМОГАЙ АДВАКАТА НА ЎЛАСНЫ ВЫБАР

199. Права на абарону – яшчэ адзін істотны аспект права на справядлівы суд. Яно прадугледжвае магчымасць выбудоўваць абарону, а таксама звяртацца да дапамогі дзейснага юрыдычнага прадстаўніцтва. Гэтае права аўтаматычна прызнае, што ў крымінальнай вытворчасці дзяржава ставіць пад пагрозу асноўныя правы чалавека – на жыццё і свабоду. Права на юрыдычную дапамогу садзейнічае належнаму выкананню дзяржавай абавязацельстваў, што ўскладаюцца на яе законам, без парушэння правоў асобы ў судовым працэсе.
200. Назіральнікі БДППЧ заўважылі, што ў шэрагу выпадкаў рэалізацыя права быць прадстаўленым адвакатам на ўласны выбар была ўскладнена скасаваннем ліцэнзій адвакатаў, што ўспрымаецца як неналежнае ўмяшанне выканаўчай улады ў прафесійную незалежнасць і этычныя абавязкі юрыстаў. Шэрагу адвакатаў на працягу доўгага часу было адмоўлена ў доступе да падабаронных.

А. Міжнародныя нормы

201. Як УДПЧ²⁴⁵, так і МПГПП²⁴⁶ прадугледжваюць права абвінавачанага ў здзяйсненні злачынства абараняцца самому або праз адваката. Абвінавачаны таксама мае права абараняцца з дапамогай адваката на ўласны выбар²⁴⁷. Гэтае права выразна адлюстравана ў абавязацельствах АБСЕ²⁴⁸. Такім жа чынам, Асноўныя прынцыпы ААН у дачыненні да ролі юрыстаў таксама пацвярджаюць права кожнага чалавека на дапамогу адваката і заклікаюць дзяржавы распрацаваць дзейсныя працэдуры для забеспячэння «*эфектыўнага і роўнага доступу да юрыстаў*»²⁴⁹.
202. Замацаваная ў міжнародным праве канцэпцыя справядлівасці патрабуе, каб абвінавачаныя мелі магчымасць карыстацца паслугамі адваката ўжо на пачатковых этапах допыту ў паліцыі. МПГПП патрабуе «неадкладнага доступу да адваката»²⁵⁰, гэта значыць, на працягу 48 гадзін²⁵¹.
- Кожны чалавек, пазбаўлены волі, мае права на неадкладны доступ да паслуг адваката і зносіны з ім без сведак. Неадкладны доступ да адваката на раннім этапе паліцэйскага расследавання мае важнае значэнне для прадухілення ўстойлівай шкоды ў дачыненні да правоў на судовую абарону*²⁵².

²⁴⁵ УДПЧ, артыкул 11(1).

²⁴⁶ МПГПП, артыкул 14(3)(b).

²⁴⁷ МПГПП, артыкул 14(3)(b).

²⁴⁸ Напрыклад, гл. Капенгагенскі документ 1990 года, §5.17.

²⁴⁹ «Асноўныя прынцыпы ААН у дачыненні да ролі юрыстаў» (1990 г.), Прынцыпы 1-4, «Доступ да юрыстаў і юрыдычных паслуг».

²⁵⁰ КПЧ ААН, Заўвага агульнага парадку № 32, гл. спасылку 70 вышэй, §34.

²⁵¹ Асноўныя прынцыпы ААН у дачыненні да ролі юрыстаў (1990 г.), Прынцып 7: «*Усе арыштаваныя ці затрыманыя асобы, павінны атрымліваць неадкладны доступ да юрыста ў любым выпадку не пазней, чым праз 48 гадзін з моманту арышту або затрымання*».

²⁵² Права чалавека пры адпраўленні правасуддзя: Дапаможнік па правах чалавека для суддзяў, пракурораў і адвакатаў (Human Rights in the Administration of Justice: A Manual on Human Rights for Judges, Prosecutors and Lawyers), Раздзел 6, арт. 240. Знаходзіцца на адрасе: www.ohchr.org/Documents/Publications/training9chapter7en.pdf (дата апошняга наведвання вэб-сайта - 27 чэрвеня 2011 г.).

203. Адвакат павінен мець магчымасць сустрэцца са сваімі кліентамі без сведак і мець зносіны з імі ва ўмовах поўнай канфідэнцыяльнасці. Адмова ў сустрэчы з адвакатам з моманту арышту і, безумоўна, на працягу першых 48 гадзін пасля яго пры любых апраўданнях такога адказу несумяшчальная з правамі абвінавачанага згодна з артыкулам 14 (3) МПГПП. Гэта таксама выклікае заклапочанасць у сувязі з палажэннямі Канвенцыі супраць катаванняў і іншых жорсткіх, бесчалавечных ці прыніжаючых годнасць відаў абыходжання і пакарання (КСК ААН), тлумачэнні якой патрабуюць права на сустрэчу з адвакатам неадкладна з моманту пазбаўлення волі²⁵³. Права на абарону парушаецца таксама ў тым выпадку, калі затрыманаму не дазваляюць весці перапіску з адвакатам. Такім чынам, як толькі затрыманы выявіць жаданне будаваць сваю абарону з дапамогай адваката, такі кантакт павінен быць дазволены²⁵⁴.
204. У адпаведнасці з міжнароднымі нормаў, у выпадках, калі гэтага патрабуюць інтарэсы правосуддзя, немаёмныя абвінавачаныя забяспечваюцца бясплатнай або фінансуемай дзяржавай прававой дапамогай. Калі вырашаецца пытанне аб пазбаўленні волі, то інтарэсы правосуддзя ў прынцыпе патрабуюць юрыдычнага прадстаўніцтва. Такое прадстаўніцтва павінна быць кампетэнтным і эфектыўным²⁵⁵. Парушэнне артыкула 14 (3) МПГПП можа мець месца, калі суд ці іншы адпаведны орган улады «перашкаджаюць прызначаным адвакатам у эфектыўным выкананні іх функцый»²⁵⁶.
205. Адпаведныя міжнародныя нормы прадугледжваюць, што дзяржава абавязана прадастаўляць дастатковыя сродкі для падрыхтоўкі абароны. Такія сродкі павінны ўключаць доступ да дакументаў і іншых доказаў, неабходных абвінавачанаму для падрыхтоўкі да слухання сваёй справы, а таксама магчымасць мець зносіны з адвакатам. Камітэт ААН па правах чалавека адмыслова адзначыў, што «адвакаты павінны мець магчымасць кансультаваць і прадстаўляць сваіх кліентаў у адпаведнасці з усталяванымі прафесійнымі нормаў і меркаваннем без якіх-небудзь абмежаванняў, уплыву і ціску ці неправамернага ўмяшання з любога боку»²⁵⁷.

²⁵³ У сваіх заўвагах з нагоды трэцяга перыядычнага даклада Расійскай Федэрацыі КСК асудзіў «...адсутнасць належнага доступу пазбаўленых свабоды асоб, адразу ж пасля іх затрымання, да адваката, лекара і членаў сям'і...», (Заклучныя заўвагі па Расіі ад 6 чэрвеня 2002 г.), САТ/С/СК/28/4, у § 6(с) (вылучана аўтарамі). У сваіх Заклучных заўвагах па Казахстану ад 12 снежня 2008 г. КСК спецыяльна рэкамендаваў, што «дзяржаве-удзельніцы варта своечасова прымаць эфектыўныя меры па забеспячэнню таго, каб чалавек не падвяргаўся фактычна сакрэтнаму затрыманню і каб усе затрыманыя падазраваныя на практыцы забяспечваліся ўсімі асноўнымі гарантыямі на працягу ўтрымання пад вартай. Да іх ліку адносіцца, у прыватнасці, пачынаючы з фактычнага моманту пазбаўлення волі, права на доступ да адваката...» (САТ С/КА2/СО/2 (2008), § 9 (вылучана аўтарамі)).

²⁵⁴ Гл., напрыклад, справу *Келлі супраць Ямаікі* (Kelly v. Jamaica), Каментарый нумар 537/1993, агляд КПЧ ад 17 ліпеня 1996 г., §9.2: "Паводле матэрыялаў аўтар, калі яго даставілі 24 сакавіка 1988 г. ў паліцэйскі ўчастак у Гановеры, заявіў супрацоўнікам паліцыі, што ён жадае пракансультавацца са сваім адвакатам спадаром Маклеадам, аднак паліцыянт не задавальнялі яго просьбу на працягу пяці дзён. З улікам гэтых акалічнасцей Камітэт робіць выснову, што прадугледжанае пунктам 3b артыкула 14 права заяўніка зносіцца з выбраным ім самім абаронцам было парушана". Гл. таксама Заклучныя заўвагі КПЧ па дакладзе Іспаніі ад 3 красавіка 1996 г. (CCPR/C/79/Add.61), §12: «Камітэт выказвае заклапочанасць у сувязі з захаваннем спецыяльных заканадаўчых актаў, у адпаведнасці з якімі асобы, падазраемыя ў прыналежнасці да ўзброеных груп або ў супрацоўніцтве з імі, могуць утрымлівацца без сувязі з вонкавым светам пад вартай да пяці дзён і не мець доступу да адваката на іх ўласны выбар...».

²⁵⁵ Асноўныя прынцыпы ААН у дачыненні да ролі юрыстаў (1990), Прынцып 6.

²⁵⁶ МПГПП, арт. 14 (3). Гл. таксама КПЧ ААН, Заўвага агульнага парадку № 32, спасылка 70 вышэй, § 38.

²⁵⁷ КПЧ ААН, Заўвага агульнага парадку № 13 аб роўнасці перад судом і аб праве на справядлівае і адкрытае разгляджанне створаным у адпаведнасці з законам незалежным судом (Арт. 14), CCPR/C/GC/13, 13 красавіка 1984 г., §9.

206. Асноўныя прынцыпы ААН у дачыненні да ролі юрыстаў прадугледжваюць, што дзяржавы павінны *«забяспечваць, каб юрысты: маглі выконваць усе свае прафесійныя абавязкі ў абстаноўцы, свабоднай ад пагроз, перашкод, запалохвання або неапраўданага ўмяшальніцтва; і, сярод іншага, не падвяргаліся судоваму пераследу ці адміністрацыйным, эканамічным і іншым санкцыям за любыя дзеянні, учыненыя ў адпаведнасці з прызнанымі прафесійнымі абавязкамі, нормамі і этыкай, а таксама пагрозам такога пераследу і санкцый»*²⁵⁸. Гэтыя прынцыпы таксама патрабуюць, каб юрысты карысталіся *«грамадзянскім і крымінальным імунітэтам у дачыненні да адпаведных заяў, зробленых добрасумленна ў выглядзе пісьмовых прадстаўленняў у суд або вусных выступаў у судзе або падчас выканання імі сваіх прафесійных абавязкаў у судзе, трыбунале або іншым юрыдычным ці адміністрацыйным органе»*²⁵⁹.

В. Нацыянальнае заканадаўства

207. Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь замацоўвае права кожнага на юрыдычную дапамогу і прадугледжвае, што *«кожны мае права на юрыдычную дапамогу для ажыццяўлення і абароны правоў і свабод, у тым ліку права карыстацца ў любы момант дапамогай адвакатаў і іншых сваіх прадстаўнікоў у судзе, іншых дзяржаўных органах, органах мясцовага кіравання, на прадпрыемствах, ва ўстановах, арганізацыях, грамадскіх аб'яднаннях і ў адносінах са службовымі асобамі і грамадзянамі»*²⁶⁰. Пры гэтым яна спецыяльна ўстанаўлівае права на бясплатную юрыдычную дапамогу за кошт дзяржавы ў выпадках, устаноўленых законам²⁶¹.
208. КПК дэталізуе права на юрыдычную дапамогу, прадугледжваючы, што кожны падазраваемы або абвінавачаны па крымінальнай справе мае права абараняць сябе асабіста або з юрыдычнай дапамогай адваката, адкуль вынікае абавязак пракуратуры растлумачыць такой асобе яе правы і садзейнічаць іх ажыццяўленню²⁶². Разам з тым, кодэкс прама не надзяляе абвінавачанага правам на прадстаўленне яго інтарэсаў адвакатам на ўласны выбар, хоць наяўнасць такога права вынікае з палажэнняў кодэкса.
209. КПК прадастаўляе кожнаму падазраванаму і абвінавачанаму права на бесперашкодны доступ да свайго адваката і на дапамогу з яго боку, адпаведна, з моманту затрымання або прад'яўлення абвінавачання, уключаючы права на бесперашкодныя зносіны з адвакатам²⁶³. Органу, які ажыццяўляе пераслед, катэгарычна забараняецца рэкамендаваць адваката²⁶⁴. Абвінавачаны мае права запрасіць больш за аднаго адваката²⁶⁵. Адмова абвінавачанага ад адваката не пазбаўляе яго права ў далейшым хадайнічаць аб допуску абаронцы. Калі хадайніцтва заяўлена да пачатку судовых спрэчак, яно падлягае задавальненню²⁶⁶.

²⁵⁸ Асноўныя прынцыпы ААН у дачыненні да ролі юрыстаў (1990), Прынцып 16

²⁵⁹ Там жа, Прынцып 20.

²⁶⁰ Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь, артыкул 62.

²⁶¹ Там жа: «У выпадках, прадугледжаных законам, юрыдычная дапамога аказваецца за кошт дзяржаўных сродкаў».

²⁶² КПК, артыкул 17(1) і (2), гл. таксама артыкулы 43(1) і 43(2)(5).

²⁶³ Там жа, артыкулы 41(2)(7) і 43(2)(6). Гл. таксама Закон Рэспублікі Беларусь аб адвакатуры, артыкул 17(5).

²⁶⁴ Там жа, артыкул 46(1)(1).

²⁶⁵ Там жа, артыкулы 41(2)(6) і 43(2)(5).

²⁶⁶ Там жа, артыкул 47(4).

210. Хоць закон прама не гарантуе магчымасць выбару адваката, той факт, што пракуратуры катэгарычна забаронена рэкамендаваць абаронцу²⁶⁷, можна разглядаць як меру абароны, якая дазваляе абвінавачанаму зрабіць уласны выбар. Калі ў абвінавачанага няма адваката, але ён жадае, каб яго абараняў адвакат, абаронцу яму прызначае Калегія адвакатаў Рэспублікі Беларусь²⁶⁸.
211. Калі абраны абвінавачаным або прызначаны яму абаронца не зможа аказваць яму паслугі ў прызначаны час, такога абаронцу належыць замяніць²⁶⁹. У выпадку замены абаронцы пракуратура павінна прапанаваць абвінавачанаму наняць новага абаронцу²⁷⁰, але, як адзначалася вышэй, пракуратуры забаронена рэкамендаваць якога-небудзь канкрэтнага адваката²⁷¹.
212. Адпаведнае заканадаўства катэгарычна забараняе трэцім бакам умешвацца ў законную прафесійную дзейнасць абаронцы²⁷² і вызваляе адвакатаў ад крымінальнай адказнасці за добрасумленныя заявы, зробленыя перад судом ці органам следства ў дачыненні да якога-небудзь боку або ўдзельніка працэсу²⁷³.
213. Заканадаўства аб адвакатуры прадугледжвае шэраг гарантый якаснай юрыдычнай дапамогі, напрыклад, кандыдат у члены калегіі адвакатаў павінен мець не менш трох гадоў стажу працы юрыстам або прайсці паўгадавую стажыроўку ў адвакатуры, а таксама паспяхова здаць кваліфікацыйны экзамен²⁷⁴.
214. Уяўляецца, што нарматыўная база, якая вызначае ў Беларусі права на абаронцу, знаходзіцца ў адпаведнасці з міжнароднымі нормамі. Спецыяльнае палажэнне, якое прадугледжвае права на абаронцу на ўласны выбар, адсутнічае. Аднак ўяўляецца, што гэтае права забяспечваецца іншымі палажэннямі.

С. Атрыманыя дадзеныя і аналіз

215. Назіральнікі не прысутнічалі на дасудовых этапах працэсаў і мелі толькі абмежаваную інфармацыю пра абставіны, звязаныя з выбарам абаронцаў. Розныя праваабарончыя арганізацыі зафіксавалі выпадкі адмовы адвакатам у доступе да арыштаваных пасля падзей 19 снежня²⁷⁵. Шэраг абаронцаў паведамілі БДПЧ аб праблемах з доступам да арыштаваных кліентаў. Усе выпадкі адмовы або цяжкасці ў доступе адвакатаў да падабаронных маюць дачыненне да тых, хто ўтрымліваўся ў ізалятары КДБ. У дачыненні да зняволеных, якія ўтрымліваліся ў іншых установах, права на доступ да адваката выконвалася.

216. Эфектыўнасць працы абаронцаў адпавядала прафесійным нормам, нягледзячы на

²⁶⁷ Там жа, артыкул 46(1) (1).

²⁶⁸ Там жа, артыкул 46(2).

²⁶⁹ Там жа, артыкулы 46(2)(4) і 46(3).

²⁷⁰ Там жа, артыкул 46(3).

²⁷¹ Там жа, артыкул 46(1)(1).

²⁷² Закон Рэспублікі Беларусь аб адвакатуры, артыкул 16.

²⁷³ Там жа, артыкул 17.

²⁷⁴ Там жа, артыкул 7.

²⁷⁵ Гл., напрыклад: Даклад арганізацыі «Human Rights Watch», Shattering Hopes (Крах надзей), 14 сакавіка 2011 г., Раздел «Access to Counsel» (Доступ да адваката). Знаходзіцца на адрасе: <http://www.hrw.org/en/node/97152/section/6> (дата наведвання вэб-сайта - 17 ліпеня 2011 г.). Гл. таксама: Камітэт міжнароднага кантроля за становішчам у галіне правоў чалавека ў Рэспубліцы Беларусь, Аналітычная даведка №3-1. Рэалізацыя права на абарону і свабоднае ажыццяўленне адвакацкай дзейнасці ў святле падзей у Рэспубліцы Беларусь у снежні 2010 - студзені 2011 гг., 20 студзеня 2011 г. – <http://hrwatch-by.org/en/analytical-review-3-1> (дата наведвання вэб-сайта - 3 верасня 2011 г.).

прыкметную нерашучасць адвакатаў праяўляць асаблівую стараннасць у дадзеных справах. Назіральнікі БДПЧ не маюць магчымасці ў поўнай меры ацаніць усе фактары, якія маглі прымусіць адвакатаў дзейнічаць з выключнай асцярожнасцю. З вялікай доляй верагоднасці здаецца, што той факт, што некаторыя адвакаты страцілі ліцэнзію на права займацца юрыдычнай практыкай за нібыта неналежныя паводзіны ў сувязі з дадзенымі справамі, магло стварыць стрымальны эффект на важную ролю адвакатаў.

Абаронцы на ўласны выбар

217. Усіх абвінавачаных у назіраемых справах прадстаўлялі адвакаты. Прыкладна ў 80% працэсаў у судах першай інстанцыі назіральнікі паведамілі, што абвінавачаных прадстаўлялі адвакаты, нанятая імі непасрэдна. Астатніх 20% абвінавачаных абаранялі адвакаты, прызначаныя і аплачаныя дзяржавай.
218. БДПЧ стала вядома аб чатырох выпадках, калі адвакаты, якія абаранялі абвінавачаных па справах, звязаных з падзеямі 19 снежня, былі пазбаўлены ліцэнзій на юрыдычную практыку; яшчэ аднаго адваката выключылі з калегіі. Міністэрства юстыцыі ўжыло гэтыя санкцыі²⁷⁶ пасля таго, як некалькі адвакатаў зрабілі заявы, якія атрымалі шырокае асвятленне ў сродках масавай інфармацыі, аб неналежным абыходжанні з заключанымі пад варту. Міністэрства прыйшло да высновы, што гэтыя адвакаты зрабілі недапушчальныя публічныя заявы і не маглі выступаць ад імя сваіх кліентаў або абараняць іх²⁷⁷. У дачыненні да аднаго адваката санкцыі былі ўжытыя нібыта па прычынах, не звязаных з прадстаўленнем інтарэсаў абвінавачанага ў сувязі з падзеямі 19 снежня. Назіральнікі паспрабавалі патрапіць на разгляд скаргаў, пададзеных гэтымі адвакатамі, але не атрымалі адпаведнага дазволу. Такім чынам, БДПЧ не змагло належным чынам вывучыць абгрунтаванасць гэтых санкцый. Сам факт названых санкцый згадваецца толькі ў сувязі з тым, што такія падзеі паўплывалі на іншых абаронцаў, занятых на гэтых працэсах. Разам з тым, варта згадаць, што Міністэрства юстыцыі мае паўнамоцтвы па ліцэнзаванню адвакатаў, і іх пакаранню праз скасаванне ліцэнзій, што выклікае заклапочанасць у святле прынятага міжнароднай супольнасцю меркавання, што ліцэнзаваннем адвакатаў павінна займацца незалежная структура, а не орган выканаўчай улады.
219. Заклапочанасць выклікаюць як час прымянення, так і суровасць гэтых дысцыплінарных мер у дачыненні да адвакатаў. Адвакаты маюць выразныя этычныя абавязкі паводзіць сябе прафесійна. Яны ніколі не маюць права рабіць ілжывыя або нядобрасумленныя заявы іншым асобам, у тым ліку журналістам, ці

²⁷⁶ Міністэрства юстыцыі адказвае за выдачу адвакацкіх ліцэнзій, гл. *Указ № 12 Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 3 мая 1997 г. «Аб некаторых мерах па ўдасканаленню адвакацкай і натарыяльнай дзейнасці ў Рэспубліцы Беларусь»*. У гэты ўказ былі ўнесены папраўкі; гл., напрыклад, *Указ № 450 Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь ад 1 верасня 2010 г. «Аб ліцэнзаванні асобных відаў дзейнасці»*. Такі кантроль выканаўчай улады за адвакатамі падвяргаўся крытыцы і раней. Гл., напрыклад, даклад Рабочай групы па адвольных затрыманнях Камісіі ААН па правах чалавека, Місія ў Беларусі, 25 лістапада 2004 г., E/CM.4/2005/6/Add.3, §79. Гл. таксама: Міжнародная камісія юрыстаў, «Submission to the Universal Periodic Review of Belarus» (Прадстаўленне ў Універсальны перыядычны агляд па Беларусі), лістапад 2009 г. (знаходзіцца на адрасе: humanrightshouse.org/noop/file.pnp?id=12413, а таксама яшчэ адзін даклад, даступны на англійскай і рускай мовах: [http://www/icj.org/dwn/database/PRBelarus120111_ENG\[2\].pdf](http://www/icj.org/dwn/database/PRBelarus120111_ENG[2].pdf). БДПЧ не займалася падрабязным вывучэннем фактаў па гэтай справе.

²⁷⁷ Гл. прэс-рэліз Міністэрства юстыцыі ад 29 снежня 2010 г. на адрасе: http://www.minjust.by/ru/site_menu/news?id=734. Гл. таксама прэс-рэліз Міністэрства юстыцыі ад 14 лютага 2011 г. http://www.minjust.by/ru/site_menu/news/?id=775. (дата наведвання абедазвух старонак - 27 чэрвеня 2011 г.).

добраахвотна адмаўляцца ад справы ў сітуацыі, калі абвінавачаны застаецца без адваката. Аднак, нават калі адвакаты і здзейснілі такія ўчынкі – даць ім ацэнку ў назіральнікаў магчымасці не было²⁷⁸ – ліцэнзійным органам варта было б зразумець, што адмова дапусціць адваката да кліента ў сітуацыях, калі апошні знаходзіцца ў зняволенні *incommunicado* (без сувязі з вонкавым светам), апраўдвае энергічную рэакцыю адваката. Момант, абраны для гэтых санкцый, адыграў негатыўную ролю. Тое ж самае датычыць відавочнага нежадання прыбегнуць да альтэрнатыўных захадаў замест паспешнага скасавання ліцэнзій²⁷⁹. Звальненне нанятага прыватным чынам адваката на важным дасудовым этапе можа пагражаць абвінавачанаму значнымі негатыўнымі наступствамі.

220. Назіральнікам часам становілася вядома пра выпадкі, калі некаторыя падабаронныя – асабліва палітычна актыўныя – пасля згаданага адклікання ліцэнзій сутыкнуліся з цяжкасцямі ў пошуку адвакатаў. Здавалася, што адвакаты з неахвотай браліся прадстаўляць такіх падазраемых, разумеючы, што за іх дзеяннямі будуць пільна сачыць нацыянальныя ліцэнзійныя органы. Усе абвінавачаныя па назіраемых справах нарэшце знайшлі сабе абаронцаў, але – ў той ступені, у якой абвінавачаныя былі пазбаўлены юрыдычных паслугаў адваката на ўласны выбар, таму што адвакаты баяліся брацца за іх справы, – гэтае важнае права было падарвана²⁸⁰.
221. Назіральнікі спрабавалі сустрэцца з адвакатамі, якія абаранялі абвінавачаных па справах, звязаных з падзеямі 19 снежня. Большасць згаджаліся на сустрэчы, некаторыя вагаліся, некаторыя катэгарычна адмовіліся. Шэраг адвакатаў сказалі, што спачатку ім трэба атрымаць у кіраўніка Калегіі адвакатаў дазвол на такую сустрэчу; іншыя спаслаліся на неабходнасць атрымаць такі дазвол у сваіх падабаронных. Падчас перапынку ў адным з судовых пасяджэнняў назіральнікі спыталі ў абаронцы, ці можна з ім сустрэцца пасля заканчэння судовага працэсу. Адвакат адказаў: «*Я не ўпэўнены, што не буду тады ўжо беспрацоўным*». Гэты настрой быў тыповым для ўсіх адказаў на пытанні на гэтую тэму; гэта паказвае, які ціск адчувалі на сабе некаторыя адвакаты. Назіральнікі адзначылі складанасць зносін з адвакатамі, заклапочанымі яшчэ і ўласнай абаронай акрамя неабходнасці абараняць інтарэсы сваіх кліентаў.
222. Калі назіральнікі і адвакаты ўсё ж сустрэкаліся, то адвакаты, за рэдкімі выключэннямі, нават нягледзячы на тое, што кожны з іх толькі што прайграў справу, не асмельваліся рабіць каментарыі з нагоды працы судовай сістэмы. Некаторыя сказалі, што не могуць дазволіць сабе крытычныя выказванні перад прадстаўнікамі замежных арганізацый з-за боязі трапіць пад такія ж санкцыі Міністэрства юстыцыі, што і іх калегі, або што яны могуць парушыць артыкул 369-1 КК «Дыскрэдытацыя Рэспублікі Беларусь».

²⁷⁸ Зноў жа, БДПЧ не праводзіла расследавання, каб высветліць дакладнасць зробленых у гэтым дачыненні заяў.

²⁷⁹ Невядома, ці ў такім выпадку можна было прымяніць такія альтэрнатыўныя санкцыі як папярэджанне, вымова, прабацыя і г.д. і калі так, то ці не былі б такія санкцыі больш слушнай рэакцыяй на мяркуюмыя неправамерныя паводзіны.

²⁸⁰ БДПЧ вядома, прынамсі, аб адной справе, у якой адвакат спачатку пагадзіўся прадстаўляць абвінавачанага, але потым, пасля прымянення да іншых адвакатаў вышэйзгаданых санкцый, палічыў за лепшае адмовіцца.

Дастатковая магчымасць будаваць абарону

223. Адвакаты са сваімі кліентамі атрымлівалі доступ да судовых матэрыялаў абвінавачання да пачатку судовага разбіральніцтва. Звычайна абаронцу даецца адзін месяц на азнаямленне са справаю. У гэтых справах, па сведчанні абаронцаў, з якімі назіральнікі праводзілі гутаркі, гэты тэрмін быў карацейшым. Разам з тым, калі назіральнікі спыталі адвакатаў, ці было ў іх дастаткова часу на падрыхтоўку да абароны, кожны адказваў сцвярджаючы. Яны таксама адзначылі, што, у выпадку неабходнасці, маглі прасіць дадатковы час.
224. Прад'яўленыя пракуратурай доказы ў назіраемых справах ўяўлялі сабой адну або дзве тоўстыя папкі з пісьмовымі матэрыяламі на кожнага абвінавачанага. Акрамя таго, было прад'яўлена некалькі гадзін відэаматэрыялаў. Больш чым па палове спраў праходзіла некалькі абвінавачаных, з-за чаго аб'ём прад'яўленых суду матэрыялаў павялічваўся згодна з колькасцю абвінавачаных. Адвакаты паведамілі, што засяроджваліся на матэрыялах свайго падабароннага і або не звярталі ўвагі на астатнія матэрыялы з-за недахопу часу, або праглядалі іх вельмі хутка. Абаронцам, чые кліенты знаходзіліся ў ізалятары КДБ, не дазвалялася рабіць фатакопіі матэрыялаў. Прычыну гэтага абмежавання назіральнікам не назвалі. Калі ўлічыць, што ў абвінавачання было значна больш часу на працу з матэрыяламі па справе, гэтая няроўнасць магла паўплываць на вынік.

Доступ да адваката падчас знаходжання да суда ў ізалятары КДБ

225. БДПЧ стала вядома аб тым, што шэраг абаронцаў сутыкнуліся з цяжкасцямі, калі спрабавалі сустрэцца са сваімі кліентамі. Аб гэтай скарге таксама некалькі разоў заходзіла гаворка падчас судовых працэсаў. Відавочна, што ўсе перашкоды ўзніклі амаль выключна ў ізалятары КДБ. Назіральнікам стала вядома, што адвакаты неаднаразова спрабавалі патрапіць да сваіх падабаронных, якія знаходзіліся ў ізалятары КДБ, але ім не дазвалялі туды ўвайсці аж да правядзення афіцыйнага допыту альбо амаль да самага заканчэння следства. Звычайна пры ўтрыманні падабароннага ў ізалятары КДБ адвакатам прыходзілася чакаць па два-тры месяцы, перш чым яны маглі сустрэцца з падабаронным сам-насам і канфідэнцыйна. Тлумачэнне гэтай сітуацыі, якое яны атрымлівалі, у тым ліку пасля падачы афіцыйных скаргаў, складалася ў тым, што былі занятыя памяшканні для допытаў/сустрэч. Нават калі гэта адпавядала рэчаіснасці, не рабілася ніякіх спроб, каб усё ж забяспечыць адвакатам сустрэчу з падабароннымі. Такое становішча відавочна парушае прыдатныя міжнародныя нормы, у адпаведнасці з якімі адвакат павінен атрымаць доступ да падабароннага не пазней, чым на працягу 48 гадзін пасля яго затрымання.

Эфектыўнасць юрыдычнага прадстаўніцтва

226. Назіральнікі таксама ацэньвалі агульную эфектыўнасць працы абароны. Па іх уражаннях, якасць працы адвакатаў істотна адрознівалася. Нельга сказаць, што хто-небудзь з адвакатаў быў настолькі неэфектыўны, што яго працу можна было кваліфікаваць як парушэнне асноўнага права на эфектыўную абарону. І ўсё ж некаторыя адвакаты не спрабавалі аспрэчыць доказы, якія магчыма было абвергнуць цалкам, падаваць хадайніцтвы, якія маглі палегчыць становішча іх падабаронных, а таксама не праводзілі сур'ёзны перакрыважаваны допыт сведак абвінавачання - асабліва, калі гэта былі супрацоўнікі міліцыі ці іншыя прадстаўнікі дзяржаўнага апарату. Назіральнікам было відавочна, што некаторыя адвакаты адчувалі, што, калі яны пачнуць абараняць сваіх кліентаў занадта дбайна, то ў іх

могуць узнікнуць непрыемнасці ў прафесійнай сферы. Іншыя адвакаты, здавалася, былі перакананыя ў вінаватасці сваіх падабаронных (ці ў тым, што іх усё роўна прызнаюць вінаватымі) і лічылі энергічную абарону бессэнсоўнай.

Д. Высновы і рэкамендацыі

227. За некаторымі характэрнымі выключэннямі, права на абарону самастойна або з дапамогай адваката на ўласны выбар падчас гэтых судовых працэсаў выконвалася. Кожнага абвінавачанага ў судзе прадстаўляў адвакат, наняты прыватным чынам або прызначаны дзяржавай. Як уяўляецца, наколькі гэта дазвалялі акалічнасці, большасць адвакатаў імкнуліся абараніць інтарэсы сваіх кліентаў. Ніхто не скардзіўся на недахоп часу на падрыхтоўку абароны. Сур'ёзную заклапочанасць выклікала адмова на пачатковых этапах следства дапускаць адвакатаў да падабаронных, якія знаходзіліся ў ізалятары КДБ. Магчыма, гэтыя меры паўплывалі на жаданне абвінавачаных адказваць на пытанні следчых. Ужыванне санкцый у дачыненні да адвакатаў, якія публічна заявілі пра нібыта неналежнае абыходжанне са зняволенымі, і адмова ў доступе да падабаронных адмоўна адбіліся на рашучасці адвакатаў адстойваць інтарэсы сваіх кліентаў.

Рэкамендацыі

- Рэарганізаваць існуючы парадак выдачы ліцэнзій адвакатаў у адпаведнасці з патрабаваннямі, выкладзенымі ў Асноўных прынцыпах ААН у дачыненні да ролі юрыстаў. У прыватнасці, спыніць удзел Міністэрства юстыцыі ў сістэме ліцэнзавання адвакатаў.
- Праверыць і перагледзець існуючыя працэдуры з тым, каб асобам, якія змяшчаюцца ў ізалятары КДБ, быў забяспечаны неадкладны доступ да паслуг адваката.
- Правесці расследаванне выпадкаў паведамленняў аб тым, што адмова ў доступе да адвакатаў асобам, якія знаходзіліся пад вартай у ізалятары КДБ пасля падзеяў 19 снежня 2010 года, мела наўмысны характар. Забяспечыць прымяненне санкцый да ўсіх, хто датычны да наўмыснага пазбаўлення затрыманых доступу да адвакацкай дапамогі.

РАЗДЗЕЛ 7: ПРАВА НА АДМОВУ АД ДАЧЫ ПАКАЗАННЯЎ І ВЫКЛЮЧЭННЕ ДОКАЗАЎ, АТРЫМАНЫХ НЕЗАКОННЫМ ШЛЯХАМ

228. Як паказана ў Раздзеле 3, прысвечаным праву на прэзумпцыю невінаватасці, да ліку асноўных прынцыпаў справядлівага судовага разбіральніцтва адносіцца тое, што цяжар даказвання любога абвінавачання ўскладаецца на таго, хто вылучыў такое абвінавачанне. Абвінавачанага не толькі належыць лічыць невінаватым да таго часу, пакуль яго віна не будзе даказана ў судзе, але таксама недапушчальна прымушаць яго да аказання якой-небудзь дапамогі абвінаваўцу. Складовай часткай гэтага прынцыпу з'яўляецца даўно прызнанае права абвінавачанага не даваць паказанняў супраць сябе або членаў сваёй сям'і пад уздзеяннем гвалту, прымусу або падману. Акрамя таго, у адпаведнасці з міжнароднымі нормаў ў галіне правоў чалавека, недапушчальна рабіць негатыўныя высновы ў адносінах да асобы, якая лічыць за лепшае скарыстацца правам не ўдзельнічаць ва ўласнай абароне, гэта значыць правам на адмову ад дачы паказанняў. Гэтае права распаўсюджваецца на ўвесь перыяд крымінальнага пераследу - ад моманту затрымання да заканчэння разбіральніцтва, уключаючы этап расследавання.

229. У гэтым раздзеле разглядаецца пытанне аб тым, ці належным чынам суддзі ацэньвалі дастасавальнасць некаторых доказаў згодна з патрабаваннямі нацыянальных і міжнародных нормаў у святле права на адмову ад дачы паказанняў. Вывучаючы прымяненне гэтага права, БДПЧ таксама ацэньвала спадарожную яму забарону на прымяненне дзяржавай мер прымусу да затрыманых асоб, уключаючы неналежнае абыходжанне, а таксама выкананне патрабавання да сістэмы правасуддзя аб выключэнні любых доказаў, атрыманых незаконным шляхам.

А. Міжнародныя нормы

230. Што да права на адмову ад дачы паказанняў пры абвінавачанні ў здзяйсненні крымінальнага злачынства, то МПГПП прадугледжвае наступнае: «[п]ры разглядзе любога прад'яўленага яму крымінальнага абвінавачання кожны мае права як мінімум на наступныя гарантыі на аснове поўнай роўнасці бакоў: [...] (g) *не прымушацца да дачы паказанняў супраць самога сябе або да прызнання сябе вінаватым*»²⁸¹. Маскоўскі дакумент АБСЕ ідзе яшчэ далей у абароне правоў затрыманых. Ён абавязвае дзяржавы-удзельніцы АБСЕ прымаць эфектыўныя меры «*на забеспячэнню таго, каб утрыманне пад вартай або заключэнне ў турму не выкарыстоўвалася праваахоўнымі органамі ў мэтах прымусу асобы да прызнання, самаагавору або дачы паказанняў супраць іншай асобы*»²⁸².

231. Адпаведныя міжнародныя нормы надзвычай выразна забараняюць выкарыстанне ў судзе любых формаў паказанняў, атрыманых у выніку прымусу - ад катаванняў да іншых формаў жорсткага абыходжання. Заўвага агульнага парадку № 20 КПЧ ААН забяспечыла тлумачэнне недапушчальных доказаў, якое ўключае і доказы, атрыманыя гвалтоўнымі сродкамі. Яна патрабуе, каб нацыянальнае заканадаўства «*забараняла выкарыстанне або прыняцце ў якасці прымальных у судовых разглядах заяў або прызнанняў, атрыманых шляхам прымянення катаванняў або іншых забароненых*

²⁸¹ МПГПП, артыкул 14(3)(g).

²⁸² Маскоўскі дакумент, §23.1(vii).

відаў абыходжання»²⁸³. Заўвага агульнага парадку № 13 дадае: «закон патрабуе, каб доказы, атрыманыя з дапамогай ... любых ... форм прымусу, лічыліся цалкам непрымальнымі»²⁸⁴.

232. Кіруючыя прынцыпы ААН, якія датычацца ролі асоб, што ажыццяўляюць судовы пераслед, забараняюць абвінавачанню выкарыстоўваць доказы, якія «*атрыманы з дапамогай незаконных метадаў, якія з'яўляюцца грубым парушэннем правоў чалавека падазраемага, асабліва звязаных з ужываннем катаванняў і жорсткіх, бесчалавечных або прыніжаючых годнасць відаў абыходжання або пакарання, або іншых парушэнняў правоў чалавека*»²⁸⁵. КСК ААН лічыць неабходным, каб «любая заява, якая, як устаноўлена, была зроблена пад катаванням, не выкарыстоўвалася ў якасці доказу падчас любога судовага разбіральніцтва, за выключэннем выпадкаў, калі яна выкарыстоўваецца супраць асобы, абвінавачанай у здзяйсненні катаванняў, як доказ таго, што гэтая заява была зроблена»²⁸⁶.
233. Непарыўна звязаны з гэтымі забаронамі і накладваемы на дзяржаўныя ўлады абавязак расследаваць любыя заявы аб прымяненні катаванняў або грубага абыходжання ад усіх асоб, але асабліва ад абвінавачаных па крымінальных справах. Гэты абавязак вынікае з шэрагу міжнародных нормаў, уключаючы МПГПП і КСК²⁸⁷. Закон ясна вызначае, што адной толькі заявы аб прымяненні катаванняў досыць для ўзнікнення абавязку з боку кампетэнтных органаў па неадкладнаму правядзенню бесстаронняга расследавання²⁸⁸. Такім жа чынам, дзяржавы-удзельніцы АБСЕ абавязаліся «*расследаваць усе заяўленыя выпадкі катаванняў і ажыццяўляць пераслед вінаватых у судовым парадку*»²⁸⁹ (вылучэнне дададзена).
234. Больш таго, КСК абавязвае службовыя асобы дзяржавы, упаўнаважаныя рэагаваць на неналежнае абыходжанне, прымаць разумныя і неабходныя прэвентыўныя меры. Падбухторванне або папушчальнае стаўленне да неналежнага абыходжання падлягае расследаванню ў поўным аб'ёме кампетэнтнымі, незалежнымі і бесстароннімі органамі пракуратуры і суда²⁹⁰. Як пастаноўлена ААН, такія расследаванні павінны канцэнтравацца вакол чатырох універсальных прынцыпаў: незалежнасць, эфектыўнасць, неадкладнасць і бесстароннасць²⁹¹.

²⁸³ КПЧ ААН, Заўвага агульнага парадку № 20 аб забараненні катаванняў і жорсткага, бесчалавечага і прыніжаюча годнасць відаў абыходжання або пакарання (Арт. 7), ССРР/С/ГС/20,10 сакавіка 1992 г., §12.

²⁸⁴ КПЧ ААН, Заўвага агульнага парадку № 13 «Аб роўнасці перад судом і аб праве на справядлівае і публічнае разбіральніцтва незалежным судом, створаным на падставе закона» (Арт. 14), ССРР/С/ГС/13,13 красавіка 1984 г., §14.

²⁸⁵ Кіруючыя прынцыпы, якія датычацца ролі асоб, што ажыццяўляюць судовы пераслед (Прынцып 16), прынятыя Восьмым кангрэсам Арганізацыі Аб'яднаных Нацый па папярэджанні злачыннасці і абыходжання з правапарушальнікамі, Гавана (Куба), 27 жніўня - 7 верасня 1990 г.

²⁸⁶ КСК, артыкул 15.

²⁸⁷ МПГПП, артыкул 2(3); КСК, артыкул 12. Расследаванне ініцыіруецца пры наяўнасці "дастатковых падстаў меркаваць", што катаванні маглі мець месца.

²⁸⁸ КСК, артыкул 13 (вылучэнне дадзена).

²⁸⁹ Будапешцкі дакумент 1994 года, §20.

²⁹⁰ КСК, Заўвага агульнага парадку №2, Выкананне артыкула 2 дзяржавамі-удзельніцамі, U.N. Doc. CAT/C/GC/2/CRP. 1/Rev.4 (2007), §26.

²⁹¹ «Прынцыпы эфектыўнага расследавання і дакументавання катаванняў і іншых жорсткіх, бесчалавечных або прыніжаючых годнасць відаў абыходжання або пакарання». Падтрыманы Рэзалюцыяй Генеральнай Асамблеі ААН 55/89 ад 4 снежня 2000 г. Тэкст знаходзіцца на адрасе: <http://www2.ohchr.org/english/law/investigation.htm> дата наведвання вэб-сайта - 20 чэрвеня 2011 г. Важна адзначыць, што такое расследаванне не абавязкова павінен праводзіць суд ці нават які-небудзь судовы

235. Такім чынам, службовыя асобы дзяржавы не вызвалены ад міжнародных юрыдычных абавязацельстваў толькі таму, што асабіста яны ў катаваннях не ўдзельнічаюць. Службовыя асобы, якія не забяспечваюць выканання міжнароднай забароны на гэтае злачынства, самі могуць быць прызнаныя яго саўдзельнікамі незалежна ад таго, хто яго здзейсніў²⁹².

236. Нарэшце, ніхто ў беларускім дзяржаўным апарате не можа прыкрыцца аргументам, што цяжар выканання гэтых абавязацельстваў ляжыць на іншых галінах улады. Судовая сістэма павінна ажыццяўляць патрабаванні Канвенцыі, незалежна ад дзеянняў выканаўчай улады, і наадварот²⁹³.

Стандарты ў дачыненні да праслухоўвання

237. Міжнародныя нормы ў дачыненні да праслухоўвання звязаны з неад'емным правам кожнага на недатыкальнасць асабістага жыцця. Артыкул 12 УДПЧ абвяшчае, што «[н]іхто не можа падвяргацца адвольнаму ўмяшанню ў яго асабістае і сямейнае жыццё, самавольным замахам на недатыкальнасць яго жыцця, тайну яго карэспандэнцыі або на яго гонар і рэпутацыю. Кожны чалавек мае права на абарону законам ад такога ўмяшання або такіх замаху». Пазней гэтая фармулёўка УДПЧ была запісана ў артыкуле 17 МПГПП.

238. Забарона на адвольнае ўмяшанне ў асабістае жыццё прадугледжвае, што абгрунтаваным павінна лічыцца толькі такое ўмяшанне, якое адапавядае закону і служыць дасягненню пэўнай законнай мэты. Згаданы элемент «законнасці» датычыцца не толькі наяўнасці закона, які дазваляе праслухоўванне, але, што вельмі важна, і яго якасці. У Заўвазе агульнага парадку да Артыкула 17 КПЧ адзначыў, што адвольным можа лічыцца нават прадугледжанае законам праслухоўванне, калі яно прадпрынята па-за межамі «палажэнняў, мэтай і задач Пакта»²⁹⁴. Неабходна, каб такое ўмяшанне «у любым выпадку з'яўлялася разумным у канкрэтных абставінах»²⁹⁵.

В. Нацыянальнае заканадаўства

239. Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь устанаўлівае, што «ніхто не павінен прымушацца да дачы паказанняў і тлумачэнняў супраць самога сябе, членаў сваёй сям'і, блізкіх

орган. Усе чатыры прынцыпы могуць быць захаваны ў адпаведных выпадках і пры правядзенні адміністрацыйнага расследавання.

²⁹² КПЧ ААН, Заўвага агульнага парадку № 20, гл. спасылку 283 вышэй, §§13,14.

²⁹³ КПЧ ААН, Заўвага агульнага парадку № 31, Характар агульнага юрыдычнага абавязацельства, якое накладаецца на дзяржавы-удзельніцы Пакту, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, «Абавязацельствы па Пакту ў цэлым і па артыкуле 2 у прыватнасці з'яўляюцца юрыдычна абавязковымі для кожнай дзяржавы-удзельніцы ў цэлым. Дзеянні ўсіх галін дзяржаўнага кіравання (выканаўчай, заканадаўчай і судовай) і іншых органаў дзяржаўнай або ўрадавай улады любога ўзроўню (нацыянальнага, абласнога або мясцовага) могуць пацягнуць за сабой адказнасць дзяржавы-удзельніцы. Выканаўчая галіна дзяржаўнай улады, якая звычайна прадстаўляе дзяржаву-удзельніцу на міжнародным узроўні, у тым ліку і ў Камітэце, не можа спасылацца на тую акалічнасць, што дзеянне, не сумяшчальнае з палажэннямі Пакта, было выканана іншай галіной улады, у якасці апраўдання для вызвалення дзяржавы-удзельніцы ад адказнасці за дзеянне і яго наступствы».

²⁹⁴ КПЧ ААН, Заўвага агульнага парадку № 16 да Артыкула 17 МПГПП: «Права кожнага чалавека на абарону ад ўмяшання ў яго асабістае і сямейнае жыццё, замаху на недатыкальнасць яго жыцця або тайну яго карэспандэнцыі, а таксама на яго гонар і рэпутацыю». HRI/GEN/1/Rev.9 (Vol.I), прынята 8 красавіка 1988 г.

²⁹⁵ Там жа.

сваякоў»²⁹⁶. Яна таксама прадугледжвае, што « доказы, атрыманыя з парушэннем закона, не маюць юрыдычнай сілы »²⁹⁷.

240. КПК прадугледжвае права падазраваемага або абвінавачанага « даваць паказанні або адмовіцца ад дачы паказанняў »²⁹⁸. Хоць згодна беларускаму заканадаўству, сведка абавязаны даваць праўдзівыя паказанні²⁹⁹, яго нельга прымушаць « сведчыць супраць сябе самога і/або членаў сваёй сям'і »³⁰⁰, што адлюстроўваюць фармулёўкі Канстытуцыі. КПК катэгарычна забараняе допыт падазраваемых у якасці сведак³⁰¹.

241. Закон патрабуе, каб кожны арыштаваны па падазрэнні ў здзяйсненні крымінальнага злачынства быў папярэджаны аб сваіх правах у якасці падазраваемага³⁰². Хоць артыкул КПК, у якім утрымліваецца гэта патрабаванне, прама не згадвае права на адмову ад дачы паказанняў, з прыведзеных ў ім спасылак на іншыя палажэнні Кодэкса ясна, што права на адмову ад дачы паказанняў прысутнічае. КПК таксама патрабуе, каб пасля прад'яўлення абвінавачання абвінавачанаму таксама тлумачылі яго правы падобна таму, як згадана вышэй³⁰³.

242. Следчы абавязаны інфармаваць асоб, выкліканых на допыт, у якасці каго яны будуць дапытаны³⁰⁴. Неабходна таксама растлумачыць адпаведныя правы, у тым ліку права на адмову ад дачы паказанняў супраць самога сябе і/або членаў сваёй сям'і. КПК абавязвае старшыню суда:

*« растлумачваць абвінавачаным іх права даваць паказанні на конт прад'яўленага абвінавачання і іншых абставін крымінальнай справы і звяртаць увагу на тое, што ўсё імі сказанае можа быць выкарыстана ў якасці абвінавальных доказаў »*³⁰⁵.

243. У выпадку, калі абвінавачаны адмаўляецца даваць паказанні ў судзе, але падчас следства ён рабіў якія-небудзь заявы, то гэтыя папярэднія заявы могуць быць зачытаны падчас слуханняў.³⁰⁶ Рашэнне аб неабходнасці зачытваць такія заявы прымае суд па ўласнай ініцыятыве або па хадайніцтву любога з бакоў працэсу.

244. У адпаведнасці з КПК, « доказы, атрыманыя з парушэннем устаноўленага [КПК] парадку, не маюць юрыдычнай сілы і не могуць з'яўляцца падставай для прыцягнення ў якасці абвінавачанага і вынясення прысуду »³⁰⁷. Закон абавязвае суддзю ацэньваць усе доказы на прадмет іх дастасавальнасці, дапушчальнасці і дакладнасці³⁰⁸. Пры

²⁹⁶ Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь, артыкул 27.

²⁹⁷ Там жа.

²⁹⁸ КПК, артыкул 41(2)(9) і 43(2)(8).

²⁹⁹ Там жа, артыкул 60(4)(2).

³⁰⁰ Там жа, артыкул 60(3)(1).

³⁰¹ Там жа, артыкул 60(2)(1).

³⁰² Там жа, артыкул 110(1).

³⁰³ Там жа, артыкул 243(3).

³⁰⁴ Там жа, артыкул 217(2).

³⁰⁵ Там жа, артыкул 327(1).

³⁰⁶ Там жа, артыкул 328(1)(2). У дадзеным дакуменце тэрмін « заява » азначае заявы сведак, пацярпелых або падазраваемых, зробленыя ў прысутнасці аднаго толькі следчага, аб чым сведчыць падпісаны « пратакол », які далучаецца да справы. Адвакат іншага боку пры гэтым не прысутнічае. Калі гаворка ідзе пра абвінавачанага, то ў пратаколе павінен стаяць і подпіс яго абаронцы, калі абвінавачаны яшчэ карыстаецца паслугамі абаронцы.

³⁰⁷ Там жа, артыкул 8(3). Гл. таксама артыкул 105(5).

³⁰⁸ Там жа, артыкул 105(1).

гэтым закон лічыць недапушчальнымі любыя доказы, атрыманыя ў парушэнне канстытуцыйных правоў грамадзяніна³⁰⁹.

Прадпісанні закона аб праслухоўванні

245. Што да выкарыстання доказаў, атрыманых праз праслухоўванне, то артыкул 28 Канстытуцыі гарантуе кожнаму «абарону ад незаконнага ўмяшання ў яго асабістае жыццё, у тым ліку ад замаху на тайну яго карэспандэнцыі, тэлефонных і іншых перамоў, на яго гонар і годнасць».
246. КПК дапускае перахоп і запіс галасавых перамоў пры расследаванні «цяжкіх і асабліва цяжкіх» злачынстваў, калі маюцца «дастатковыя падставы меркаваць», што такія перамовы маюць значэнне для дадзенай справы³¹⁰. Паўнамоцтвы па санкцыянаванні такога перахопу маюць пракурор, міністр унутраных спраў і старшыня Камітэта дзяржаўнай бяспекі³¹¹.
247. Пастанова аб санкцыянаванні праслухоўвання павінна быць абгрунтавана ў тым сэнсе, што ў ёй неабходна ўказаць падставы, звязаныя з крымінальным характарам справы, падставы для праслухоўвання, прозвішча, імя, імя па бацьку асоб, чые перамовы падлягаюць праслухоўванню, і на працягу якога тэрміну, а таксама ўстанову, якой даручаецца ажыццяўленне праслухоўвання³¹².
248. Закон аб аператыўна-вышуковай дзейнасці прадугледжвае, што кожная асоба, за якой устаноўлена назіранне, і ў дачыненні да якой пазней не была ўзбуджана крымінальная справа, ці якая была апраўдана, мае права патрабаваць доступ да інфармацыі, атрыманай у выніку згаданага назірання, у поўным аб'ёме, за выключэннем выпадкаў, калі такі доступ пацягне за сабой раскрыццё інфармацыі, якая складае дзяржаўную тайну³¹³. Адмова даць такі доступ можа быць абскарджана. Закон таксама прадугледжвае, што любая інфармацыя, якая атрымана шляхам праслухоўвання і не спрыяе раскрыццю злачынства, павінна быць знішчана не пазней, чым праз тры месяцы³¹⁴.

С. Атрыманыя дадзеныя і аналіз

249. Падчас маніторынгу да БДПЧ даходзілі трывожныя паведамленні аб катаваннях і жорсткім абыходжанні са зняволенымі з боку супрацоўнікаў праваахоўных органаў, асабліва ў ізалятары КДБ. Прынамсі, трое абвінавачаных заявілі аб неналежным абыходжанні з імі з боку супрацоўнікаў праваахоўных органаў падчас затрымання або папярэдняга ўтрымання³¹⁵. У шэрагу выпадкаў у пракуратару паступалі асобныя скаргі з гэтай нагоды. Гаворка ішла не толькі аб фізічным гвалце і пагрозам забойства, але таксама аб абразам, прыніжэннях і пагрозам, аб пазбаўленні ежы і медыцынскай

³⁰⁹ Там жа, артыкул 105(4).

³¹⁰ КПК, артыкул 214.

³¹¹ Там жа, артыкулы 213(1) і 214(1). Гл. таксама Закон аб аператыўна-вышуковай дзейнасці, артыкулы 13 і 13-1.

³¹² Там жа, артыкулы 213(2) і 214(2).

³¹³ Там жа, артыкул 6.

³¹⁴ Там жа.

³¹⁵ Больш за ўсё заслугоўваюць увагі сцвярджэнні Алеся Міхалевіча (гл. <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-12606265>), Аляксандра Атрошчанкава (гл. <http://www.charter97.org/en/news/2011/5/10/38425/>) і Андрэя Саннікава, якія зрабілі гэтыя заявы падчас дзеяння пасяджэння суда 13 мая 2011 г. Іншыя абвінавачаныя падчас судовых слуханняў таксама скардзіліся на дрэннае абыходжанне з імі падчас арышту або ў перыяд утрымання пад вартай.

дапамогі, а таксама аб іншых відах магчыма жорсткага, бесчалавечага і зневажальнага для чалавечай годнасці абыходжання.

250. БДПЧ не мела магчымасці правесці расследаванне гэтых сцвярджэнняў і, за выключэннем той інфармацыі, якая з'яўлялася падчас судовых працэсаў або ў сродках масавай інфармацыі, так і не даведлася аб рэакцыі на гэтыя сцвярджэнні з боку пракуратуры, органаў следства або кіраўніцтва ўстаноў, у якіх утрымліваліся абвінавачаныя. Па паведамленнях, у некаторых выпадках праводзіліся ўнутраныя пракурорскія праверкі, якія згадваліся ў судовых пасяджэннях. Аднак, мяркуючы па ўсім, яны не прывялі да якіх-небудзь вядомых грамадскасці дакументаў або разбіральніцтваў.
251. Назіральнікі мелі магчымасць сачыць за рэакцыяй суддзяў на такія сцвярджэнні, калі яны гучалі ў зале суда. У некаторых выпадках суддзі абпіраліся на дасудовыя паказанні абвінавачаных, якія супярэчылі іх паказанням падчас суда, нягледзячы на сцвярджэнні аб прымяненні супрацьзаконнага гвалту і запалохванняў. Іншыя суддзі рэагавалі на сцвярджэнні сведкі або абвінавачанага аб жорсткім абыходжанні, задаючы ўдакладняльныя пытанні³¹⁶. Звычайна суддзі задавальняліся, пераканаўшыся, што тая ці іншая пісьмовая заява, што выкарыстоўвалася ў судзе, была падпісана ў прысутнасці адваката. Толькі зрэдку суддзя спрабаваў атрымаць дадатковыя факты аб выпадках жорсткага абыходжання са зняволенымі, якія нібыта мелі месца. Ніводзін суддзя не санкцыянаваў правядзенне незалежнага расследавання. Хадайніцтва абароны аб выключэнні доказаў, здабытых з дапамогай меркаванага жорсткага абыходжання, альбо ігнараваліся, альбо адпрэчваліся.

Неналежная рэакцыя на сцвярджэнні аб прымяненні катаванняў, жорсткага абыходжання і празмерным прымяненні сілы

252. Міжнароднае права і нацыянальнае заканадаўства адназначна ўскладаюць на дзяржаўныя ўлады абавязак па расследаванні сцвярджэнняў аб неналежным абыходжанні з боку службаў бяспекі. Гэтае абавязацельства належным чынам выканана не было. Назіральнікі не толькі чулі сцвярджэнні, звязаныя з паводзінамі службовых асоб праваахоўных органаў, але і самі бачылі на відэамагнэтных носіях, якія прад'яўляліся ў зале суда, прыклады таго, што можна ахарактарызаваць як празмернае прымяненне сілы. Было відаць, як дэманстрантам, якія не аказвалі супраціву або ўжо супакоіліся, наносілі шматлікія ўдары дубінкамі. Абвінавачаныя неаднаразова распавядалі суду, што іх збівала міліцыя, а калі яны знаходзіліся пад вартай, яны падвяргаліся жорсткаму абыходжанню. Як згадвалася вышэй, больш чым адзін абвінавачаны заявіў у адкрытым судзе, што падвяргаўся катаванням або жорсткаму абыходжанню, і нават пералічваў падпрынятыя ў дачыненні да яго дзеянні, якія, на яго думку, былі супастаўныя з катаваннямі³¹⁷. У задачу гэтага дакладу не ўваходзіць высвятленне таго, ці сапраўды такія дзеянні мелі месца і ці яны падпадаюць пад вызначэнне катаванняў. Аднак, па таму, як улады (як судовыя, так і іншыя) не адрэагавалі на гэтыя сцвярджэнні належным чынам, можна меркаваць пра парушэнне палажэнняў артыкула 13 КСК і абавязацельстваў АБСЕ.

253. Згодна наяўнай інфармацыі, праводзілася не менш трох відаў расследаванняў наконт як мінімум некалькіх названых сцвярджэнняў. Першае расследаванне, відавочна,

³¹⁶ Напрыклад, працэс па справе Саннікава, 6 мая 2011 г., ранішнія пасяджэнне, допыт абвінавачанага Гнедчыка.

³¹⁷ Працэс па справе Саннікава, 13 мая 2011 г., дзеёнае пасяджэнне.

праводзіў старшыня Камітэта дзяржаўнай бяспекі. Паказанні, дадзеныя падчас суду больш чым адным зняволеным, сведчаць, што кіраўнік КДБ наведваў ізалятар і распытваў затрыманых аб згаданых сцвярджэннях³¹⁸. Па паведамленнях у прэсе, другое расследаванне праводзіла пракуратура³¹⁹. Пасля заканчэння суду яшчэ адно расследаванне, відавочна, праводзіў супрацоўнік ваеннай пракуратуры³²⁰.

254. З працытаваных вышэй міжнародных нормаў ясна, што расследаванне павінна праводзіць нейтральная структура, і ў дадзеным кантэксце кіраўнік КДБ не адпавядае гэтаму патрабаванню. Гэта асабліва датычыць яго, бо адказнасць за дзеянні, «пра якія ён ведаў або павінен быў ведаць», будзе ўскладзена на яго згодна з прынятым у тэорыі адказнасці прынцыпам "*respondeat superior*" (няхай адкажа старэйшы). Тым не менш, калі ён правяраў наяўнасць падстаў для названых сцвярджэнняў у мэтах прыняцця, пры неабходнасці, належных мер, то такія меры трэба было б вітаць. Аднак расследаванне, якое праводзіцца ім самім, не замяняе расследавання ў сэнсе патрабаванняў Канвенцыі³²¹.

255. Расследаванне, праведзенае ваеннай пракуратурай, дае больш падставаў для спадзяванняў. Калі правяраючыя асобы падпарадкоўваюцца Міністэрству абароны, а не Генеральнай пракуратуры, КДБ або Міністэрству ўнутраных спраў, яны могуць у большай ступені адпавядаць крытэрыям незалежнасці, якія прадугледжваюцца міжнароднымі нормаўмі. Аднак той факт, што ўсе гэтыя ведамствы па Канстытуцыі падпарадкоўваюцца Прэзідэнту краіны³²², ставіць пад сумнеў нават такую незалежнасць.

«Неафіцыйныя» допыты падазраваемых супрацоўнікамі КДБ

256. Шэраг нашых суразмоўцаў прызналі, што абвінавачаных па гэтых справах дапытвалі супрацоўнікі дзяржаўнага апарату ў адсутнасць адвакатаў. Здаецца, сістэма правасуддзя Беларусі ўжывае практыку, вядомую як «неафіцыйныя» допыты, таму што любая заява, атрыманая такім чынам, не можа быць выкарыстана супраць абвінавачанага ў судзе.

257. У БДПЧ выклікае заклапочанасць, што такая практыка, хоць і не з'яўляецца парушэннем права на адмову ад дачы паказанняў, падрывае сродкі абароны, якія прадугледжвае гэтае права. Гэтая выснова двойчы справядлівая, калі доступ да адвакатаў неправамерна затрымліваецца³²³. Назіральнікам стала вядома, што праводзяцца шматлікія допыты падазраванага і усё фіксуецца як адно паказанне. І толькі калі надыходзіць час падпісваць пратакол, падазраваемаму дазваляюць сустрэцца з адвакатам³²⁴. Вядома, у выпадку пярэчанняў адваката змест паказанняў можа быць зменены, але адвакат не зможа патрабаваць якіх-небудзь змен, не перамовіўшыся спачатку сам-насам з кліентам. Такая практыка падрывае і ролю адваката, і мэту яго прысутнасці.

³¹⁸ Абвінавачаныя Саннікаў і Статкевіч паведамілі аб тым, што іх наведваў кіраўнік КДБ.

³¹⁹ Гл. <http://www.charter97.org/en/news/2011/5/10/38425/> (дата наведвання вэб-сайта – 10 жніўня 2011 г.), §4.

³²⁰ Гл. <http://www.charter97.org/en/news/2011/6/19/39745/> (дата наведвання вэб-сайта - 10 жніўня 2011 г.).

³²¹ Гл. таксама Даклад Рабочай групы ААН па адвольных затрыманнях. E/CN.4/2005/6/Add.3, §84(c).

³²² Кіраўнік любой з гэтых структур можа быць звольнены па рашэнню Прэзідэнта. Гл. Канстытуцыя Рэспублікі Беларусь, артыкул 84(7), «Прэзідэнт прызначае на пасаду і вызваляе ад пасады намеснікаў Прэм'ер-міністра, міністраў і іншых членаў Урада...»

³²³ Гл. Раздзел 6 вышэй.

³²⁴ Працэс па справе Саннікава, 12 мая 2011 г., дзённае пасяджэнне. Абвінавачаны заявіў, што яго адвакату, з якім ён яшчэ не сустракаўся сам-насам, дазволілі толькі дапамагчы адрэдагаваць яго паказанні. Гл. таксама той жа працэс, 6 мая 2011 г.

Прыклад: «неафіцыйны» допыт абвінавачанага Класкоўскага

У адным толькі выпадку, калі падчас назіраемага судовага пасяджэння суду быў прад'яўлены матэрыял дасудовага допыту, абвінавачанне вырашыла паказаць відэаздымку допыту абвінавачанага Класкоўскага. У гэтым фрагменце, відавочна, Класкоўскага здымаюць неўзабаве пасля арышту, паколькі ён выглядае не зусім цвярозым і на ім надзетыя кайданкі. Службовыя асобы, якія вядуць допыт, між іншым згадваюць пра адвакатаў, аднак не спрабуюць растлумачыць яснай і зразумелай мовай увесь набор правоў, якімі можа карыстацца чалавек у яго становішчы. Відэафрагмент падвергнуўся істотнаму рэдагаванню: шэраг момантаў відавочна былі з яго выдалены. Класкоўскі робіць шэраг інкрымінаруючых прызнанняў. У канцы паказваюць, як ён падпісвае пратакол. Непасрэдна перад гэтым супрацоўнік папярэджвае яго аб адказнасці за дачу ілжывых паказанняў. Аднак назіральнікі не заўважылі, каб супрацоўнікі давалі якія-небудзь тлумачэнні адносна права адмовіцца ад дачы паказанняў або права на дапамогу адваката³²⁵.

258. Як Класкоўскі, так і яго адвакат прырэчылі супраць паказу гэтага відэасюжэту ў судзе³²⁶. На прырэчэнне, што гэтая здымка праводзілася без прысутнасці адваката, суддзя адказаў: «Гэта не доказ факта допыту: у нас ёсць усе пратаколы допытаў: гэта відэадоказ»³²⁷. Адвакат запярэчыла, што яна не бачыла гэты відэаматэрыял да суду і што, хоць яна і бачыла пісьмовую копію допыту, яе тэкст адрозніваўся ад той размовы, якая адбываецца на відэа. Суд адхіліў усе прырэчэнні.

259. Выкарыстоўваць такія паказанні можна толькі ў тым выпадку, калі падазраваемага або абвінавачанага яснай і зразумелай мовай праінфармавалі не толькі пра тое, што ён мае права на прысутнасць адваката падчас допыту, але таксама і пра тое, што любая зробленая ім заява можа быць выкарыстана ў судзе. Той відэаматэрыял, які бачылі назіральнікі, з гэтага пункту гледжання не выглядаў пераканаўча. Растлумачэнне абвінавачанаму яго правоў павінна адбывацца да пачатку допыту, а не пасля таго, як ён ужо даў паказанні. Акрамя таго, маючы справу з нецвярозым падазраваным, супрацоўнікі праваахоўных органаў павінны асабліва старанна падысці да растлумачэння яму яго правоў і рабіць гэта ў зразумелай форме, каб пераканацца, што адмова ад гэтых важных правоў робіцца ім усвядомлена.

Доказы, атрыманыя шляхам перахопу перамоў

260. Падчас назірання за дадзенымі судовымі працэсамі прадстаўнікі БДПЧ даведаліся з прад'яўленых суду доказаў, што тэлефонныя перамовы кожнага з былых апазіцыйных

³²⁵ Працэс па справе Статкевіча, 14 мая 2011 г., ранішняе пасяджэнне.

³²⁶ Класкоўскі выказаў прырэчэнне: «Мяне дапытвалі без адваката, гэта незаконна».

³²⁷ Назіральнікі не змаглі зразумець, на якіх падставах відэаматэрыялы былі далучаныя да доказаў. Аднак, калі следчыя могуць абысці патрабаванне аб тым, што пратаколы павінны быць падпісаны адвакатамі, проста здымаючы «неафіцыйныя» допыты і прад'яўляючы такія відэаматэрыялы на судзе, то гэта выклікае сур'ёзныя пытанні.

кандыдатаў у прэзідэнты і шматлікіх іх прадстаўнікоў³²⁸ праслухоўваліся на працягу ўсёй прэзідэнцкай кампаніі. Некаторыя кандыдаты адзначылі, што іх праслухоўвалі і задоўга да яе³²⁹. Назіральнікі не змаглі ацаніць падставы для ўсіх гэтых ордэраў («санкцый») або ўбачыць самі ордэры. Калі адзін адвакат падчас суда ўсумніўся ў законнасці праслухоўвання, адзін з суддзяў проста адказаў, што гэтыя ордэры «былі санкцыянаваныя»³³⁰.

261. Некаторыя абвінавачаныя былі супраць праслухоўвання зместу перахопленых перамоў у адкрытым судзе, і пасля такога хадайніцтва суддзі належным чынам выдаляліся *in camera* (ў асобнае памяшканне).

262. Заканадаўства аб перахопе перамоў павінна задавальняць цэламу шэрагу патрабаванняў, каб можна было лічыць, што перахоп адпавядае міжнародным нормам і прыкладам перадавой практыкі. Па-першае, досыць строгім, як гарантыя ад адвольнага праслухоўвання, павінен быць крытэрыі даказвання неабходнасці праслухоўвання. Вышэй згадвалася, што крытэрыем даказвання для санкцыянавання перахопу перамоваў у Беларусі з'яўляюцца «дастатковыя падставы меркаваць», што прыкладна адпавядае крытэрыю «абгрунтаванай прычыны» і, у гэтай якасці - перадавой міжнароднай практыцы. Аднак рэкамендуецца, каб у Закон аб апэратыўна-вышуковай дзейнасці, які ў дзеючай рэдакцыі не згадвае аб крытэрыях даказвання, было ўключана палажэнне пра «дастатковыя падставы меркаваць», што павысіць узровень яго ўзгодненасці з усім наборам адпаведных палажэнняў. Варта таксама ясна паказаць, што аднаго толькі падазрэння для санкцыянавання выдачы такога ордэра недастаткова.

263. Па-другое, для забеспячэння таго, каб перахоп перамоў «быў неабходным у дэмакратычным грамадстве», заканадаўства павінна ўключаць спецыяльнае палажэнне, якое прадугледжвае забарону на прымяненне праслухоўвання ў сітуацыях, калі магчыма прымяненне іншых метадаў расследавання. У цяперашнім варыянце КПК, аднак, не ўтрымлівае выразнага патрабавання аб тым, каб перахоп перамоў ужываўся толькі ў тым выпадку, калі іншыя метады расследавання пацярпелі няўдачу або наўрад ці дапамогуць атрымаць доказы.

264. Па-трэцяе, у адпаведнасці з заканадаўствам Беларусі, паўнамоцтвы па санкцыянаванні перахопу перамоваў належаць не судовым органам, а пракуратуры (або супастаўным структурам). Гэта стварае абвінаваўчы ўхіл у працэдуры санкцыянавання і дае ёй стымул да злоўжыванняў з прычыны службовай зацікаўленасці пракурора ў зыходзе справы. Хоць разглядаемыя прыклады нельга лічыць вырашальным доказам, яны з'яўляюцца паказальнымі. Відавочна, праслухоўванне перамоў А. Саннікава было санкцыянавана ў ліпені 2010 года, хоць у перыяд з ліпеня да кастрычніка 2010 г. ніякіх абвінавачанняў супраць яго не вылучалася. Варта адзначыць, што назіральнікаў не дапусцілі на праслухоўванне фрагментаў запісаных перамоў, якія былі прад'яўлены ў судзе.

³²⁸ Прынамсі, тых, каму прад'явілі абвінавачанні па крымінальных артыкулах. Назіральнікі не спрабавалі даведацца, ці праслухоўваліся таксама і тэлефонныя размовы тых былых кандыдатаў, якім не прад'яўлена крымінальных абвінавачанняў.

³²⁹ А. Саннікаў заявіў на судзе, што далучаныя да яго справы пратаколы паказваюць, што яго тэлефон праслухоўваўся, пачынаючы з ліпеня 2010 года.

³³⁰ Там жа. Працэс па справе Саннікава, 11 мая 2011 г., ранішняе пасяджэнне.

265. Па-чацвёртае, хоць беларускае заканадаўства дае апраўданай асобе (або асобе, у дачыненні да якой не была ўзбуджана крымінальная справа), права поўнага доступу да матэрыялаў, якія датычацца прынятых мер назірання, для абвінавачаных па крымінальнай справе (а таксама для іх адвакатаў і/або любых суразмоўцаў, якія прымалі ўдзел у падслуханай размове) такое палажэнне не прадугледжана: яны не могуць атрымаць доступ да сваіх запісаў па заканчэнні папярэдняга следства і спыненні праслухоўвання. Такім чынам, атрымаць доступ да такіх матэрыялаў надзвычай цяжка ці ўвогуле немагчыма, асабліва калі, па якой-небудзь прычыне, яны не былі далучаны да справы.

Д. Высновы і рэкамендацыі

266. Падчас судовых слуханняў прагучалі паведамленні аб жорсткасці міліцыі, неналежным абыходжанні і нават прымяненні катаванняў супрацоўнікамі праваахоўных органаў. Уяўляецца, што расследаванне гэтых сцвярджэнняў не было праведзена ў адпаведнасці з міжнароднымі нормамі. Такое становішча спраў патрабуе прымянення сур'ёзных і дзейных мер. Варта выразна вызначыць абавязак суддзяў (і пракурораў) па перадачы ўсіх вядомых ім выпадкаў у незалежны орган, упаўнаважаны праводзіць расследаванні падобных інцыдэнтаў. Гэты незалежны орган павінен мець магчымасць пачынаць крымінальны пераслед усіх асоб, у дачыненні да якіх існуе абгрунтаванае меркаванне аб здзяйсненні імі такіх парушэнняў.

267. Варта таксама ўнесці ў КПК папраўкі, нацэленыя на забарону выкарыстання доказаў, атрыманых праз залішняе ўварванне ў прыватнае жыццё. Змены ў практыцы наступяць толькі тады, калі суды пачнуць рэгулярна адмаўляць у далучэнні да справы «заплямленых доказаў».

Рэкамендацыі

- Правесці незалежнае расследаванне ўсіх скаргаў аб неналежным абыходжанні з боку падазраваемых па дадзеных справах. У рамках расследавання вывучыць усе наяўныя відэаматэрыялы³³¹. Забяспечыць, каб расследаванне адпавядала нормам, прадугледжаным ААН у «Прынцыпах эфектыўнага расследавання і дакументавання катаванняў і іншых жорсткіх, бесчалавечных ці зневажальных для чалавечай годнасці відаў абыходжання або пакарання».
- Правесці незалежнае расследаванне аб правамернасці дазволу на праслухоўванне тэлефонных перамоваў у дадзеных справах. У прыватнасці, вызначыць, ці было праслухоўванне «неабходным» і ці было яно ў дастатковай ступені абгрунтаваным з пункту гледжання нормы аб «дастатковых падставах для падазрэнняў», звязаных з «цяжкім або асабліва цяжкім злачынствам».
- Унесці ў КПК і Закон аб апэратыўна-вышуковай дзейнасці наступныя палажэнні:
 - Дазволіць толькі суддзям санкцыянаваць праслухоўванне тэлефонных размоў і аналагічныя следчыя дзеянні, якія парушаюць недатыкальнасць прыватнага жыцця; забяспечыць выкананне папраўкі праз адпаведную

³³¹ Напрыклад, на відэафрагментах, якія знаходзяцца на адрасе <http://www.youtube.com/watch?v=mwZCE2UaNHs>, (на 10 хвіліне), і на адрасе <http://www.youtube.com/watch?v=iNr4yxujNWM&feature=related> (час - 1:26), выразна відаць, як у тую ноч, амонаўцы збіваюць дубінкамі дэманстрантаў, якія не аказваюць супраціву.

падрыхтоўку для ацэнкі такіх запытаў у святле міжнародных нормаў і перадавой практыкі;

- Прадухіляць праслухоўванне тэлефонных размоў і падобнае ўварванне ў прыватнае жыццё, пакуль не былі апрабаваныя і аказаліся беспаспяховымі іншыя следчыя дзеянні, або калі ёсць падставы меркаваць, што яны будуць занадта небяспечнымі або беспаспяховымі;
- Унесці ў Закон аб аператыўна-вышуковай дзейнасці такія ж самыя прававыя стандарты на санкцыянаванне праслухоўвання тэлефонных размоў і падобных следчыя дзеянні, якія парушаюць недатыкальнасць прыватнага жыцця, што утрымліваюцца ў існуючым КПК;
- Унесці ў Закон аб аператыўна-вышуковай дзейнасці палажэнне аб дазvole тым, хто падвергнуўся ўмяшанню ў сваё прыватнае жыццё, па заканчэнні мерапрыемства, а не толькі ў выпадку апраўдальнага прысуду або неўзбуджэння крымінальнай справы, даведацца: а) чаму яны падвергліся праслухоўванню, б) на працягу якога часу, в) якімі сродкамі і г) атрымаць пацвярджэнне, што інфармацыя, сабраная падчас праслухоўвання, знішчана.
- Унесці ў КПК палажэнне аб тым, што на ўсе заявы, прынятыя ў судзе, - на відэа ці ў пісьмовай форме - павінна быць адпаведная дакументацыя, якая пацвярджае, што асабе, якая зрабіла заяву, былі растлумачаны ўсе адпаведныя правы. Асабліва ў выпадку абвінавачаных, якія адмовіліся на судзе ад папярэдніх пісьмовых паказанняў, такія паказанні павінны быць выключаны з доказаў і не ўлічвацца судом.

РАЗДЗЕЛ 8: ПРАВА ДАПЫТВАЦЬ СВЕДАК ІНШАГА БОКУ І ДАСЛЕДАВАЦЬ ІХ ДОКАЗЫ

268. Міжнародная сістэма правоў чалавека ўключае і права абвінавачанага на допыт сведак процілеглага боку, інакш названае правам канфрантацыі. У аснове гэтага права ляжыць разуменне, што вочная стаўка паміж абвінаваўцам і абвінавачаным спрыяе рэалізацыі функцыі суда па ўстанаўленню ісціны. Вочная стаўка дае суду магчымасць назіраць паводзіны сведкі ў прысутнасці абвінавачанага - нярэдка, адзінага чалавека, які ведае, кажа сведка праўду, ці не. Без вочнай стаўкі абвінавачаны, які не абавязаны прад'яўляць доказы ў мэтах ўласнай абароны, пазбаўляецца важнай магчымасці абвергнуць доказы, прад'яўленыя абвінаваўцам. Такое права забяспечвае абвінавачанаму магчымасць не толькі бачыць абвінаваўцу, але і задаваць яму пытанні.
269. Нацыянальныя і міжнародныя нормы маюць на ўвазе ўжыванне ўсіх разумных мер для таго, каб забяспечыць прысутнасць сведак на судовым працэсе, паколькі сітуацыя, калі рашэнне суда грунтуецца выключна на дасудовых пісьмовых паказаннях, дадзеных пад прысягай³³², ідзе насуперак названым нормам. З вынікаў гэтага маніторынгу відаць, што падчас шэрагу судовых працэсаў мела месца практыка, якая выклікае заклапочанасць у гэтым дачыненні.

А. Міжнародныя нормы

270. МПГПП гарантуе права канфрантацыі ў кантэксце крымінальнага працэсу. Артыкул 14 (3) фармулюе яго наступным чынам:

Кожны мае права пры разглядзе любога прад'яўленага яму крымінальнага абвінавачання як мінімум на наступныя гарантыі на аснове поўнай роўнасці: (...) (е) дапытваць сведкаў, што паказваюць супраць яго, або мець права на тое, каб гэтыя сведкі былі дапытаныя...³³³.

271. Права абвінавачанага выклікаць і дапытваць сведак не з'яўляецца абсалютным, але абмежавана палажэннем, па якім яно можа прымяняцца «на тых жа ўмовах, якія існуюць для сведак, што паказваюць супраць яго»³³⁴. Фармулёўка артыкула 14 (3) (е) паказвае, што даступныя абвінавачанню прававыя інструменты для забеспячэння яўкі сведкаў ляжаць і ў аснове права боку абароны дамагацца таго ж³³⁵. Адным словам, працэдура выкліку ў суд сведкі як бокам абвінавачання, так і бокам абароны павінна быць аднолькавай і адпавядаць аднолькавым стандартам.
272. Нацыянальнае заканадаўства можа прадугледжваць умовы допуску сведак, і суды могуць (і павінны) даваць адвод тым сведкам, паказанні якіх кваліфікуюцца як недастасавальныя. Такім чынам, абвінавачанаму трэба даказаць, што немагчымасць дапытаць таго ці іншага сведку нанясе шкоду яго абароне.
273. Акрамя таго, артыкул 14 (3) (е) МПГПП тлумачыцца ў тым сэнсе, што абвінавачанне абавязана інфармаваць абарону аб сведках, якіх яно мае намер выклікаць у суд,

³³² У гэтым дакладзе тэрмін «пісьмовыя паказанні» азначае заявы сведак, пацярпелых ці падазраваемых, зробленыя ў прысутнасці аднаго боку (напрыклад, следчага), але ў адсутнасць іншага боку.

³³³ МПГПП, артыкул 14 (3).

³³⁴ Манфрэд Новак [Manfred Nowak], Пакт ААН аб грамадзянскіх і палітычных правах: Каментарый ПГПП (1993), ст. 261, № 52.

³³⁵ Там жа, № 53.

дастаткова загадзя з тым, каб даць абвінавачанаму дастаткова часу на падрыхтоўку сваёй абароны. І наадварот, варта, каб абарона давала абвінавачанню інфармацыю аб сваіх сведках да суда³³⁶.

274. Прыдатныя міжнародныя нормы паказваюць, што, у выпадку адсутнасці сведкі ў зале суда, за вельмі абмежаванымі выключэннямі, не варта засноўваць прысуд на доказах, атрыманых з яго пісьмовых паказанняў. Аднак у тых выпадках, калі абвінавачаны мае магчымасць выказаць прэрэчэнні супраць такіх пісьмовых паказанняў да суда, ці калі абвінавачаны прысутнічаў пры дачы такіх паказанняў і меў магчымасць задаваць сведку пытанні, дапушчэнне такіх доказаў не будзе супярэчыць палажэнням артыкула 14 (3) (е) МПГПП. У выпадках, калі прысуд грунтуецца «*выключна або ў вырашальнай ступені*» на пісьмовых паказаннях сведкі, вочная стаўка якога з абвінавачаным немагчымая ні да, ні падчас суда, абарона, на думку БДПЧ, аказваецца ў неспрыяльным становішчы, што несумяшчальна з нормамі міжнароднага права.
275. Дэкларацыя ААН аб асноўных прынцыпах правасуддзя для ахвяр злачынстваў і злоўжыванняў уладай, прадугледжваючы, што дзяржавы павінны забяспечваць «магчымасці выкладу і разгляду меркаванняў і пажаданняў ахвяр на адпаведных этапах судовага разбіральніцтва ў тых выпадках, калі закранаюцца іх асабістыя інтарэсы», падкрэслівае, што гэта належыць рабіць «без шкоды для абвінавачаных і згодна з адпаведнай нацыянальнай сістэмай крымінальнага правасуддзя»³³⁷. Шэраг міжнародных нормаў, у тым ліку згаданая вышэй Дэкларацыя ААН, Рэкамендацыя Савета Еўропы (1985) II «Аб становішчы пацярпелага ў рамках крымінальнага права і працэсу»³³⁸, а таксама «Рамачнае рашэнне Савета Еўрапейскага Саюза аб становішчы ахвяры ў крымінальным правасуддзі»³³⁹, адлюстроўваюць факт растучага прызнання правоў пацярпелых у крымінальным правасуддзі. Настойлівая неабходнасць складаецца ў тым, каб забяспечыць улік інтарэсаў пацярпелых у адпаведнасці з правам на справядлівае судовае разбіральніцтва.

В. Нацыянальнае заканадаўства

276. Канстытуцыя Беларусі прама не гарантуе абвінавачанаму па крымінальнай справе права на канфрантацыю і перакрываючы допыт сведак, якія паказваюць супраць яго. У пераліку правоў абвінавачанага, які прыводзіцца ў КПК, таксама адсутнічае палажэнне аб праве абвінавачанага на канфрантацыю³⁴⁰. Аднак, як правіла, усе дастасавальныя доказы падлягаюць разгляду ў судзе³⁴¹, і абарона заўсёды карыстаецца правам на допыт усіх сведак, якія выступаюць у судзе.

³³⁶ Што такое справядлівы суд? Агульнае кіраўніцтва па прававых нормах і практыцы / Камітэт юрыстаў за правы чалавека, сакавік 2000 г.

³³⁷ Генеральная Асамблея ААН, Дэкларацыя аб асноўных прынцыпах правасуддзя для ахвяр злачынстваў і злоўжыванняў улады, A/RES/40/34, 29 лістапада 1985 г., §6(b).

³³⁸ Савет Еўропы, Рэкамендацыя (1985) II «Аб становішчы пацярпелага ў рамках крымінальнага права і працэсу», 28 чэрвеня 1985 г.

³³⁹ Савет Еўрапейскага Саюза, Рамачнае рашэнне ад 15 сакавіка 2001 г. «Аб становішчы ахвяры ў крымінальным правасуддзі», 2001/220/JHA.

³⁴⁰ КПК, артыкул 43.

³⁴¹ Магчымы некаторыя выключэнні. Напрыклад, калі абвінавачаны прызнае сябе вінаватым, і суддзя пераканаўся, што гэтае прызнанне не было дадзена пад прымусам. У гэтым выпадку разглядаюцца толькі доказы, на якія прама спасылаюцца бакі. Гл. там жа, артыкул 326 (1). Гэтыя выключэнні не прымяняюцца ў выпадках, калі абвінавачаны - непаўнагадовы або можа быць прысуджаны да турэмнага зняволення на тэрмін больш за 10 гадоў або да смяротнага пакарання (там жа, артыкул 326(2)).

277. КПК дазваляе зачытваць у судзе пісьмовыя паказанні, дадзеныя пацярпелымі і/або сведкамі да суда, у выпадках, калі: (а) паказанні, дадзеныя на судзе супярэчаць паказанням, дадзеным на папярэднім следстве; (б) адпаведны пацярпелы ці сведка не можа прысутнічаць на судовым пасяджэнні; (в) удзел пацярпелага або сведкі ў судовым пасяджэнні немагчымы з меркаванняў бяспекі. Рашэнне аб зачытванні паказанняў, дадзеных падчас папярэдняга следства, прымаецца або па ініцыятыве суда, або па хадайніцтву аднаго з бакоў дадзенага судовага працэсу³⁴².
278. Беларускае заканадаўства прызнае пацярпелага не проста ўдзельнікам судовага працэсу, але і яго асобным бокам, зацікаўленым у выходзе справы. Артыкул 50 КПК прызнае за пацярпелым права даваць паказанні і прысутнічаць на судовых слуханнях, а таксама выказваць думкі і прэрэчэнні. Фактычна, КПК патрабуе, каб пацярпелы ўдзельнічаў у судовым працэсе. У выпадку адсутнасці пацярпелага на судовых слуханнях суд павінен вырашыць пытанне аб разглядзе крымінальнай справы або адкладзе яе.³⁴³ Па хадайніцтву пацярпелага суд можа вызваліць яго ад прысутнасці ў судовым пасяджэнні; у гэтым выпадку суд толькі абавязвае яго з'явіцца для дачы паказанняў.³⁴⁴ Хоць артыкул 314 КПК прадугледжвае, што сведкі павінны выдаляцца з залы суда да моманту дачы імі паказанняў, у дачыненні да пацярпелых такога палажэння няма. Разам з тым, артыкул 220, які вызначае парадак допыту пацярпелага і сведкі падчас папярэдняга следства, уключае палажэнне, якое прадугледжвае забарону на зносіны пацярпелых і/або сведак паміж сабой да дачы пісьмовых паказанняў.
279. У сувязі з тым, што беларускае заканадаўства не настойвае на праве канфрантацыі і, фактычна, дазваляе далучэнне пісьмовых паказанняў у лік доказаў у сітуацыях, калі бок абароны не мае магчымасці дапытаць асобу, якая дала паказанні, гэтыя палажэнні не адпавядаюць міжнародным нормам. Высокі статус і сукупнасць правоў, якія дадзены закон прадастаўляе пацярпелым у крымінальным правасуддзі, заслугоўваюць станаўчай ацэнкі ў тым сэнсе, што яны забяспечваюць пацярпелым больш высокі ўзровень абароны, чым гэта прадугледжана міжнароднымі нормамі.

С. Атрыманыя дадзеныя і аналіз

280. Падчас назіраемых судовых працэсаў, паказанні пра нібыта ўчыненыя супраць іх злачынствы давалі пацярпелыя ў асобе 29 супрацоўнікаў міліцыі, якія знаходзіліся на службе ўвечары 19 снежня. Некаторыя з іх давалі паказанні на кожным з 10 судовых працэсаў. Падчас шэрагу судовых працэсаў абарона прыкладала нямала намаганняў, каб паказаць, што падабаронны не наносіў траўмаў ні аднаму з тых супрацоўнікаў міліцыі, што давалі паказанні, і не нападаў на іх. Ва ўсіх узгаданых судовых працэсах ні адзін супрацоўнік міліцыі не змог апазнаць хоць бы ў адным абвінавачаным чалавека, які нанёс яму траўму. Узніклі таксама пытанні ў дачыненні іх статусу пацярпелых, іх паказанняў - асабліва, калі многія з іх не з'явіліся на суд, нават калі былі выкліканыя, - і абароны іх правоў. Акрамя таго, шэраг іншых сведак не былі выкліканыя ў суд або не з'явіліся, хоць і былі выкліканыя. Калі гэтыя асобы давалі пісьмовыя паказанні раней, то іх паказанні звычайна зачытваліся ў судзе - у парушэнне права абвінавачаных на канфрантацыю.

³⁴² Там жа, артыкул 330.

³⁴³ КПК, артыкул 296(2).

³⁴⁴ Там жа, артыкул 296(3)

Няяўка сведак

281. У святле дадзенага права на канфрантацыю, гісторыя з зачытваннем пісьмовых паказанняў замест непасрэднага допыту адпаведных сведак заслугоўвае больш пільнай увагі. Назіральнікі заўважылі, што ў шэрагу выпадкаў такое зачытванне паказанняў ажыццяўлялася на шкоду праву абвінавачанага на допыт сведкаў, якія паказваюць супраць яго³⁴⁵. Суддзі з гатоўнасцю і неаднаразова выкарыстоўвалі пісьмовыя пратаколы допытаў сведак, якія праводзіліся ў перыяд папярэдняга следства. У выпадку з адным важным сведкам³⁴⁶, яго загрузанасць па працы была прызнана слушнай прычынай для няяўкі на ўсе тры судовыя працэсы, для ўдзелу ў якіх яго выклікалі³⁴⁷. Ва ўсіх выпадках суддзі зачытвалі пісьмовыя паказанні, якія ён даў следчым да суду пры адсутнасці каго-небудзь з прадстаўнікоў абвінавачаных. БДПЧ адзначае, што калі паказанні лічацца дастаткова важнымі для падтрымання абвінавачвання, то альбо такога сведку варта прымусіць з'явіцца ў судовае слуханне, альбо пасяджэнне варта адкласці да таго часу, калі сведка зможа гэта зрабіць. У адваротным выпадку, у адпаведнасці з правам, замацаваным у артыкуле 14 (е) МПГПП, такія пісьмовыя паказанні варта выключыць з справы і не разглядаць пры вынясенні судовага рашэння.

Адсутнасць пацярпелых/сведак па не вельмі слушнай прычыне

282. Падчас гэтых судовых працэсаў значная колькасць пацярпелых/сведак з ліку супрацоўнікаў міліцыі не з'явіліся даваць паказанні ў сувязі з тым, што знаходзіліся на вучобе, былі хворымі, або па іншай падобнай прычыне. Адзін супрацоўнік міліцыі, як было паведамлена, знаходзіўся ў камандзіроўцы³⁴⁸. У многіх такіх выпадках абарона прасіла накіраваць гэтым сведкам паўторную позову або адкласці разгляд справы да таго моманту, калі яны змогуць прысутнічаць. Ва ўсіх выпадках суддзя не палічыў гэтых сведак важнымі настолькі, каб рабіць з-за іх перапынак, хоць у шэрагу выпадкаў згаджаўся накіраваць ім паўторныя позовы. Потым суддзя «здаваўся» і зачытваліся паказанні гэтых сведкаў, якія яны далі падчас папярэдняга следства – такім чынам, абарона была пазбаўлена права на вочную стаўку.

Прыклад з судовага працэсу па справе Статкевіча

Падчас судовых слуханняў былі зачытаны пісьмовыя паказанні трох настаўнікаў, што прысутнічалі на адным з перадвыбарных мерапрыемстваў, на якім выступалі Статкевіч і Усс. Гэтыя паказанні пацвярджалі, што абвінавачаны Статкевіч заклікаў слухачоў ехаць у Мінск увечары ў дзень галасавання. Пасля чытання гэтых паказанняў абарона звярнула ўвагу, што ўсе тры заявы былі ў сутнасці ідэнтычнымі, як тры копіі з аднаго арыгінала. Абарона ўнесла хадайніцтва аб выкліку гэтых сведак у суд для перакрываванага допыту. Бок абвінавачання выказаў прэрэчанне. Хадайніцтва было адхілена³⁴⁹.

³⁴⁵ Сітуацыі, калі пісьмовыя паказанні зачытваліся ў судзе, для таго, каб «выправіць» несумяшчальныя з імі паказанні, дадзеныя ў зале суда, разглядаюцца ніжэй.

³⁴⁶ Карзюк, Начальнік Упраўлення ДАІ Мінска. Суд па справе Саннікава, 6 мая 2011 г., дзённае пасяджэнне.

³⁴⁷ Начальніка ДАІ выклікалі сведкам на працэсы па справах Саннікава, Някляева і Статкевіча, аднак ні на адзін з іх ён не з'явіўся.

³⁴⁸ Суд па справе Саннікава, 6 мая 2011 г., дзённае пасяджэнне; працяг дыскусіі 10 мая 2011 г. на ранішнім пасяджэнні на конт сведак Карзюка і Вернікоўскага.

³⁴⁹ Суд па справе Статкевіча, 16 мая 2011 г., дзённае пасяджэнне.

283. БДПЧ звяртае ўвагу на тое, што ў дадзеным выпадку, відавочна, не вельмі старанна выконвалася палажэнне нацыянальнага заканадаўства, якое забараняе зносіны паміж сведкамі або пацярпелымі да дачы імі пісьмовых паказанняў³⁵⁰.

Выкарыстанне пісьмовых сведчанняў для падмацавання пераказаных вусных паказанняў сведак

284. У роўнай ступені важнае і прыдатнае пытанне звязана з тым, як выкарыстоўваюцца пісьмовыя паказанні, дадзеныя на этапе следства, калі сведка (або сведка-пацярпелы) абвінавачання з'яўляецца ў суд, але блытаецца падчас дачы вусных паказанняў. Як ужо адзначалася, у справах ужо прысутнічалі пісьмовыя паказанні³⁵¹ ўсіх такіх сведак абвінавачання. Калі на судзе сведка абвінавачання адмаўляўся ад сваіх паказанняў, забываўся або якім-небудзь чынам мяняў іх у параўнанні з першапачатковымі, у судзе зачытваліся першапачатковыя паказанні. Гэта адбывалася амаль як звычайная практыка, і суд заўсёды прымаў папярэднюю версію за больш верагодную³⁵².

285. Такая практыка дае боку абвінавачання ўнікальную перавагу. Нават калі сведка абвінавачання, адказваючы на пытанні абаронцы, цалкам адмаўляўся ад усяго, што казаў раней, суд, відавочна, нязменна ўлічваў першапачатковыя пісьмовыя паказанні. Калі першапачатковыя пісьмовыя паказанні набываюць такую ж або, фактычна, большую вагу, чым вусныя паказанні ў судзе, то права канфрантацыі губляе ўсякі сэнс, як і сама працэдура дачы паказанняў у судзе.

286. Гэтая няроўнасць бакоў пагаршаецца тым, што абарона пазбаўлена працэсуальных паўнамоцтваў па правядзенні допытаў³⁵³, і, такім чынам, не можа атрымліваць пісьмовых паказанняў на дасудовым этапе. Калі сведка абароны пачынае блытацца ў дачы паказанняў, то абаронцу няма чаго зачытаць з таго, што суд мог бы палічыць больш надзейнымі звесткамі.

Прысутнасць пацярпелых падчас дачы паказанняў іншымі ўдзельнікамі працэсу

287. Сур'ёзная праблема ўзнікла ў сувязі з тым, што пацярпелым, якія павінны былі даваць паказанні пазней, дазвалялася прысутнічаць у зале суда падчас ўсяго слухання. Як згадвалася вышэй, нацыянальнае заканадаўства дапускае такую практыку ў дачыненні да «пацярпелых», тады як сведкі выдаляюцца з залы да моманту дачы паказанняў. Выдаленне сведак з залы служыць законнай мэце не дапусціць, каб яны чулі паказанні іншых асоб і, пад уплывам пачутага, не сталі мяняць уласныя паказанні. На працэсе па справе Саннікава³⁵⁴ ў сувязі з прысутнасцю ўсіх пацярпелых у зале суда паўстала адмысловая праблема, калі абаронца некалькі разоў злавіў аднаго

³⁵⁰ КПК, артыкул 220.

³⁵¹ Гл. Раздзел 3 «Роўнасць бакоў» вышэй. Гл. таксама артыкул 103(2) КПК. Варта адзначыць, што калі на этапе папярэдняга расследавання следчы пагодзіцца дапытаць сведкаў абароны, то яго пісьмовыя паказанні таксама будуць далучаны да справы.

³⁵² Напрыклад, працэс па справе Мядзведзя, 10 сакавіка 2011 г., ранішняе пасяджэнне. Назіральнікі адзначылі ў сваіх запісах, што чатыры міліцыянты-сведкі запар (пасля таго, як суддзя зачытаў іх пісьмовыя сведчання і спытаў, якая версія больш адпавядае рэчаіснасці і чаму) адказалі амаль слова ў слова: «першапачатковая версія, таму што тады гэтыя падзеі яшчэ былі свежыя ў памяці». Падобныя дыялогі з многімі з ліку 29 супрацоўнікаў міліцыі мелі месца ў цэлым шэрагу судовых пасяджэнняў.

³⁵³ Гл. Раздзел 3 вышэй.

³⁵⁴ Суд па справе Саннікава, 6 мая 2011 г., ранішняе пасяджэнне.

з іх на супярэчнасцях. Астатнія пацярпелыя/сведкі пастараліся пазбегнуць паўтарэння той жа памылкі.

288. Хоць зразумела, што мэта бесперапыннай прысутнасці пацярпелых у зале складаецца ў тым, каб абараніць іх правы як пацярпелых (напрыклад, гэта дае ім магчымасць неадкладна адрэагаваць на любую заяву меркаванага правапарушальніка, задаваць пытанні або выказваць свае думкі з нагоды тых ці іншых хадайніцтваў), падчас дадзеных працэсаў пацярпелыя нярэдка адсутнічалі ў зале суда³⁵⁵. Больш таго, падчас больш позніх судовых працэсаў пацярпелыя наогул не паказваліся ў зале да тых часоў, пакуль ім не трэба было даваць паказанні, прычым у некаторых працэсах гэты момант наступаў толькі праз некалькі дзён пасля пачатку суда. Пасля дачы паказанняў яны неадкладна пакідалі залу. Пры гэтым ніхто ні разу не нагадаў пацярпелым, што, пакідаючы залу суда, яны адмаўляюцца ад шэрагу важных правоў. Суд таксама не выказаў ніякіх прэтэнзій у тым сэнсе, што, адсутнічаючы ў зале на працягу першых некалькіх дзён судовых пасяджэнняў, яны ў значнай ступені абмяжоўвалі ўласныя правы - напрыклад, права дапытваць сведкаў. Тое, што пацярпелых прыводзілі ў залу суда ў дзень, калі ім трэба было даваць паказанні, а затым дазвалялі амаль адразу ж пайсці, сведчыць аб сур'ёзнай непавазе іх правоў як пацярпелых, або цалкам падрывае гэты статус.

D. Высновы і рэкамендацыі

289. У дадзеных працэсах права абвінавачаных на допыт сведак іншага боку захоўвалася. Разам з тым, мелі месца і сур'ёзныя праблемы. Тыя сведкі абвінавачання, якія не з'явіліся ў залу суда, але чые пісьмовыя паказанні былі зачытаны падчас слуханняў, пазбавілі абвінавачаных права на канфрантацыю. Іх заявы не падвяргаліся даследаванню кім-небудзь з асоб, якія прадстаўлялі інтарэсы абвінавачаных. Назіральнікі звярнулі ўвагу, што суддзі даволі ліберальна ставіліся да апраўдання сведак абвінавачання, якія не хацелі прысутнічаць у судзе. Калі сведкі ўсё ж з'яўляліся, падчас назіраемых пасяджэнняў суддзі нярэдка аддавалі перавагу іх пісьмовым паказанням, дадзеным да суда, і не разглядалі вусныя паказанні, якія яны давалі ў судзе, асабліва калі гэтыя паказанні былі супярэчлівымі. Многім супрацоўнікам міліцыі быў прадастаўлены статус пацярпелых, з прычыны чаго яны маглі карыстацца шэрагам важных правоў, у тым ліку слухаць паказанні адзін аднаго ў судзе.

Рэкамендацыі

- Прымушаць важных сведкаў да дачы паказанняў у зале суда, асабліва сведак, допыту якіх патрабуе абарона, у якасці меры гарантыі права канфрантацыі. Пры адсутнасці магчымасці прымусіць іх з'явіцца ў суд – выключаць іх пісьмовыя паказанні з дадзенай справы³⁵⁶.
- Забяспечыць, каб ролі пацярпелых і сведак у крымінальнай вытворчасці не змешваліся, бо гэта можа парушаць асаблівы статус пацярпелых альбо права на справядлівае судовае разбіральніцтва.

³⁵⁵ Напрыклад, на ранішнім пасяджэнні ў судзе па справе Статкевіча 16 мая 2011 г. адзін пацярпелы, супрацоўнік АМАПу, адсутнічаў па прычыне «камандзіроўкі на неакрэслены час».

³⁵⁶ З улікам звычайных выключэнняў, такіх як смерць сведкі, наяўнасць малых дзяцей, і г.д.

ДАДАТАК 1: АБВІНАВАЧАННЯ І ПРЫСУДЫ

Імя абвінавачанага	Прысуд, запрошаны пракурорам	Вынесены прысуд	Тэрміны пакарання, прадугледжаны я КК
Уладзімір Някляеў	3 гады пазбаўлення волі з адтэрміноўкай на 2 гады	2 гады пазбаўлення волі з адтэрміноўкай на 2 гады	Штраф - 3 гады пазбаўлення волі макс. (арт. 342)
Віталь Рымашэўскі	2 гады пазбаўлення волі ўмоўна з адтэрміноўкай на 2 гады	2 гады пазбаўлення волі ўмоўна з адтэрміноўкай на 2 гады	Штраф - 3 гады пазбаўлення волі макс. (арт. 342)
Андрэй Саннікаў	7 гадоў пазбаўлення волі	5 гадоў пазбаўлення волі	5-15 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч. 1)
Мікалай Статкевіч	8 гадоў пазбаўлення волі	6 гадоў пазбаўлення волі	5-15 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч. 1)
Аляксандр Атрошчанкаў	5 гадоў пазбаўлення волі	4 гады пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч. 2)
Дзмітрый Бандарэнка	3 гады пазбаўлення волі	2 гады пазбаўлення волі	Штраф - 3 гады пазбаўлення волі макс, (арт. 342)
Андрэй Дзмітрыеў	3 гады пазбаўлення волі ўмоўна з адтэрміноўкай на 2 гады	2 гады пазбаўлення волі ўмоўна з адтэрміноўкай на на 2 гады	Штраф - 3 гады пазбаўлення волі макс. (арт. 342)
Аляксандр Фядута	2 гады пазбаўлення волі ўмоўна з адтэрміноўкай на 2 гады	2 гады пазбаўлення волі ўмоўна з адтэрміноўкай на 2 гады	Штраф - 3 гады пазбаўлення волі макс. (арт. 342)
Павел Севярынец	3 гады абмежавання волі	3 гады абмежавання волі	Штраф - 3 гады пазбаўлення волі макс. (арт. 342)

Сяргей Вазняк	2 гады абмежавання волі з адтэрміноўкай на 2 гады	2 гады пазбаўлення волі ўмоўна з адтэрміноўкай на 2 года	Штраф - 3 гады пазбаўлення волі макс. (арт. 342)
Анастасія Палажанка	1 год і 6 месяцаў пазбаўлення волі ўмоўна з адтэрміноўкай на 1 год	1 год пазбаўлення волі ўмоўна з адтэрміноўкай на 1 год	Штраф - 3 гады пазбаўлення волі макс. (арт. 342)
Дзмітрый Усс	7 гадоў пазбаўлення волі	5 гадоў і 6 месяцаў пазбаўлення волі	5-15 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч. 1)
Ірына Халіп	2 гады пазбаўлення волі ўмоўна з адтэрміноўкай на 2 гады	2 гады пазбаўлення волі ўмоўна з адтэрміноўкай на 2 гады	Штраф - 3 гады пазбаўлення волі макс. (арт. 342)
Арцём Брэус	штраф (500 базавых велічынь)	штраф (300 базавых велічынь)	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч. 2)
Іван Гапонаў		штраф (300 базавых велічынь)	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч. 2)
Васіль Парфянкоў	6 гадоў пазбаўлення волі	4 гады пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч.2)
Дзмітрый Мядзведзь	4 гады пазбаўлення волі	3 гады абмежавання волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч.2)
Дзмітрый Дрозд	3 года і 6 месяцаў пазбаўлення волі	3 года пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч. 2)
Сяргей Казакоў	4 гады пазбаўлення волі	3 гады пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч.2)
Аляксандр Класкоўскі	8 гадоў і 6 месяцаў пазбаўлення волі	5 гадоў пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч. 2)

Сяргей Марцалеў	2 гады пазбаўлення волі з адтэрміноўкай на 2 гады	2 гады пазбаўлення волі ўмоўна з адтэрміноўкай на 2 гады	Штраф - 3 гады пазбаўлення волі макс. (арт. 342)
Аляксандр Малчанаў	5 гадоў пазбаўлення волі	3 гады пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293,
Дзмітрый Буланаў	4 гады пазбаўлення волі	3 гады пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч. 2)
Андрэй Федаркевіч	3 гады і 6 месяцаў пазбаўлення волі	3 гады і 6 месяцаў пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч.2)
Арцём Грыбкоў	4 гады пазбаўлення волі	4 гады пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч. 2)
Уладзімір Хамічэнка	3 гады пазбаўлення волі	3 гады пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч. 2)
Алесь Кіркевіч	4 гады пазбаўлення волі	4 гады пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч. 2)
Аляксандр Квяткевіч	4 гады пазбаўлення волі	3 гады і 6 месяцаў пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч.2)
Мікіта Ліхавід	4 гады пазбаўлення волі	3 гады і 6 месяцаў пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч. 2)
Уладзімір Лобан	3 гады і 6 месяцаў пазбаўлення волі	3 гады пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч. 2)
Фёдар Мірзаянаў	3 гады пазбаўлення волі	3 гады пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч.2)
Дзмітрый Новік	5 гадоў пазбаўлення волі	3 гады і 6 месяцаў пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч. 2)

Андрэй Пазняк	4 гады пазбаўлення волі	2 гады пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч. 2)
Ілля Васілевіч	3 гады пазбаўлення волі	3 гады пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч.2)
Павел Вінаградаў	4 гады пазбаўлення волі	4 гады пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч. 2)
Уладзімір Яроменка	3 гады пазбаўлення волі	3 гады пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч. 2)
Алег Гнедчык	4 гады пазбаўлення волі	3 гады і 6 месяцаў пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (ст. 293, ч.2)
Яўген Сакрэт	4 гады пазбаўлення волі	3 гады пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч.2)
Дзмітрый Даронін	4 гады пазбаўлення волі	3 гады і 6 месяцаў пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч.2)
Андрэй Пратасеня	3 гады пазбаўлення волі	3 гады пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч.2)
Віталь Мацукевіч	4 гады пазбаўлення волі	3 гады пазбаўлення волі	3-8 гадоў пазбаўлення волі (арт. 293, ч.2)

ДАДАТАК 2: ПАРАЎНАЛЬНАЯ КОЛЬКАСЦЬ АСУДЖАНЫХ ПА КРАІНАХ³⁵⁷

	Колькасць падабудных на крмінальных справах	Колькасць асуджаных	Доля асуджаных
2006 г.			
Беларусь	85117 ³⁵⁸	78238	0,92
Германія	932352	751387	0,81
Казахстан	55090	32585	0,59
Расія	1341525	937667	0,70
2007 г.			
Арменія	4110	3520	0,86
Беларусь	77778 ³⁵⁹	70996	0,91
Германія	1111589	897631	0,81
Казахстан	56187	35497	0,63
Расія	1295251	935237	0,72
2008 г.			
Арменія	4094	3080	0,75
Беларусь	72944 ³⁶⁰	68531	0,94
Германія	1087840	874691	0,80
Казахстан		36351	
Расія	1264194	943004	0,75
2009 г.			
Беларусь	64763 ³⁶¹	62064	0,95
2010 г.			
Беларусь	65676 ³⁶²	61054	0,94

³⁵⁷ Пры адсутнасці іншых спасылак, крыніца інфармацыі – ЮНОДК <http://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/crimedata.html> (дата наведвання вэб-сайта – 7 чэрвеня 2011 г.)

³⁵⁸ Крыніца дадзеных за 2006 г.: <http://supcourt.by/cgi-bin/index.cgi?vm=d&vr=stat&vd=1>

³⁵⁹ Крыніца дадзеных за 2007 г.: <http://supcourt.by/cgi-bin/index.cgi?vm=d&vr=stat&vd=2>

³⁶⁰ Крыніца дадзеных за 2008 г.: <http://supcourt.by/cgi-bin/index.cgi?vm=d&vr=stat&vd=3>

³⁶¹ На вэб-сайце гэтыя лічбы не прыводзяцца. Яны былі атрыманы намі шляхам складання наступных лічбаў: колькасць асуджаных (62064), колькасць апраўданых (187), а таксама колькасць спыненых спраў і колькасць адмененых прысудаў па касацыі (2699). Калі ўлічваць толькі колькасць апраўданых (187) і колькасць асуджаных (62064), то доля асуджаных складзе 99,7%.

³⁶² На вэб-сайце гэтыя лічбы не прыводзяцца. Яны былі атрыманы намі шляхам складання прыведзеных на сайце лічбаў: колькасць асуджаных (61054), колькасць апраўданых (217), а таксама колькасць спыненых спраў і колькасць адмененых прысудаў па касацыі (4405). Калі ўлічваць толькі колькасць апраўданых (217) і колькасць асуджаных (61054), то доля асуджаных складзе 99,6%.

ДАДАТАК 3: КАРОТКІ ВЫКЛАД ДРУКАВАНЫХ МАТЭРЫЯЛАЎ, ЯКІЯ ПАРУШАЮЦЬ ПРЫНЦЫП ПРЭЗУМПЦЫІ НЕВІНАВАТАСЦІ

«За кулісамі адной змовы»

i. <http://www.sb.by/post/111079/>³⁶³

На гэтым адрасе знаходзіцца першы артыкул з серыі, пад загалоўкам «За кулісамі адной змовы», змешчаны і ў друку, і ў сетцы Інтэрнэт. Артыкул пачынаецца падзагалоўкам: «*Перададзеныя па ўказанні кіраўніка дзяржавы для апублікавання ў "СБ" раскраваныя дакументы аб падзеях 19 снежня*»³⁶⁴. Гэты тэкст быў апублікаваны праз тры тыдні пасля падзей і апісвае «змовы» апазіцыі, якая фінансуецца Захадам («найперш, Германіяй і Польшчай»). Менавіта ў такіх фарбах прадстаўляецца кампанія А. Фядуты і У. Някляева «Гавары праўду». Гаворка ідзе таксама аб датычнасці Статкевіча, Мілінкевіча, Раманчука, Саннікава і Казуліна. Аб усіх гэтых людзях гаворыцца, што іх цікавіць не столькі сам удзел у прэзідэнцкай кампаніі, колькі магчымасць выпрасіць у Захаду грошай, запэўніваючы «спонсараў», што яны будуць працаваць на звяржэнне прэзідэнта А. Лукашэнкі - ідэя, якую на Захадзе нібыта гатовы гарача падтрымаць. Публікацыя прыводзіць тэксты перахопленых электронных лістоў, размоў па сістэме Skype, тэлефонных перамоў, а таксама іншыя матэрыялы, якія раскрываюць фінансавыя дачыненні, у якіх нібыта замяшаны кожны з апісваемых «рухаў».

ii. <http://www.sb.by/post/111131/>³⁶⁵

Другі артыкул з серыі «За кулісамі адной змовы» апублікаваны ў газетах і сетцы Інтэрнэт 15 студзеня 2011 года. У ім прыводзяцца імёны і некаторая асабістая інфармацыя аб 20 чалавеках, якім пазней будуць прад'яўлены абвінавачанні ў здзяйсненні крымінальнага злачынства. Кожнаму прысвечана некалькі сказаў, у якіх апісваюцца дзеянні, нібыта ўчыненыя імі ў тую ноч, а таксама ў перадвыбарчы перыяд. Артыкул таксама ўтрымлівае падрабязныя матэрыялы, нібыта атрыманыя падчас расследавання, найбольш прыкметнымі з якіх з'яўляюцца раздрукоўкі перахопленых тэлефонных перамоў паміж заходнімі дыпламатамі і апазіцыйнымі кандыдатамі і іх прадстаўнікамі. У тэксце таксама ідзе гаворка аб шэрагу «замежных агентаў» і іх спробах прабрацца ў Беларусь з рознымі відамі зброі і наркотыкамі, прычым артыкул звязвае гэтыя спробы з лідэрамі апазіцыі.

iii. <http://www.sb.by/post/111406/>³⁶⁶

Трэці артыкул серыі. Яму папярэднічае аналагічны ўступ: «*20 снежня на прэс-канферэнцыі Прэзідэнт загадаў спецслужбам раскравіць і перадаць для публікацыі ў цэнтральныя СМІ некаторыя матэрыялы, якія праліваюць святло на падзеі, што папярэднічалі іштурму Дома ўрада*». Апублікаваны праз тыдзень пасля папярэдняга артыкула, гэты «раскраваны тэкст» уяўляе сабой копію дакумента «Стратэгія перамогі», нібыта падрыхтаванага Андрэем Саннікавым і яго жонкай Ірынай Халіп. Па духу гэты тэкст нагадвае праектную прапанову, бо ўключае шэраг мэтай і стратэгий, а таксама прадугледжвае вялікі бюджэт. Ён утрымлівае апісанне разлічанага больш чым на 18 месяцаў працэсу, па завяршэнні якога спадар Саннікаў павінен стаць Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь. Звяртае ўвагу, што ў гэтым тэксце адсутнічаюць якія-небудзь

³⁶³ Дата наведвання вэб-сайта - 15 ліпеня 2011 г.

³⁶⁴ Неафіцыйны пераклад БДПЧ.

³⁶⁵ Дата наведвання вэб-сайта - 15 ліпеня 2011 г.

³⁶⁶ Дата наведвання вэб-сайта - 15 ліпеня 2011 г.

заклікі да гвалту або падбухторванне да паўстання, хоць у якасці магчымага варыянту дзеянняў прадугледжваецца правядзенне працяглых страйкаў. Прыведзены ў артыкуле каментарый да гэтага тэксту крытыкуе спробу выманіць грошы ў Захада. Як і папярэднія тры, артыкул заканчваецца словамі: «Працяг будзе», аднак іншыя публікацыі пад рубрыкай «За кулісамі адной змовы» больш не з'яўляліся.

«Плошча. Жалезам па шкле»

9 студзеня 2011 г. канал ТВ-1³⁶⁷ даў у эфір фільм «Плошча. Жалезам па шкле». Гэтая трыццаціхвілінная стужка ў стылі дакументальнага кіно нібыта апісвае як перадгісторыю, так і непасрэдныя падзеі ночы 19 снежня. Фільм змяшчае шэраг відэафрагментаў, многія з якіх пасля былі выкарыстаныя ў судзе. Голас за кадрам называе імёны паказваемых людзей, а таксама іх магчымую палітычную прыналежнасць. У фільме фігуруюць таксама расшыфроўкі тэкстаў праслуханых тэлефонных перамоў³⁶⁸. У прыватнасці, фільм недвухсэнсоўна сцвярджае, што арганізатары мітыngu мелі намер гвалтоўна скінуць урад. Таксама, хоць і без вылучэння якіх-небудзь абвінавачанняў, у фільме паказаны фрагменты пра тое, як міліцыя выяўляе сховішчы са зброяй, якія нібыта належаць апазіцыі³⁶⁹.

³⁶⁷ Канал дзяржаўнай Белтэлерадыёкампаніі.

³⁶⁸ Спасылкі на два званкі, у якіх фігуруе абвінавачаны Статкевіч, маюцца ў іншых частках гэтага дакладу.

³⁶⁹ Адзін фрагмент адлюстроўвае групу міліцыянтаў, якая ўваходзіць у нейкі гараж на ўскраіне Мінска. Міліцыя выяўляе цэлы арсенал, у якім знаходзяцца ручныя гранаты, пісталеты, гаручыя матэрыялы і нажы, прычым, паводле голасу за кадрам, усё гэта рыхтавалася для ўжывання ў падзеях 19 снежня.

ДАДАТАК 4: АДПАВЕДНЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ ЎНІВЕРСАЛЬНАГА ПЕРЫЯДЫЧНАГА АГЛЯДУ, ПРЫНЯТЫЯ РЭСПУБЛІКАЙ БЕЛАРУСЬ

Вытрымкі з «Даклада Рабочай групы па ўніверсальнаму перыядычнаму агляду»,
A/HRC/15/16 ад 21 чэрвеня 2010 г.

97.9. працягваць супрацоўніцтва з Арганізацыяй Аб'яднаных Нацый і іншымі міжнароднымі арганізацыямі ў інтарэсах падтрымкі правоў чалавека ў Беларусі (Палестына);

97.13. нарошчваць супрацоўніцтва з органамі, створанымі на аснове дамоўленасцей, і адмысловымі працэдурамі Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, у прыватнасці, у справе выканання іх рэкамендацый і рашэнняў (Літва);

97.14. у поўнай меры супрацоўнічаць з адмысловымі працэдурамі Арганізацыі Аб'яднаных Нацый і забяспечыць у першачарговым парадку прадстаўленне органам Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, створаным на аснове дамоўленасцей, пратэрмінаваных дакладаў (Нарвегія);

97.15. выконваць палажэнні Міжнароднага пакта аб грамадзянскіх і палітычных правах, Канвенцыі супраць катаванняў і рэкамендацыі міжурадавых праваабарончых механізмаў, а таксама супрацоўнічаць з адмысловымі працэдурамі (Швейцарыя);

97.16. узгадніць тэрміны наведвання краіны васьмю мандатарыямі адмысловых працэдур, запрошанымі ўрадам (Венгрыя);

97.17. наладзіць узаемадзеянне з іншымі мандатарыямі, асабліва з адмысловымі дакладчыкамі па пытаннях аб праве на свабоду выражэння, аб праваабаронцах і аб катаваннях (Венгрыя);

97.19. працягваць супрацоўніцтва з Упраўленнем Вярхоўнага камісара Арганізацыі Аб'яднаных Нацый па правах чалавека, у прыватнасці з мэтай выканання прызнаных рэкамендацый, сфармуляваных падчас універсальнага перыядычнага агляду (Расійская Федэрацыя);

97.28. забяспечыць справядлівае правасуддзе і строга выконваць поўную забарону катаванняў, уключаючы стварэнне ўмоў для таго, каб прызнанні або звесткі, атрыманыя пад катаванням або ў выніку іншага жорсткага абыходжання, не маглі выкарыстоўвацца ў якасці доказаў (Аўстрыя);

97.31. забяспечыць усім зняволеным або затрыманым асобам доступ да адваката і магчымасць наведвання сваякамі (Аўстрыя).

ДАДАТАК 5: АДПАВЕДНЫЯ АБАВЯЗАЦЕЛЬСТВЫ АБСЕ

Вена, 1989 г. (Пытанні, што маюць дачыненне да бяспекі ў Еўропе: Прынцыпы)

(13) (...) [Дзяржавы-удзельніцы] будуць

(13.9) забяспечваць, каб эфектыўныя сродкі прававой абароны, а таксама поўная інфармацыя аб іх былі даступныя тым, хто заяўляе, што іх правы чалавека і асноўныя свабоды былі парушаны; яны будуць, у прыватнасці, эфектыўна прымяняць наступныя сродкі прававой абароны:

- права асобы апеляваць да выканаўчых, заканадаўчых, судовых або адміністрацыйных органаў;
- права на справядлівы і публічны разгляд справы ў разумныя тэрміны ў незалежным і бесстароннім судзе, уключаючы права вылучаць юрыдычную аргументацыю і быць прадстаўленым адвакатам на ўласны выбар;
- права атрымаць хуткае і афіцыйнае апавяшчэнне аб рашэнні, прынятым па любой апеляцыі, уключаючы юрыдычныя падставы, на якіх грунтавалася гэтае рашэнне. Гэтая інфармацыя будзе прадастаўляцца, як правіла, у пісьмовай форме і ва ўсякім выпадку так, каб дазволіць асобе эфектыўна скарыстаць іншыя даступныя сродкі прававой абароны;

(23.2) забяспечваць, каб з усімі асобамі, якія ўтрымліваюцца пад вартай або ў зняволенні, абыходзіліся гуманна і з павагай да годнасці, якая ўласціва чалавечай асобе;

(23.3) выконваць прынятыя ААН Стандартныя мінімальныя правілы абыходжання са зняволенымі, а таксама прыняты ААН Кодэкс паводзінаў супрацоўнікаў праваахоўных органаў;

(23.4) забараняць катаванні і іншыя віды жорсткага, бесчалавечага ці прыніжаючага годнасць абыходжання або пакарання і прымаць эфектыўныя заканадаўчыя, адміністрацыйныя, судовыя і іншыя меры па прадухіленні такой практыкі і пакаранні за яе;

(23.5) разглядаць пытанне аб далучэнні да Канвенцыі супраць катаванняў і іншых жорсткіх, бесчалавечных ці прыніжаючых годнасць відаў абыходжання або пакарання, калі яны гэтага яшчэ не зрабілі;

(23.6) абараняць асоб ад любой псіхіятрычнай ці іншай медыцынскай практыкі, якая парушае правы чалавека і асноўныя свабоды, і прымаць дзейсныя меры па прадухіленні такой практыкі і пакаранні за яе.

Капенгаген, 1990 г.

(2). [Дзяржавы-удзельніцы] напоўнены рашучасцю падтрымліваць і распаўсюджваць гэтыя прынцыпы справядлівасці, якія складаюць аснову вяршэнства права. Яны лічаць, што вяршэнства права азначае не проста фармальную законнасць, якая забяспечвае рэгулярнасць і паслядоўнасць у дасягненні і падтрыманні дэмакратычнага парадку, але і справядлівасць, заснаваную на прызнанні і поўным прыняцці найвышэйшай каштоўнасці чалавечай асобы і гарантуемую ўстановамі, якія ўтвараюць структуры, што забяспечваюць яе найбольш поўнае выяўленне.

- (5) Яны ўрачыста заяўляюць, што да ліку элементаў справядлівасці, якія істотна неабходны для поўнага выяўлення годнасці, уласцівай чалавечай асобе, і роўных і неад'емных правоў усіх людзей, належаць наступныя:

(...)

- (5.7) правы чалавека і асноўныя свабоды гарантуюцца законам і адпавядаюць абавязацельствам па міжнароднаму праву;
- (5.12) незалежнасць суддзяў і бесстаронняе функцыянаванне дзяржаўнай судовай службы забяспечваюцца;
- (5.13) незалежнасць адвакатаў прызнаецца і абараняецца, у прыватнасці, адносна ўмоў найму на працу і практыкі;
- (5.14) нормы, якія датычацца крымінальнага працэсу, утрымліваюць дакладнае вызначэнне кампетэнцыі ў дачыненні да пераследу і мер, якія папярэдняюць такому пераследу і суправаджаюць яго;
- (5.15) кожная арыштаваная або затрыманая па крымінальным абвінавачанні асоба мае права, для вызначэння законнасці яе арышту або затрымання, быць у тэрміновым парадку дастаўленай да суддзі ці іншай службовай асобы, упаўнаважанай законам ажыццяўляць такую функцыю;
- (5.16) кожны чалавек пры разглядзе любога крымінальнага абвінавачання, вылучанага супраць яго, або пры вызначэнні яго правоў і абавязкаў у якім-небудзь грамадзянскім працэсе мае права на справядлівае і адкрытае разбіральніцтва кампетэнтным, незалежным і бесстароннім судом, створаным на падставе закона;
- (5.17) любая асоба, якая церпіць пераслед у судовым парадку, мае права абараняць сябе асабіста або без прамаруджання праз абранага ёю самую абаронцы, або, калі гэта асоба не мае дастатковых сродкаў для аплаты паслуг абаронцы, на бясплатнае атрыманне такіх паслуг, калі таго патрабуюць інтарэсы правасуддзя;
- (5.18) ніхто не будзе абвінавачаны, судзімы або асуджаны за якое-небудзь крымінальнае злачынства, калі яно не прадугледжана законам, які выразна і дакладна вызначае склад гэтага злачынства;
- (5.19) кожны лічыцца невінаватым, пакуль вінаватасць яго не даказана згодна з законам;
- (12) Дзяржавы-удзельніцы, жадаючы забяспечыць большую празрыстасць у выкананні абавязацельстваў, узятых на сябе ў раздзеле аб чалавечым вымярэнні НБСЕ Венскага выніковага дакумента, пастанаўляюць прыняць у якасці меры па ўмацаванні даверу прысутнасць назіральнікаў, якія накіроўваюцца дзяржавамі-удзельніцамі, прадстаўнікоў няўрадавых арганізацый і іншых зацікаўленых асоб на судовых працэсах, як гэта прадугледжваецца ў нацыянальным заканадаўстве і міжнародным праве; пры гэтым разумеецца, што судовыя працэсы могуць быць зачыненымі (*in camera*) толькі пры наяўнасці абставін, якія прадпісаны законам і адпавядаюць абавязацельствам па міжнароднаму праву і міжнародным абавязацельствам.

(...)

- (16.2) маюць намер у тэрміновым парадку разгледзець пытанне аб далучэнні да Канвенцыі супраць катаванняў і іншых жорсткіх, бесчалавечных ці прыніжаючых

годнасць відаў абыходжання або пакарання, калі яны яшчэ не зрабілі гэтага, і прызнанні кампетэнцыі Камітэта супраць катаванняў у адпаведнасці з артыкуламі 21 і 22 Канвенцыі і зняцці агаворак адносна кампетэнцыі Камітэта ў адпаведнасці з артыкулам 20;

- (16.3) падкрэсліваюць, што ніякія выключныя акалічнасці - стан вайны або пагроза вайны, унутраная палітычная нестабільнасць ці любое іншае надзвычайнае становішча - не могуць службыць апраўданнем катаванняў;
- (16.4) будуць забяспечваць, каб адукацыя і інфармацыя адносна забароны катаванняў цалкам уключаліся ў падрыхтоўку работнікаў цывільных і ваенных праваахоўных органаў, медыцынскага персаналу, дзяржаўных служачых і іншых асоб, якія могуць мець справу з утрыманнем пад вартай, вядзеннем допыту або абыходжаннем з любой асобай, якая падвергнулася якой-небудзь форме арышту, затрымання або турэмнага зняволення;
- (16.5) будуць сістэматычна разглядаць правілы, інструкцыі, метады і практыку вядзення допыту, а таксама ўмовы ўтрымання пад вартай і абыходжання з асобамі, якія падвергнуліся якой-небудзь форме арышту, затрымання або турэмнага зняволення на любой тэрыторыі пад іх юрысдыкцыяй, з тым, каб не дапусціць ніякіх выпадкаў катаванняў;
- (16.6.) будуць у першачарговым парадку прымаць для разгляду і выканання належных дзеянняў, якія адпавядаюць прыдатным мерам і працэдурам эфектыўнага выканання абавязацельстваў, што датычацца чалавечага вымярэння НБСЕ, любых выпадкі катаванняў і іншых бесчалавечных ці прыніжаючых годнасць відаў абыходжання або пакарання, пра якія ім стала вядома па афіцыйных каналах або з любой іншай надзейнай крыніцы інфармацыі;
- (16.7) будуць дзейнічаць з тым разуменнем, што захаванне і гарантыя жыцця і бяспекі любой асобы, якая падвяргаецца якой-небудзь форме катаванняў і іншых бесчалавечных ці прыніжаючых чалавечую годнасць відаў абыходжання або пакарання, з'яўляецца адзіным крытэрыем для вызначэння тэрміновасці і першачарговасці пры ўжыванні належных сродкаў для выпраўлення становішча; і таму разгляд любых выпадкаў катаванняў і іншых бесчалавечных ці прыніжаючых годнасць відаў абыходжання або пакарання ў рамках любога іншага міжнароднага органа або механізму не можа службыць падставай для таго, каб устрымацца ад разгляду і выканання належных дзеянняў у адпаведнасці з прыдатнымі мерамі і працэдурамі эфектыўнага выканання абавязацельстваў, што датычацца чалавечага вымярэння НБСЕ.

Масква, 1991 г.

(21) [Дзяржавы-удзельніцы] будуць

- (21.1) прымаць усе неабходныя меры для забеспячэння таго, каб супрацоўнікі праваахоўных органаў пры падтрыманні грамадскага парадку дзейнічалі ў грамадскіх інтарэсах, з улікам канкрэтных патрэбаў і законных мэтаў, а таксама выкарыстоўвалі супамерныя абставіны метады і сродкі, не перавышаючы патрэбаў праваахоўных дзеянняў;
- (21.2) забяспечваць, каб праваахоўныя дзеянні падлягалі судоваму кантролю, каб супрацоўнікі праваахоўных органаў неслі адказнасць за такія дзеянні і каб ахвяры дзеянняў, кваліфікаваных як парушэнне вышэй згаданых абавязацельстваў, маглі

ў адпаведнасці з нацыянальным заканадаўствам патрабаваць належнай кампенсацыі.

(...)

(23.1) Дзяржавы-удзельніцы будуць забяспечваць, каб:

асоба магла быць пазбаўлена волі толькі на такіх падставах і ў адпаведнасці з такімі працэдурамі, якія ўстаноўлены законам;

любая асоба, якая падвергнулася арышту, была праінфармавана без затрымак на зразумелай ёй мове аб прычыне яе арышту і любых вылучаных супраць яе абвінавачаннях;

любая пазбаўленая волі асоба была без затрымак праінфармавана аб яе правах у адпаведнасці з нацыянальным заканадаўствам;

любая арыштаваная або затрыманая асоба мела права без затрымак паўстаць перад суддзёй ці іншай службовай асобай, правамоцнай вызначаць законнасць яе арышту або затрымання, і каб у выпадку незаконнага арышту яна была неадкладна вызвалена;

(...)

(vi) любая арыштаваная або затрыманая асоба мела права без неапраўданых затрымак паведаміць або прасіць кампетэнтны орган паведаміць адпаведным асобам на яе выбар аб сваім арышце, затрымання, турэмным зняволенні і месцы знаходжання; любыя абмежаванні ў ажыццяўленні гэтага права будуць устанаўлівацца законам у адпаведнасці з міжнароднымі нормаў;

(vii) былі прынятыя, калі гэтага яшчэ не зроблена, дзейсныя меры па забеспячэнню таго, каб утрыманне пад вартай або зняволенне не выкарыстоўвалася праваахоўнымі органамі ў мэтах прымусу асобы да прызнання, самаагавору або дачы паказанняў супраць іншай асобы;

(viii) працягласць любога допыту і перапынкаў паміж допытамі заносіліся ў пратакол і засведчваліся ў адпаведнасці з нацыянальным правам;

(ix) затрыманая асоба ці яе адвакат мелі права заявіць хадайніцтва або скаргу з нагоды абыходжання з ёю, у прыватнасці ў выпадку катаванняў ці іншага жорсткага, бесчалавечага або прыніжаючага гіднасць абыходжання, у органы, адказныя за кіраванне месцам утрымання пад вартай, і ў вышэйстаячыя інстанцыі, а ў выпадку неабходнасці – у адпаведны орган, які валодае нагляднымі ці апеляцыйнымі паўнамоцтвамі для выпраўлення становішча;

(x) такое хадайніцтва або скарга аператыўна разглядаліся, на іх даваўся адказ без неапраўданай затрымкі; у выпадку адхілення хадайніцтва ці скаргі, або калі адказ будзе дадзены з празмернай затрымкай, заяўнік будзе мець права звярнуцца ў судовы ці іншы орган; ні асоба, якая затрымана ці знаходзіцца ў зняволенні, ні любы іншы заяўнік не павінны пацярпець у сувязі з пададзенымі хадайніцтвам ці скаргай;

(xi) любая асоба, якая стала ахвярай незаконнага арышту або затрымання, мела забяспечанае судовай уладай права патрабаваць кампенсацыі.

Будапешт, 1994 г. (На шляху да сапраўднага партнёрства ў новую эпоху: чалавечае вымярэнне)

Параграф 20. Прадухіленне катаванняў

Дзяржавы-удзельніцы рашуча асуджаюць усе формы катаванняў як адно з самых грубых парушэнняў правоў чалавека і чалавечай годнасці. Яны абавязваюцца весці справу да іх выкаранення. Яны прызнаюць важнасць у гэтым дачыненні міжнародных нормаў, замацаваных у міжнародных дамовах аб правах чалавека, у прыватнасці ў Канвенцыі ААН супраць катаванняў і іншых жорсткіх, бесчалавечных ці прыніжаючых годнасць відаў абыходжання або пакарання, а таксама ў Еўрапейскай канвенцыі аб прадухіленні катаванняў і бесчалавечага ці прыніжаючага годнасць абыходжання або пакарання. Яны таксама прызнаюць значнасць нацыянальнага заканадаўства, накіраванага на выкараненне катаванняў. Яны абавязваюцца расследаваць усе заявы пра выпадкі прымянення катаванняў і праследаваць вінаватых у судовым парадку. Яны, акрамя таго, абавязваюцца ўключаць у свае праграмы навучання і падрыхтоўкі асабовага складу сіл па падтрыманню правапарадку і паліцыі канкрэтныя палажэнні, якія маюць на мэце выкараненне катаванняў. Яны лічаць, што істотна неабходнай умовай з'яўляецца абмен інфармацыяй па гэтай праблеме. Дзяржавы-удзельніцы павінны мець магчымасць атрымліваць такую інфармацыю. У гэтым кантэксце НБСЕ варта таксама абапірацца на досвед Адмысловага дакладчыка па пытаннях катаванняў і іншых жорсткіх, бесчалавечных ці прыніжаючых годнасць відаў абыходжання або пакарання, прызначанага Камісіяй ААН па правах чалавека, а таксама выкарыстоўваць інфармацыю, якая прадстаўляецца недзяржаўнымі арганізацыямі.

Любляна, 2005 г. (Рашэнне № 12/05 Забеспячэнне правоў чалавека і вяршэнства права ў рамках сістэм крымінальнага правасуддзя)

Савет міністраў,

прызнаючы, што поўная павага да правоў чалавека і асноўных свабод і развіццё грамадства на аснове плюралістычнай дэмакратыі і вяршэнства права з'яўляюцца адной з перадумоў для дасягнення трывалага міру, бяспекі, справядлівасці і стабільнасці, зноў пацвярджаючы абавязацельствы ў галіне вяршэнства права, зафіксаваныя ў хельсінкскім Заключным акце 1975 года, Венскім выніковым дакуменце 1989 года, Капенгагенскім дакуменце 1990 года і Маскоўскім дакуменце 1991 года, абавязацельствы, прынятыя на сустрэчы на вышэйшым узроўні ў Будапешце ў 1994 годзе, і іншыя адпаведныя прынятыя ў АБСЕ абавязацельствы і нагадваючы аб адпаведных міжнародных абавязацельствах, у тым ліку Міжнародным пакце аб грамадзянскіх і палітычных правах і Канвенцыю ААН супраць катаванняў і іншых жорсткіх, бесчалавечных ці прыніжаючых годнасць відаў абыходжання або пакарання,

зноў заяўляючы аб тым, што дзейнасць урада і адміністрацыі, а таксама судовых органаў павінна ажыццяўляцца згодна з сістэмай, устаноўленай законам, і адпаведнымі прынятымі ў АБСЕ абавязацельствамі і міжнароднымі абавязацельствамі дзяржаў-удзельніц, і што павага да такой сістэмы павінна быць забяспечана,

улічваючы, што вяршэнства права азначае не проста фармальную законнасць, якая забяспечвае рэгулярнасць і паслядоўнасць у дасягненні і падтрыманні дэмакратычнага парадку, але і справядлівасць, заснаваную на прызнанні і поўным прыняцці ідэі

вышэйшай каштоўнасці чалавечай асобы і гарантаваную ўстановамі, якія ўтвараюць структуры, што забяспечваюць яе найбольш поўнае выяўленне,

прызнаючы, што вяршэнства права павінна грунтавацца на павазе да міжнародна прызнаных правоў чалавека, уключаючы права на справядлівае судовае разбіральніцтва, права на дзейсныя сродкі прававой абароны і права не быць падвергнутым адвольнаму арышту або затрыманню,

прызнаючы, што бесстаронняя і незалежная судовая сістэма адыгрывае жыццёва важную ролю ў забеспячэнні належнага працэсуальнага парадку і абароны правоў чалавека да, падчас і пасля судовага разбіральніцтва,

прызнаючы, што адвакатам належыць найважнейшая роля ў забеспячэнні права на справядлівае судовае разбіральніцтва і ў заахвочванні і абароне іншых правоў чалавека ў рамках сістэмы крымінальнага правасуддзя,

падкрэсліваючы неабходнасць адкрыта выступаць супраць катаванняў і памятаючы пра тое, што ўсе формы катаванняў і іншых жорсткіх, бесчалавечных ці прыніжаючых годнасць відаў абыходжання або пакарання знаходзяцца і павінны заставацца пад забаронай заўсёды і паўсюль і, такім чынам, не могуць быць апраўданыя ні пры якіх абставінах, звяртаючы ўвагу на патрэбу ўмацавання працэдурных гарантый, накіраваных на прадухіленне катаванняў, а таксама крымінальнага пераследу тых, хто іх ужывае, не дапускаючы, такім чынам, беспакаранасці за ўжыванне катаванняў, і заклікаючы дзяржавы-удзельніцы да хутчэйшага разгляду пытання аб падпісанні і ратыфікацыі Факультатывнага пратакола да Канвенцыі супраць катаванняў,

пастанаўляе:

у 2006 годзе надаваць павышаную ўвагу і прымаць далейшыя меры па пытаннях вяршэнства права і належнай юрыдычнай працэдурі ў рамках сістэм крымінальнага правасуддзя, у прыватнасці, заахвочваючы дзяржавы-удзельніцы паляпшаць выкананне існуючых абавязацельстваў, у тым ліку выкарыстоўваючы экспертны патэнцыял БДПЧ і ў цесным узаемадзеянні з іншымі адпаведнымі міжнароднымі арганізацыямі з мэтай недапушчэння непатрэбнага дублявання;

даручае БДПЧ і іншым адпаведным структурам АБСЕ:

аказваць дзяржавам-удзельніцам дапамогу ў азнаямленні адна адной з паспяховымі прыкладамі, экспертнымі ведамі і станоўчым вопытам для ўдасканалення сістэм крымінальнага правасуддзя;

аказваць дзяржавам-удзельніцам дапамогу па іх просьбе ва ўмацаванні інстытуцыйнага патэнцыялу адвакатуры для абароны правоў кліентаў.

Брусель, 2006 г. (Брусельская дэкларацыя аб сістэмах крымінальнага правасуддзя)

Мы, члены Савета міністраў АБСЕ, зноў пацвярджаем абавязацельствы, звязаныя з адпраўленнем крымінальнага правасуддзя, асабліва тыя, што ўтрымліваюцца ў хельсінкскім Заключным акце (1975), Венскім выніковым дакуменце (1989), Капенгагенскім дакуменце (1990), Парыжскай хартыі для новай Еўропы (1990), Маскоўскім дакуменце (1991), Будапешцкім дакуменце (1994) і Хартыі еўрапейскай бяспекі (1999).

Мы спасылаемся на рашэнні Савета міністраў № 3/05 аб барацьбе з транснацыянальнай арганізаванай злачыннасцю і № 12/05 аб забеспячэнні правоў чалавека і вяршэнства закона ў рамках сістэм крымінальнага правасуддзя (Любляна, 2005 г.).

Мы спасылаемся далей на вынікі семінара па чалавечым вымярэнні аб забеспячэнні вяршэнства закона і належнага працэсуальнага парадку ў сістэмах крымінальнага правасуддзя (Варшава, май 2006 г.).

Мы таксама спасылаемся на адпаведныя дакументы ААН, уключаючы Ўсеагульную дэкларацыю правоў чалавека, Міжнародны пакт аб грамадзянскіх і палітычных правах і Канвенцыю ААН супраць катаванняў і іншых жорсткіх, бесчалавечных ці прыніжаючых годнасць відаў абыходжання або пакарання.

Мы спасылаемся на абавязацельствы дзяржаў-удзельніц забяспечваць незалежнасць судовай сістэмы.

Мы прызнаём, што нішто ў гэтым дакуменце не павінна падрываць або абмяжоўваць існуючыя абавязацельствы дзяржаў-удзельніц у адпаведнасці з міжнародным правам, і адначасова таксама адзначаем, што кожная дзяржава-удзельніца, дзейнічаючы ў адпаведнасці са сваёй прававой традыцыяй, вызначае належныя шляхі іх укаранення ў сваё нацыянальнае заканадаўства.

Мы лічым, што:

незалежнасць судаў з'яўляецца перадумовай для вяршэнства закона і службы асноўнай гарантыяй справядлівага судовага разбіральніцтва;

бесстароннасць з'яўляецца неад'емнай умовай належнага выканання судовых функцый;

добрасумленнасць з'яўляецца неад'емнай умовай належнага выканання судовых функцый;

абгрунтаванасць і знешнее праяўленне абгрунтаванасці з'яўляюцца неад'емнай умовай для любой дзейнасці суддзі;

гарантыя роўнага абыходжання з усімі ў судах з'яўляецца неад'емнай умовай для належнай дзейнасці судовай інстанцыі;

кампетэнтнасць і стараннасць з'яўляюцца прадумовай належнай дзейнасці судовай інстанцыі.

Мы лічым, што:

абвінаваўцы павінны быць асобамі, якія вызначаюцца добрасумленнасцю і здольнасцямі, і павінны валодаць належнай прафесійнай падрыхтоўкай і кваліфікацыяй;

абвінаваўцы павінны ў любы момант захоўваць гонар і годнасць сваёй прафесіі і паважаць вяршэнства закона;

пасада абвінаваўцы павінна быць выразна аддзелена ад судовых функцый і абвінаваўцы павінны паважаць незалежнасць і бесстароннасць суддзяў;

у адпаведнасці з законам абвінаваўцы павінны выконваць свае абавязкі справядлівым, паслядоўным і аператыўным чынам, паважаць і абараняць

чалавечую годнасць і правы чалавека, садзейнічаючы такім чынам забеспячэнню належнага працэсуальнага парадку і бесперашкоднага функцыянавання сістэмы крымінальнага правасуддзя.

Мы лічым, што:

супрацоўнікі праваахоўных органаў павінны ў любы момант выконваць абавязак, ускладзены на іх законам, служачы грамадству і абараняючы ўсіх асоб ад незаконных актаў у адпаведнасці з высокай ступенню адказнасці, якой патрабуе іх прафесія;

пры выкананні сваіх абавязкаў супрацоўнікі праваахоўных органаў павінны паважаць і абараняць чалавечую годнасць і падтрымліваць і ахоўваць правы чалавека ўсіх асоб;

супрацоўнікі праваахоўных органаў павінны ўжываць сілу толькі згодна неабходнасці і мэтазгоднасці для выканання сваёй задачы і гарантавання бяспекі насельніцтва;

супрацоўнікі праваахоўных органаў, будучы членамі больш шырокай групы дзяржаўных служачых або іншых асоб, якія дзейнічаюць у афіцыйным статусе, не павінны ўжываць, правакаваць, заахвочваць або трымаць любы акт катаванняў і іншых жорсткіх, бесчалавечных ці прыніжаючых годнасць відаў абыходжання або пакарання;

ніякі супрацоўнік праваахоўных органаў не павінен падлягаць пакаранню за тое, што ён не выканаў загад аб здзяйсненні або ўтойванні актаў, раўназначных катаванням, і іншых жорсткіх, бесчалавечных або прыніжаючых годнасць відаў абыходжання або пакарання;

супрацоўнікі праваахоўных органаў павінны праяўляць цікавасць і ўвагу да здароўя асоб, якія ўтрымліваюцца пад іх вартай, і, у прыватнасці, павінны прымаць неадкладныя меры для аказання медыцынскай дапамогі, калі б яна ні запатрабавалася;

Мы лічым, што

варта прымаць усе неабходныя меры, з тым каб паважаць, абараняць і падтрымліваць свабоду выканання прафесіі адваката без якой-небудзь дыскрымінацыі або неадарэчнага ўмяшання з боку ўладаў або грамадскасці;

рашэнні, якія датычацца выдачы дазволу практыкаваць у якасці адваката або далучыцца да прафесіі, павінны прымацца незалежным органам. Такія рашэнні, прынятыя незалежным ці іншым органам, павінны падлягаць перагляду незалежным і бесстароннім судовым органам;

адвакаты не павінны падвяргацца якім-небудзь санкцыям або ціску або пагрозе іх прымянення, дзейнічаючы ў адпаведнасці са сваімі прафесійнымі стандартамі;

адвакаты павінны мець доступ да сваіх кліентаў, у тым ліку, у прыватнасці, да зняволеных асоб, з тым каб мець магчымасць кансультаваць іх сам-насам і прадстаўляць сваіх кліентаў у адпаведнасці з усталяванымі прафесійнымі стандартамі;

павінны быць прыняты ўсе неабходныя і разумныя меры для захавання

прыватнасці зносін адваката і кліента. Выключэнні з гэтага правіла дазваляльныя толькі ў выпадку іх сумяшчальнасці з вяршэнствам закона;

адвакатам не павінны адмаўляць у доступе да суду, у якім яны правамоцныя прысутнічаць, і яны павінны мець доступ да ўсіх адпаведных доказаў і пратаколаў пры абароне правоў і інтарэсаў сваіх кліентаў у адпаведнасці з прафесійнымі стандартамі.

Мы лічым, што пры выкананні пакарання ў выглядзе пазбаўлення волі і пры абыходжанні са зняволенымі неабходна ўлічваць патрабаванні аховы, бяспекі і дысцыпліны пры адначасовым забеспячэнні ўмоў зняволення, якія не парушаюць чалавечую годнасць і якія прадастаўляюць зняволеным магчымасці для змястоўнай працоўнай дзейнасці і належных праграм іх падрыхтоўкі да рэінтэграцыі ў грамадства.

Мы заклікаем усе дзяржавы-удзельніцы цалкам выконваць свае абавязкі і міжнародна-правовыя абавязацельствы для забеспячэння справядлівага і эфектыўнага функцыянавання іх сістэм крымінальнага правасуддзя.

Хельсінкі, 2008 г. (Далейшае ўмацаванне вяршэнства права ў рэгіёне АБСЕ)

Савет міністраў,

зноў пацвярджаючы прыхільнасць дзяржаў-удзельніц АБСЕ вяршэнству права і Прынцыпам, якімі дзяржавы-удзельніцы кіруюцца ва ўзаемных адносінах, згодна з хельсінкскім Заключным актам 1975 года, а таксама справе добрасумленнага выканання міжнародна-правовых абавязацельстваў і зноў заяўляючы аб рашучасці дзяржаў-удзельніц АБСЕ садзейнічаць няўхільнаму захаванню гэтых прынцыпаў,

спасылаючыся на дакументы АБСЕ, прынятыя ў Вене ў 1989 г., Капенгагене ў 1990 г., Маскве ў 1991 г., Будапешце ў 1994 г. і Стамбуле ў 1999 г., а таксама на Рашэнне № 12/05 сустрэчы Савета міністраў у Любляне аб забеспячэнні правоў чалавека і вяршэнстве закона ў рамках сістэм крымінальнага правасуддзя,

спасылаючыся таксама на Усеагульную дэкларацыю правоў чалавека і прымаючы пад увагу Міжнародны пакт аб грамадзянскіх і палітычных правах,

нагадваючы таксама аб іншых адпаведных дакументах Арганізацыі Аб'яднаных Нацый, якія пацвярджаюць, у прыватнасці, неабходнасць усеагульнага захавання і ажыццяўлення прынцыпу вяршэнства права як на нацыянальным, так і на міжнародным узроўнях і прыхільнасць міжнароднаму парадку, заснаванаму на прынцыпе вяршэнства права і міжнародным праве,

падкрэсліваючы тое значэнне, якое мы надаём правам чалавека, вяршэнству права і дэмакратыі, з улікам іх узаемазлучанага і ўзаемаўзмацняльнага характару,

падкрэсліваючы таксама важнасць вяршэнства права як міжвымяральнага пытання для захавання правоў чалавека і дэмакратыі, бяспекі і стабільнасці, належнага кіравання, узаемных эканамічных і гандлёвых адносін, бяспекі капіталаўкладанняў і спрыяльнага дзелавога клімату, а таксама яго ролю ў барацьбе з карупцыяй, арганізаванай злачыннасцю і ўсімі формамі незаконнага абароту, у тым ліку наркатычных сродкаў і зброі, а таксама з гандлем людзьмі і, такім чынам, яго значэнне як асновы палітычнага, эканамічнага, сацыяльнага і экалагічнага развіцця дзяржаў-удзельніц,

падкрэсліваючы таксама значэнне вяршэнства права ў выкананні рашэнняў і палажэнняў дакументаў АБСЕ ў ваенна-палітычнай сферы,

прымаючы пад увагу дзейнасць, што датычыцца вяршэнства права, якую ажыццяўляюць адпаведныя выканаўчыя структуры АБСЕ, у прыватнасці Сакратарыят, БДПЧ і структуры АБСЕ на месцах, з мэтай аказання дзяржавам-удзельніцам садзеяння ў нарошчванні патэнцыялу ў галіне вяршэнства права, і прымаючы таксама пад увагу ролю Парламенцкай асамблеі АБСЕ ў справе заахвочвання павагі да вяршэнства права ў рэгіёне АБСЕ,

прымаючы пад увагу адпаведныя мерапрыемствы АБСЕ ў падтрымку вяршэнства права, у прыватнасці Сямінар АБСЕ па чалавечым вымярэнні на тэму канстытуцыйнага правасуддзя (2008), а таксама адпаведныя Дадатковыя нарады па пытаннях чалавечага вымярэння,

прымаючы пад увагу бягучыя і плануемыя дзяржавамі-удзельніцамі двухбаковыя мерапрыемствы па праблематыцы вяршэнства права,

падкрэсліваючы важнае значэнне пытання надання АБСЕ правасуб'ектнасці, праваздольнасці, прывілей і імунітэтаў і, тым самым, умацавання прававой базы АБСЕ,

1. Заклікае ўсе дзяржавы-удзельніцы АБСЕ выконваць свае міжнародна-прававыя абавязацельствы і прынятыя ў рамках АБСЕ абавязацельствы адносна вяршэнства права як на міжнародным, так і на нацыянальным узроўнях, у тым ліку ва ўсіх аспектах дзейнасці сваіх заканадаўчай, адміністрацыйнай і судовай галін улады.

2. Заклікае дзяржавы-удзельніцы, пры неабходнасці, удзельнічаць у выкананні праектаў і праграм АБСЕ ў падтрымку вяршэнства права.

3. Рэкамендуе адпаведным выканаўчым структурам АБСЕ, у адпаведнасці з іх мандатамі і ў рамках наяўных рэсурсаў, у супрацоўніцтве з профільнымі міжнароднымі арганізацыямі працягваць выяўляць і выкарыстоўваць эфект сінэргіі пры аказанні садзеяння дзяржавам-удзельніцам, па іх просьбе, ва ўмацаванні вяршэнства права.

4. Рэкамендуе дзяржавам-удзельніцам пры садзеянні, калі гэта неабходна, адпаведных выканаўчых структур АБСЕ, у адпаведнасці з іх мандатамі і ў рамках наяўных рэсурсаў, працягваць і актывізаваць дзейнасць, накіраваную на абмен інфармацыяй і перадавой практыкай і ўмацаванне вяршэнства права, сярод іншых, у наступных галінах:

- незалежнасць судовай сістэмы, эфектыўнае адпраўленне правасуддзя, права на справядлівае судовае разбіральніцтва, доступ да судаў, падсправаздачнасць дзяржаўных інстытутаў і службовых асоб, павага да вяршэнства права ў дзяржаўным кіраванні, права на атрыманне юрыдычнай дапамогі і захаванне правоў асоб, узятых пад варту;
- выкананне міжнародна-прававых абавязацельстваў як ключавы элемент умацавання вяршэнства права ў рэгіёне АБСЕ;
- прыхільнасць прынцыпу ўрэгулявання спрэчак мірнымі сродкамі;
- захаванне прынцыпу вяршэнства права і правоў чалавека падчас барацьбы з тэрарызмам у адпаведнасці са сваімі міжнародна-прававымі абавязацельствамі і абавязацельствамі АБСЕ;
- прадукіраванне катаванняў і іншых жорсткіх, бесчалавечных ці прыніжаючых годнасць

відаў абыходжання або пакарання, у тым ліку шляхам супрацоўніцтва з кампетэнтнымі міжуродавымі органамі;

- эфектыўнае заканадаўства і судовая-адміністрацыйная база ў мэтах садзейнічання эканамічнай дзейнасці, гандлю і інвестыцыям у дзяржавах-удзельніцах і паміж імі;
- захаванне вяршэнства права ў сферы аховы прыроднага асяроддзя ў рэгіёне АБСЕ;
- павышэнне дасведчанасці ў пытаннях, звязаных з вяршэнствам права, сярод супрацоўнікаў судаў, праваахоўных ведамстваў, паліцэйскіх органаў і ўстаноў выканання пакаранняў, а таксама пры падрыхтоўцы спецыялістаў у галіне права;
- адукацыя па пытаннях вяршэнства права, а таксама стварэнне магчымасцей для ўзаемадзеяння і абмену паміж спецыялістамі ў галіне права, навукоўцамі і студэнтамі юрыдычных факультэтаў з розных дзяржаў-удзельніц рэгіёну АБСЕ;
- роля канстытуцыйных судаў або прыраўнавальных да іх інстытутаў дзяржаў-удзельніц як інструмента, закліканага спрыяць захаванню ва ўсіх дзяржаўных інстытутах прынцыпаў вяршэнства права, дэмакратыі і правоў чалавека;
- прадастаўленне эфектыўных сродкаў прававой абароны і, пры неабходнасці, доступа да іх;
- прымяненне стандартаў і практыкі вяршэнства права ў сістэме крымінальнага правасуддзя;
- барацьба з карупцыяй.

5. Даручае адпаведным выканаўчым структурам АБСЕ на аснове цесных кансультацый і супрацоўніцтва з дзяржавамі-удзельніцамі і ў рамках наяўных рэсурсаў арганізаваць у 2009 годзе семінар па тэматыцы вяршэнства права, які мог бы стаць платформай для абмену перадавой практыкай паміж дзяржавамі-удзельніцамі ў пытаннях, звязаных з вяршэнствам права.

Астана, 2010 г. (Астанінская юбілейная дэкларацыя)

6. [...] Мы цэнім важную ролю, якую адыгрываюць грамадзянская супольнасць і свабодныя СМІ ў аказанні нам садзеяння ў забеспячэнні поўнай павагі да правоў чалавека, асноўных свабод, дэмакратыі, у тым ліку свабодных і справядлівых выбараў, а таксама вяршэнства закона.

7. [...] Неабходна захоўваць і ўмацоўваць павагу да правоў чалавека, асноўных свабод, дэмакратыі і вяршэнства закона [...]